

ГОДИШЊАК ФАКУЛТЕТА БЕЗБЕДНОСТИ
FACULTY OF SECURITY STUDIES ANNUAL
2013

Универзитет у Београду
ФАКУЛТЕТ БЕЗБЕДНОСТИ
Београд, Господара Вучића 50
www.fb.bg.ac.rs

За издавача

Проф. др Радомир Милашиновић

Редакцијски одбор

Проф. др Ивана Симовић-Хибер

Проф. др Зоран Килибарда

Доц. др Миленко Бодин

Доц. др Бранко Ромчевић

Доц. др Жељко Бралић

Уредник

Проф. др Владимир Јаковљевић

Превод на енглески језик

Јасминка Бошњак

Лектор и коректор

Љиљана Чоловић

Обрада шекста

Мирјана Костовски

Прелом

Бранислав Л. Валковић

Корице

Ведран Ераковић

Тираж

200 примерака

Штампа

ISSN 1821-150X

ГОДИШЊАК ФАКУЛТЕТА БЕЗБЕДНОСТИ 2013

САДРЖАЈ

Слободан МИШОВИЋ

ПРАВОСЛАВНЕ ДРЖАВЕ У МЕЂУНАРОДНОЈ ЗАЈЕДНИЦИ	9
ORTHODOX COUNTRIES IN THE INTERNATIONAL COMMUNITY	28

Владимир Н. ЦВЕТКОВИЋ, Слађана ЂУРИЋ

ЛОКАЛНЕ ПРЕТЊЕ И ГЛОБАЛНИ ОДГОВОРИ (БАЛКАНСКИ РАТОВИ И "АЛБАНСКО ПИТАЊЕ" У СВЕТЛУ НЕОРЕАЛИЗМА)	29
LOCAL THREATS AND GLOBAL RESPONSES (THE BALKAN WARS AND THE „ALBANIAN ISSUE“ IN LIGHT OF NEOREALISM)	47

Владимир ЈАКОВЉЕВИЋ

СПРЕМНОСТ СИСТЕМА ЗАШТИТЕ И СПАСАВАЊА У ОДГОВОРУ НА РИЗИКЕ ВАНРЕДНИХ СИТУАЦИЈА	49
THE PREPAREDNESS OF PROTECTION AND RESCUE SYSTEMS FOR EMERGENCY RESPONSES	65

Ивана СИМОВИЋ ХИБЕР

ПОЛОЖАЈ ЖРТВЕ У КРИВИЧНОПРАВНОЈ ЛИТЕРАТУРИ	67
THE POSITION OF VICTIMS IN LITERATURE ON CRIMINAL JUSTICE	80

Зоран ДРАГИШИЋ

БЕЗБЕДНОСТ СТРАТЕГИЈА, ПОЛИТИКА И СИСТЕМ	81
SECURITY, STRATEGY, POLICY AND THE SYSTEM	96

Мирослав МЛАДЕНОВИЋ

Ј. Г. ПОНОМАРЕВА „ОБОЈЕНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ“ КАО МЕТОД „ДЕМОКРАТИЗАЦИЈЕ“ СВЕТА	97
“COLOR REVOLUTIONS” AS A METHOD OF “DEMOCRATIZATION”	111

Бранко РОМЧЕВИЋ

РАЗЛИКА И РАЗЛИКА (Просторно-временски аспект)	113
DIFFÉRENCE AND DIFFÉRANCE (THE ASPECT OF TIME-SPACE)	123

Миленко БОДИН

ХУМАНОЛОШКИ ОСНОВИ МЕНАЏМЕНТА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ	125
THE HUMANOLOGICAL BASIS OF NATIONAL SECURITY MANAGEMENT	135

Јасмина ГАЧИЋ

САВРЕМЕНИ МОДЕЛ ИНТЕГРИСАНОГ УПРАВЉАЊА ВАНРЕДНИМ СИТУАЦИЈАМА.....	137
THE CONTEMPORARY MODEL OF INTEGRATED EMERGENCY MANAGEMENT.....	154

**Ана КОВАЧЕВИЋ
Драјана НИКОЛИЋ**

ВИЗУЕЛИЗАЦИЈА САДРЖАЈА УЧЕЊА У ТЕХНОЛОШКИ ПОДРЖАНОМ УЧЕЊУ.....	155
THE VISUALIZATION OF CONTENT IN TECHNOLOGY SUPPORTED LEARNING.....	169

**Владимир АЈЗЕНХАМЕР
Жељко ИВАНИШ**

МАКИЈАВЕЛИ И МАКИЈАВЕЛИЗАМ – ОДРАЗ У ИСКРИВЉЕНОМ ОГЛЕДАЛУ.....	171
MACHIABELLI AND MACHIABELLISM – A REFLECTION IN A DISTORTED MIRROR.....	182

**Јелена РАКОВИЋ, Недељко КАРАБАСИЛ,
Мирјана ДИМИТРИЈЕВИЋ, Милан Ж. БАЛТИЋ,
Нашаша ПАВЛИЋЕВИЋ**

ПРИМЕНА И ПРОВЕРА СИСТЕМА БЕЗБЕДНОСТИ ХРАНЕ.....	183
IMPLEMENTATION AND AUDIT OF FOOD SAFETY MANAGEMENT SYSTEMS	190

Драиша ЈУРИШИЋ

ЕВОЛУЦИЈА ЦИВИЛНОГ ПЛАНИРАЊА ЗА ВАНРЕДНЕ СИТУАЦИЈЕ НАТО СА ОСВРТОМ НА БИХ.....	191
THE EVOLUTION OF NATO'S CIVIL EMERGENCY PLANNING WITH AN OVERVIEW OF THE CASE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA	208

Горан МАКСИМОВИЋ

БЕЗБЈЕДНОСНЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ ПСИХОЛОШКИХ ДЈЕЛОВАЊА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ	209
SECURITY IMPLICATIONS OF PSYCHOLOGICAL ACTIVITIES IN REPUBLIC OF SRPSKA	226

Слађан МИЛОСАВЉЕВИЋ

УЛОГА И ЗНАЧАЈ ВОЈНОГ ФАКТОРА У ОСТВАРИВАЊУ ЕНЕРГЕТСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ ..	227
THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE MILITARY FACTOR IN ACHIEVING ENERGY SECURITY IN THE RUSSIAN FEDERATION.....	244

ЧЛАНЦИ / ARTICLES

Слободан МИШОВИЋ

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

ПРАВОСЛАВНЕ ДРЖАВЕ У МЕЂУНАРОДНОЈ ЗАЈЕДНИЦИ

Апстракт: Конфесионална – верска опредељеност становништва испољава велики утицај на бројне сегменте живљења. Међу њима су најзначајнији: духовно поимање света, прихватање друштвених норми, приступ схватању политичких и економских тенденција друштва, изградња хуманог односа према другом човеку и изградња правилног односа према другим конфесијама и народима. Рад првенствено анализира кретање и бројност становништва православне вере у државама света и Србији. Због тога је потребно сагледати колико данас има православног становништва у свету. Анализа се заснива искључиво на статистичким подацима, а везана је за поједине периоде или пописне податке. У раду је, за православне земље, истакнута верска структура становништва како би могли да се упореде подаци у свету и код нас.

Кључне речи: *православље, верска структура, држава, државно уређење, република*

Православље као верско опредељење припада хришћанству. У свету има 13 држава које имају апсолутну већину православног становништва (више од 50,01% укупног становништва). То су: Руска Федерација 92%; Република Украјина 95%; Румунија 87%; Република Бугарска 85%; Република Грчка 97,6%; Република Белорусија 80%; Република Србија 84,98%; Република Кипар 78%; Бивша Југословенска Република Македонија 67%; Република Грузија 83%; Република Молдавија 98,5%; Република Црна Гора 74,24%; и Република Јерменија 94%. Наведене православне државе заузимају површину од 18.637.512 км², што чини 12,53% копна Земље или 3,65% укупне површине Земље. На том простору живи 271.478.176 становника, што чини 4,52% укупног становништва Земље. Од укупног становништва ових 13 православних држава, православно становништво броји 248.039.445 или 91,37% њиховог укупног броја становника или 4,13% укупног становништва Земље.

Поред њих, још 28 држава има одређен проценат православног становништва. У њима је забележен 51.179.561 становник православне вере. Према непотпуним и непотврђеним изворима, у осталим државама у свету има још отприлике милион становника православне вере. Према наведеним подацима, у свету има 300.219.006 становника православне вере или пет одсто укупног становништва Земље.

РУСКА ФЕДЕРАЦИЈА

Руска Федерација је највећа држава у међународној заједници. Захвата простор од Источне Европе до Тихог океана. Њен простор налази се на два континента, мањи део припада Европи, а већи Азији. Европски део је одвојен реком Урал и планином Урал од азијског дела. Кавкаске планине на југу формирају природну границу Русије према Грузији и Азербејџану. За време совјетске владавине (1917–1991) звала се Руска Совјетска Федеративна Социјалистичка Република и била је највећа у саставу СССР. Непрегледни Сибир на истоку наводњавају велике реке Об, Јенисеј, Лена и њихове притоке, које су утоке Северног леденог океана. На југу од средишњег Сибирског масива смештено је Бајкалско језеро, најдубље слатководно језеро на свету. Природа Руске Федерације је разноврсна, варира од непрегледних залеђених простора (пустара) на северу до суптропских пустиња на југу. У планинском рељефу највиши врх је Елбрус 5.642 м. Најдужа река је Јенисеј 5.870 км, а у европском делу Волга 3.688 км. Клима је разноврсна, од умерено континенталне, континенталне, до планинске и субалпске.

Руска федерација је федерална вишестраначка република са дводомним парламентом (полупредседнички систем власти). Прогласила је независност 1991. године излазећи из бившег СССР. Федерална структура Русије је веома сложена и обухвата 83 федерална субјекта. Има 21 аутономну републику, четири аутономна округа и једну аутономну област. Остали део територије подељен је на управне јединице које имају мање формалне аутономије, а то су: 46 области, девет крајева и два федерална града (Москва и Санкт Петербург). У 2000. години установљени су нови нивои управне поделе на седам федералних округа, где сваки обухвата више федералних субјеката (централни, јужни, северозападни, далекоистични, сибирски, уралски и поволшки). Службени језик је руски. Чланица је Заједнице независних држава бивших република СССР (11 држава), ОУЗБ и ШОС. Чланица је Групе осам (Г8) најразвијенијих држава света, УН и стални члан Савета безбедности УН, као и групе БРИК. Чланица је програма Партнерство за мир и има споразуман однос са НАТО. Државна валута је рубља (100 копејки). Руска Федерација се простире на 17.075.400 км², што чини 33,33% простора Европе (европски део 3.500.000 км²), 30,12% простора Азије (азијски део 13.375.400 км²), 11,50% копна Земље или 3,35% укупне површине Земље. Граничи се са 18 држава, Норвешком, Финском, Естонијом, Летонијом, Литванијом, Пољском, Белорусијом, Украјином, Абхазијом, Грузијом, Јужном Осетијом, Азербејџаном, Казахстаном, Кином, Монголијом, Северном

Корејом, Јапаном и САД. Дужина копнене границе износи 20.017 км. Дужина морске обале износи 37.000 км и излази на три океана, Атлантски, Северни и Тихи океан. Русија има најдужу светску железничку пругу, Транссибирску железницу која повезује Москву са Владивостоком у дужини од 9.289 км.

На простору Русије живи 145.184.059 становника,¹ што чини 3,76% становништва Азије, или 2,42% укупног становништва Земље. Густина насељености је мала и износи 8,43 становника на км² површине. Градско становништво чини 78%, а сеоско 22% укупног становништва. Русија је мултиетничка држава у којој живи 180 припадника етничких заједница. Етнички састав становништва² чине: Руси 81,5% (имају апсолутну већину); Татари 3,8%; Украјинци 3%; Чуваши 1,2%; и остале етничке заједнице 10,5%. Просечна животна старост становништва износи 67,45 година, мушкараца 62,1 годину, а жена 72,8 година. Конфесионалну припадност становништва (верска – религијска) чине: православци 92% (апсолутна већина), што значи да је 133.569.330 становника православне вере; остале конфесије, у највећем проценту су заступљени ислам (муслимани) и будизам. Највећи градови су: Москва (главни град) са 10.1000.0000 становника; Санкт Петербург 4.656.900 становника; Новосибирск 1.420.0000 становника; Нижњи Новгород 1.351.800 становника; Јекатеринбург 1.263.200 становника; Омск 1.350.0000 становника; Казањ 1.105.300 становника.

Руска Федерација располаже великим привредним потенцијалима. Њена економска будућност је веома извесна премда расположиви потенцијали нису у потребној мери искоришћени. Поседује огромне резерве (истражене) угља, нафте, природног гаса,³ гвоздене руде и мангана. Највећи извори прихода на државном нивоу остварују се од извоза нафте, природног гаса, угља, гвожђа, платине, бакра, мангана, олова, цинка, калаја, злата, сребра, дијаманата и дрвета. Пољопривреда је у развоју јер су велике пољопривредне површине неискоришћене. Пољопривредна делатност већином је распоређена на државна и друштвена газдинства. Данас се руска економија ослања на два стуба: извозу енергената (нафте и природног гаса) и сировина, као и растућој домаћој потрошњи. Велики концерни доминирају руском привредом, а држава чини све за подстицање малог и средњег предузетништва. Знатни извори прихода остварују се од извоза пољопривредних производа као што су: пшеница, раж, јечам, лан, шећерна репа, месо, млеко и рибљи производи. Национални бруто производ, по становнику износи око 16.397 долара. Укупни национални бруто производ⁴ износи 2.255 трилиона долара, а његов раст износио је 7,3%. Незапосленост износи отприлике 11%, а чине се велики напори да се она у наредном периоду смањи.

1 Подаци о броју становника су из 2002. године.

2 Подаци пописа из 2002. године.

3 Задовољава више од једне трећине потреба Европе.

4 Подаци су из 2008. године.

РЕПУБЛИКА УКРАЈИНА

Република Украјина је друга по величини европска држава. Украјина је подељена на 24 области, једну аутономну републику (Крим) и два града с посебним статусом. Области су подељене на мање јединице назване рејонима. Простор Украјине највећим делом представљен је плодним степама које наводњавају реке Дњепар, Дњестар, Јужни Буг и Доњец. Планински рељеф је представљен Карпатима с највишим врхом Говерља 2.061 м. Најдужа река је Дњепар 2.280 км. Клима је континентална, али се осећа утицај Црног мора.

Што се тиче државног уређења, Украјина је република са једнодомним парламентом (вишестраначким). Прогласила је независност од СССР 1991. године. Службени језик је украјински. Чланица је Заједнице независаних држава. Државна валута је гривња (100 копејки). Украјина се простире на 603.628 км², што чини 17,39% простора Европе, 0,41% копна Земље или 0,012% укупне Земљине површине. Воде чине седам одсто њеног простора. Граничи се са седам држава – Русијом, Белорусијом, Пољском, Словачком, Мађарском, Румунијом и Молдавијом, а на југу излази на Црно и Азовско море. Дужина копнене границе износи 4.663 км. Дужина обале износи 2.782 км. На том пртостору живи 46.143.700 становика,⁵ што чини 15,21% становништва Европе или 0,80% укупног становништва Земље. Густина насељености износи 79,07 становника на км² површине. Градско становништво чини 68%, а сеоско 32% укупног становништва. Етнички састав становништва Украјине чине: Украјинци 77,8% (имају апсолутну већину); Руси 17,3%; Русини 0,9%, Румуни и Молдавци 0,8%; Белоруси 0,6%; Татари 0,5%; Бугари 0,4%; Јевреји 0,3%%; остали 1,4%. Просечна животна старост становништва износи 71,95 година, мушкараца 69 година, а жена 74,9 година. Конфесионалну припадност становништва (верска – религијска) чине: православци (источни) 95% (апсолутна већина), што значи да је 45.345.475 становника православне вере; римокатолици 4%; и Јевреји 1%. Највећи градови су: Кијев (главни град) са 2.619.900 становника; Харков 1.475.700 становника; Доњецк 1.032.200 становника; и Одеса 1.000.700 становника.

Република Украјина убраја се у земље у развоју. Располаже великим природним потенцијалима. Располаже великим резервама каменог угља, руде гвожђа, природног гаса, нафте, мангана, живе и никла. Средишњи и источни делови простора Украјине образују један од најгушћих индустријских подручја на свету. Највећи извори прихода остварују се од извоза гвожђа, угља, природног гаса, нафте, мангана, живе, никла, дрвета и соли. Услови за развој пољопривреде су веома повољни јер су степе погодне за узгајање пољопривредних култура, пшенице, кукуруза, шећерне репе, лана, дувана, соје, хмеља и кромпира. Велики део прихода остварује се извозом млечних прерађевина, меса, шећерне репе, памука, лана, дувана и вина. Национални бруто производ по становнику износи око 6.000 долара. Укупан национални бруто производ⁶ износи 260,40 милијарди долара, а његов раст износио је 9,4%. Незапосленост је 12%, али је она у порасту.

⁵ Подаци су из 2008. године.

⁶ Подаци су из 2004. године.

РЕПУБЛИКА РУМУНИЈА

Румунија је држава у југоисточној, делимично средњој Европи, а на истоку излази на Црно море. Настала је као персонална унија уједињењем кнежевина Молдавије и Влашке. После Берлинског конгреса добила је независност од Османског царства. После Првог светског рата Трансилванија, Буковина и Бесарабија су се ујединиле с Румунијом. После Другог светског рата постала је без Молдавије социјалистичка република и чланица Варшавског пакта. После револуције 1989. године постала је парламентарна република. Румунија је подељена на 41 округ и засебну територију града Букурешта. Рељефом Румуније подједнако доминирају планине, брда и равничарски (низијски) рељеф. Низије (Влашка) заузимају 33%, брда 37% и планине 30%. Као планински масив, Карпати се простиру северним, средишњим и источним делом Румуније. Овај планински масив окружују плодне низије које су на југу и западу равне, а на истоку валовите. У планинском рељефу највиши врх је Молдовеану 2.544 м, а надужа река је Дунав (део) 2.850 км. Централни део простора Румуније захвата Трансилванија (Ердељ) окружена Карпатима. Клима је умерено континентална и континентална с топлим летима и хладним и снежним зимама.

Државно уређење Румуније је вишестранацка република са дводомним парламентом. Чланица је УН, ОЕБС, Европске уније и НАТО. Државна валута је леј (100 банија). Службени језик је румунски. Граничи се са Мађарском, Србијом, Бугарском, Молдавијом и Украјином. Румунија заузима површину од 237.500 км², што чини 2,26% европског простора, 0,16% површине копна Земље и 0,05% укупне површине Земље. Дужина копнене границе према суседима износи 2.508 км. На том простору живи 22.215.421 становник,⁷ што чини 3,35% становништва Европе или 0,41% укупног становништва у свету. Густина насељености износи 93 становника по квадратном километру. Градско становништво чини 56%, а сеоско 44% укупног становништва Румуније. Етнички састав становништва⁸ чине: Румуни 89,48% (имају апсолутну већину); Мађари 6,6%; Роми 2,47%; Украјинци 0,28%; Немци 0,28%; остали 0,6%. Просечна животна старост становништва је 70,3 године, мушкараца 66,4 године, а жена 74,2 године. Конфесионалну припадност становништва (религијска – верска) чине: православци 87% (румунски 77%, грчки 10%), што значи да је 19.327.416 становника православне вере; протестанти 6,8%; римокатолици 5,6%; и остали 0,6%. Највећи градови су: Букурешт (главни град) са 2.123.450 становника; Јаши 400.000 становника; Галат 375.000 становника; Констанца 350.000 становника.

Румунија се сврстава у неразвијене земље, са тенденцијом бржег укупног привредног развоја. Тежиште развоја Румуније усмерено је на развој индустрије која је навећим делом у приватном власништву, али се знатан део још увек налази и у државном власништву. Располаже великим резервама нафте, угља природног гаса, као и дрвета. Осим великог броја рудника, има велики број индустријских комбината и развијену хемијску индустрију. Из-

7 Подаци су из 2008. године (Комитет УН за демографију).

8 Подаци из пописа 2001. године.

вор прихода највећим делом остварује се од индустријских производа, извоза нафте, угља, природног гаса, дрвета, соли, руде гвожђа, боксита, олова, цинка и уранијума. Пољопривреда, а нарочито ратарство, до 2005. године била је за- постављена у корист индустрије. Од ове године издвајају се велика средства за оживљавање пољопривреде за коју постоје веома повољни услови у Влашкој низији, румунском делу Баната и Трансилванији. Тежиште пољопривредне производње усмерено је на производњу житарица, посебно кукуруза, шећерне репе, пшенице и кромпира. Велики део прихода, у новије време, остварује се од извоза житарица. Национални бруто производ по становнику износи близу 7.000 долара. Укупан национални бруто производ⁹ износио је 155,00 милијарди долара с растом од 4,9%. Незапосленост је око 11%, али је у порасту.

РЕПУБЛИКА БУГАРСКА

Република Бугарска је држава која се простире у југоисточном делу Европе. Налази се у источном делу Балканског полуострва, а на истоку излази на Црно море. Имала је снажне средњовековне државе, Прво бугарско царство с престоницама у Плиски, Преславу и Охриду (7–11. век) и Друго бугарско царство с престоницом Велико Трново. После дуге турске владавине ослобођена је Санстефанским мировним уговором, а потом је у данашњим границама потврђена на Берлинском конгресу. Независност од турске добила је 1908. године. Ратовала је са Србијом 1885. године и у Балканским ратовима (1912–1913). Поражена је са савезницима у Првом светском рату 1918. године, а у Другом светском рату стала је на страну хитлеровске коалиције и била поражена 1944. године. Од 1945. године, па до 1990, била је у социјалистичком лагеру. Бугарска се налази на веома важном комуникацијском правцу који долином реке Марице повезује средњу Европу с Малом Азијом и Блиским истоком. Транзитно значење има и река Дунав којом се извозе пољопривредне сировине. Централни део простора Бугарске пресечен је (запад–исток) венцем Балканских планина, а на југозападу и југу простиру се Родопи. Највиши врх у планинском делу простора је Мусала 2.925 м, а најдужа река је Дунав (део) 1.850 км. У северном делу земље налази се, уз Дунав, простран плодан појас низијског рељефа – Бугарско Подунавље. Поред тога, низијски простор везан је за долину реке Марице (Тракија). На северу влада континентална, у централним деловима умерено континентална, до планинска, а на југу медитеранска клима (топла и сува лета и благе зиме).

Ка да је реч о државном уређењу, Република Бугарска је вишестраначка република са једнодомним парламентом. Чланица је ЕУ и НАТО- од 2007. године. Државна валута је лев (100 стотинки). Службени језик је бугарски. Републике Бугарске заузима површину од 110.912 км², што чини 1,06% простора Европе, 0,07% копна Земље или 0,02% укупне површине Земље. Граничи се са Румунијом, Србијом, Грчком и Турском, а источним делом излази на Црно море.

9 Подаци су из 2004. године.

Дужина копнене границе према суседима износи 1.808 км. На том простору живи близу 10.000.000 становника,¹⁰ што чини 1,38% становништва Европе или 0,17% укупног становништва Земље. Густина насељености износи 68,9 становника на км² површине. Градско становништво чини 70%, а сеоско 30% укупног становништва Бугарске. Етнички састав становништва чине: Бугари 85,3%; Турци 8,5%; Роми 2,6%; Македонци 2,5%; Арменци 0,3%; Руси 0,2%; остали 0,6%. Просечна животна старост становништва износи 71,3 године, мушкараца 67,7 година, а жена 74,9 година. Конфесионалну припадност становништва (религијска – верска) чине: православци (бугарски) 85%, што значи да је 8.500.000 становника православне вере; муслимани 13%; Јевреји 0,8%; римокатолици 0,5%; остали 0,5%. Највећи градови су: Софија (главни град) са 1.350.000 становника; Пловдив 380.000 становника; Варна 350.000 становника; и Бургас 220.000 становника.

Република Бугарска сврстава се у земље у развоју. Она је претежно аграрна земља. Традиционално је окренута развоју пољопривреде, па је још од 1950. године па до данас забележен стални раст пољопривредне производње. Развоју пољопривреде допринеле су агротехничке мере, међу којима су комасација, механизација, хемизација, наводњавање и одводњавање. У циљу сталног унапређења пољопривредне производње извојене су пољопривредне зоне – рејони који су специјализовани само за једну врсту пољопривредне производње. Увођење механизације створило је вишак радне снаге у пољопривреди па је запошљаван у рударству и индустрији која је у развоју. Најзначајнији извори прихода остварују се од извоза бакра, руде гвожђа, угља, грожђа – вина, као и риболова и туризма. Национални бруто производ по становнику износи отприлике 7.600 долара.¹¹ Укупан национални бруто производ износи 67,13 милијарди долара.¹² Незапосленост је скоро 20%, али је због економске кризе у порасту.

ГРЧКА РЕПУБЛИКА

Грчка Република (Хеленска Република) је држава на крајњем југоистоку Европе и југу Балканског полуострва. Налази се на раскршћу Европе, Азије и Африке. Грчка историја обухвата период античке Грчке, Римског и Византијског царства и четири века Отоманске владавине (1453–1821). Била је краљевина до 1973. године, када је проглашена република. Простор Грчке представљен је полуострвом и бројним острвима у Егејском мору. Рељеф је претежно планински. Пиндске планине се налазе на западу, од албанске границе на северу, до Коринтског залива на југу. Отприлике 70% простора представљено је брдским рељефом, а низија се простира источним делом дуж обале. Грчка се убраја у земље са најразруђенијом обалом јер има око 2.000 острва. Највиши врх у планинском делу је Олимп са 2.917 м, а најдужа река је Вардар (део) са

¹⁰ Подаци из 2010. године.

¹¹ Подаци из 2004. године.

¹² Подаци из 2004. године.

382 км. Шуме захватају 28% простора. Излази на Егејско, Јонско и Средоземно море. Клима у планинском делу је оштра планинска, до субалпске са честим и обилним падавинама и снежним покривачем. У приобалном делу и на острвима влада средоземна клима са благим и кишовитим зимама и врелим и сувим летима.

Грчке Републике је по питању државног уређења вишестраначка република са једнодомним парламентом. Неформално је састављена од осам области (Тракија, Македонија, Епир, Тесалија, Атика, Пелопонез, Крит и грчка острва). Грчка је издељена на 13 периферија, док је Света гора црквена држава на полуострву Атос и под грчким је суверенитетом. Свака периферија издељена је на више нома или префектура, којих има укупно 54. Још од прошлог века чланица је ЕУ (1981), НАТО (1952), ОЕБС (1961), ЗЕУ (1995) и Европске свемирске агенције од 2005. године. Државна валута је евро (100 центи). Службени језик је грчки. Граничи се са Македонијом, Албанијом, Бугарском и Турском. Дужина копнене границе према суседима износи 1.228 км. Дужина обале износи 13.676 км. Површина простора Грчке је 131.990 км², што чини 1,26% површине Европе, 0,09% копна Земље или 0,03% укупне површине Земље. На том простору живи 11.216.708 становника,¹³ што чини 1,47% становништва Европе или 0,18% укупног становништва Земље. Густина насељености износи 84 становника на квадратном километру. Градско становништво чини 60%, а сеоско 40% укупног становништва Грчке. Етнички састав становништва чине: Грци 98% (имају апсолутну већину), а остали 2%. Просечна животна старост становништва износи 78,65 година, мушкараца 76 година, а жена 81,3 године. Конфесионалну припадност становништва (религијска – верска) чине: православци 97,6%, што значи да је 10.391.988 становника православне вере; муслимани 1,5%; римокатолици 0,4%; протестанти 1%; остали 0,4%. Највећи градови су Атина (главни град) са 664.046 становника; Солун 322.240 становника; Пиреј 163.910 становника; Патрас 213.984 становника.

Грчка Република сврстава се у средње развијене државе. Становништво је углавном окренуто пољопривреди, која је слабије развијена, па су велики пољопривредни капацитети (комбинати) концентрисани дуж источне обале. Највише се гаје маслине, воће, поврће и житарице. Основни извор прихода остварује се од извоза маслине – маслиновог уља, воћа и поврћа. Индустијска производања почива на интензивној производњи дувана (мале плантаже), прехранбеној и кожној индустрији. Такође, развијена је обојена металургија, прехранбена, текстилна, хемијска, електротехничка, фармацеутска, бродоградња, кожна и дрвна индустрија. Грчка је богата рудама бокси-та, мангана, никла, цинка, барита, сумпора, соли и сребра. Велике приходе убира од извоза дувана, памука, бокси-та, мангана, никла, руде гвожђа, олова и цинка. Риболов је веома развијен од чега Грчка убира велике приходе. Значајна, веома развијена привредна грана је туризам, летњи због јаког сунца и уређене обале, а зими због обиласка бројних културноисторијских споменика. Национални бруто производ по глави становника износи око 20.000 долара.¹⁴

¹³ Подаци из 2008. године.

¹⁴ Подаци из 2009. године.

Укупан бруто национални производ износи 213,6 милијарди долара.¹⁵ Незапосленост становништа је око 12%, али је од 2010. године у сталном порасту.

РЕПУБЛИКА БЕЛОРУСИЈА

Република Белорусија је европска држава, некадашња чланица СССР. Прогласила је независност 1991. године. Налази се у источном делу Европе. Чланица је програма Партнерство за мир и Заједнице Независних Држава. Заузима континентални положај. Рељеф је највећим делом представљен низијом, а њена једна трећина је под шумама. Остали део рељефа чине брда, па је највиши врх Держински 346 м, а најдужа река Дњепар са 2.280 км. Клима је континентална са дугим и оштрим зимама и кратким и топлим летима.

Државно уређење Републике Белорусије је вишестраначко, република са једнодомним парламентом. Државна валута је рубља (100 копејки). Службени језици су белоруски и руски. Граничи се с Пољском, Литванијом, Летонијом, Русијом и Украјином. Дужина копнене границе према суседима износи 2.900 км. Белорусија заузима површину од 207.600 км², што чини 1,98% простора Европе, 0,14% простора копна Земље или 0,04% простора Земље. На том простору живи 11.196.394 становника, што чини 1,42% становништва Европе или 0,17% становништва Земље. Густина насељености становништва износи 49,67 становника на км² површине. Градско становништво чини 71%, а сеоско 29% укупног становништва Белорусије. Етнички састав становништва чине: Белоруси 77,9% (имају апсолутну већину); Руси 13,2%; Пољаци 4,1%; Украјинци 2,1%; остали 2,7%. Просечна животна старост становништва износи 68,3 године, мушкараца 62,1 годину, а жена 74,5 година. Конфесионалну припадност становништва (религијска – верска) чине: православци (руски) 80% (имају апсолутну већину), што значи да је 8.957.115 становника православне вере; римокатолици 8%; остали 32%. Највећи градови су: Минск (главни град) са 1.850.300 становника; Гомељ 560.000 становника; Могилев 410.000 становника; Витебек 386.000 становника; Гродно 345.000 становника; Брест 301.200 становника.

Република Белорусија се сврстава у земље у развоју. Пољопривреда је најзначајнија привредна активност. Највише се гаје лан, кромпир и конопља, а у сточарству највише се гаје говеда и свиње. Основне изворе прихода Белорусија остварује од извоза шећера, житарица и млечних прерађевина. Производња тресета представља основу у производњи енергије. Остале гране индустрије су у развоју, а нарочито прерада нафте, прехранбених производа, дрвета, хемикалија и текстила. У пуном развоју је и машинска индустрија. Знатне изворе прихода остварује извозом нафте, угља, шалитре, кречњака, руде метала и соли. Национални бруто производ по глави становника износи 13.864 долара. Укупан национални бруто производ износи 130,78 милијарди долара.¹⁶ Незапосленост становништва је близу пет одсто, али је у порасту.

¹⁵ Подаци из 2004. године.

¹⁶ Подаци из 2010. године.

РЕПУБЛИКА СРБИЈА

Република Србија је континентална држава која се налази у јужној Европи (Балканском полуострву 80%) и у средњој Европи (Панонској низији 20%). Чланица је УН, ОЕБС, Савета Европе, програма Партнерство за мир и тежи чланству у ЕУ. У њеном саставу су две покрајине Војводина и Косово и Метохија. Од 2008. године, покрајина Косово и Метохија је једнострано прогласила независност, коју Србија и већина држава у међународној заједници не признаје. После завршетка Првог светског рата била је у саставу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевина Југославија). После Другог светског рата била је у саставу СФРЈ, затим у Савезној Републици Југославији, потом у Државној заједници Србија и Црна Гора, а од 2006. године је независна и суверена самостална држава. Северни део простора чини низија (панонски и перипанонски), док је средишњи и јужни део представљен брдско-планинским рељефом. Највиши врх је Ђеравица на Проклетијама са 2.656 м, а има још 30 планинских врхова изнад 2.000 м надморске висине. Воде на простору Србије припадају сливу Дунава (92,4%), па је Дунав и најдужа река 588 км (део). Клима је у северном делу континентална са топлим летим и хладним зимама, а у средишњем и јужном делу умерено континентална, до планинска са топлим летима и хладним и снеговитим зимама. Падавине су израженије у планинском делу простора (до 1.500 м талога).

Државно уређење Србије је вишестраначко, република са једнодомним парламентом (секуларна држава са републиканским обликом владавине). Административна подела је извршена, поред две покрајине, на 30 округа и 190 општина. Државна валута је динар (100 пара). Службени језик је српски. Граничи се са Мађарском, Румунијом, Бугарском, Мекедонијом, Албанијом, Црном Гором, Босном и Херцеговином и Хрватском. Дужина копнене границе према суседима износи 2.341 км. Површина простора је 88.363 км² (централни део Србије 55.970 км², АП Војводина 21.506 км² и АП Косово и Метохија 10.887 км²), што чини 0,96% простора Европе, 0,0019% копна Земље или 0,00059% укупне површине Земље. На том простору живи 9.665.437 становника (у централном делу Србије 5.466.009 или 56,55%, АП Војводини 2.031.992 или 21,02% и АП Косово и Метохији 2.164.436 или 22,43%), што чини 16,75% становништва суседних земаља, 1,32% становништва Европе или 0,2% становништва Земље. Густина насељености износи 125,33 становника на км² површине.¹⁷ Градско становништво чини 47,72%, а сеоско 52,18%. Етнички састав становништа чине: Срби 66,07% (имају апсолутну већину); Албанци 20,79%; Мађари 3,03%; Бошњаци и муслимани 1,61%; Роми 1,12%; Црногорци 0,94%; Југословени 0,84%; Хрвати 0,73%; остали 4,87%. Просечна животна старост становништва износи 71,8 година, мушкараца 68,9 година, а жена 74,7 година. Етнички састав становништва без територије АП Косово и Метохија чине: Срби 82,86%; Мађари 3,91%; Бошњаци 1,82%; Роми 1,44%; Југословени 1,08%; Хрвати 0,94%; Црногорци 0,92%; Албанци 0,82%; остали 6,21%. Конфесионалну припадност становништва

17 Сви подаци су пописни из 2002. године.

чине: православци 84,98% (имају апсолутну већину), што значи да је 8.213.688 становника православне вере; римокатолици 5,48%; муслимани (сунити) 3,2%; протестанти 1,08%; остали 5,26%. Највећи градови су: Београд (главни град) са 1.576.124 становника; Приштина 546.800 становника; Нови Сад 372.999 становника; Ниш 292.137 становника; Крагујевац 180.252 становника.

Република Србија убраја се у земље у развоју. Претежно је аграрна земља, јер пољопривредно земљиште обухвата 5.734.000 хектара, од чега је 70% обрадиво земљиште, док је остатак под шумама (30%). Најзначајнији пољопривредни простор је Војводина, делови јужно од Саве и Дунава и долина Велике Мораве. У тим просторима развијена је производња жита, кукуруза, сунцокрета, соје и повртарских култура (кромпира, паприке и купуса. Косово и Метохија је значајна житница Србије. Простор Шумадије је познат по воћарству и виноградарству. Индустрија је у развоју где је тежиште на производњи угља, бакра, челика, олова, цинка, нафте и природног гаса. Радно и способно становништво запослено је у индустрији 46%, пољопривреди 30%, и услужним делатностима 24%. Знатне изворе прихода Србија остварује од извоза:¹⁸ гвожђа и челика, обојених метала, поврћа и воћа, одеће, производа од метала, као и млечних производа. Србија има велики потенцијал за развој туризма. Национални бруто производ по глави становника износио је (2007. године) 10.375 долара, а укупан национални бруто производ био је 44,8 милијарди долара. Учешће у националном бруто друштвеном производу износи: услужне делатности 57,9%; индустрија 25,5%; и пољопривреда 16,6%. Незапосленост становништва износи 22,56%.

РЕПУБЛИКА КИПАР

Република Кипар је острво са издуженим делом копна, смештено у источном делу Медитерана, око 113 км јужно од Турске и 120 км западно од сиријске обале. Кипар је треће највеће острво у Средоземном мору. Стекао је независност од Велике Британије 1960. године. Део острва насељен Грцима члан је ЕУ (од 2004. године), а северни део није. Члан је УН и ОЕБС. Кипар је од запада ка истоку подељен са два паралелна планинска масива. Планинске масиве раздваја широка низија која излази на источни басен Средоземног мора са обе стране острва. У планинском простору највиши врх је Олимпос са 1.951 м. Главне реке су Педиас и Јалиас дужине од 100 км. Кипар је подељен 1974. године на северни, мањи део који насељавају Турци и јужни, већи део који насељавају Грци. Северни део острва окупирали су Турци и прогласили његову самосталност која није призната од међународне заједнице. Клима је медитеранска са веома топлим и сувим летима и топлим и влажним зимама (340 сунчаних дана годишње).

Државно уређење Републике Кипар је вишестраначко, република са једнодомним парламентом. Државна валута је кипарска фунта (100 центи) а од

¹⁸ Подаци из 2007. године.

2008. године евро (100 центи), а у северном турском делу валута је турска лира (100 куруса). Службени језик је у јужном делу острва грчки, а у северном делу турски. Граница је на мору (дужина обалне линије 648 км), а граничи се са Турском и Грчком. Дужина (исток – запад) износи 224 км, а ширина (југ – север) 121 км. Површина простора Кипра је 9.251 км², што чини 0,09% простора Европе, 0,01% копна Земље или 0,001% укупног простора Земље. На том простору живи 835.000 становника,¹⁹ што чини 0,11% становништва Европе или 0,01% становништва Земље. Густина насељености износи 90 становника на км² површине. Градско становништво чини 57%, а сеоско 43% укупног становништва Кипра. Етнички састав становништва чине: Грци 78% (имају апсолутну већину); Турци 18%; остали (већином Британци) 4%. Просечна животна старост износи 76,95 година, мушкараца 74,6 година, а жена 79,3 године. Конфесионалну припадност становништва (религијска – верска) чине: православци 78% (имају апсолутну већину), што значи да је 605.223 становника православне вере; муслимани 28%; остали 4%. Највећи градови су: Никозија (главни град) са 202.370 становника; Лимасол 168.000 становника; Ларнака 76.000 становника; Пафос 43.000 становника.

Република Кипар сврстава се у средње развијене земље Европе. Плодна низија у централном и приобалном делу пружа повољне услове за развој пољопривреде. Гаје се кромпир, поврће, житарице, дуван, маслине, банане и грожђе. Кипар је познат по производњи јаких вина и шерија. Риболов је једна од најзначајнијих грана привреде, па је присутна индустријска прерада квалитетне рибе. За кипарску економију туризам је најзначајнија грана привреде (2,4 милиона туриста годишње). Значајнији извори прихода остварују се од извоза маслина, агрума, вина, поврћа, бакра, дрвета и туризма. Национални бруто производ по глави становника износи близу 23.481 долар, а у турском делу 7.000 долара. Укупан национални бруто производ износио је: у грчком делу 16,66, а у турском делу 1,21 милијарду долара.²⁰ Незапосленост у грчком делу износи пет одсто, а у турском делу око 19%.

БИВША ЈУГОСЛОВЕНСКА РЕПУБЛИКА МАКЕДЕONIЈА

Бивша Југословенска Република Македонија је мала европска држава. Прогласила је независност од Југославије 1991. године под називом Македонија. Грчка је оспорила овај назив пред УН, јер се њена северна покрајина зове Македонија. Због тога УН су одбиле да признају државни статус под називом Македонија, али су 1993. године прихватиле провизоран назив као званични Бивша Југословенска Република Македонија, под којим и данас функционише у међународној заједници. У њеном простору преовладава планински рељеф с највишим врхом Кораб од 2.764 м. Низија је израженија у источном делу (простор природно подељен долином реке Вардар), где су Струмичка котлина, Овче Поље и Оногоште, а у западном делу Пелагонија и Полог. Најдужа река

19 Подаци из пописа 2005. године.

20 Подаци из 2007. године.

је Вардар (део) са 388 км. Клима је умерено континентална, местимично планинска, са сувим и топлим летима и хладним и снеговитим зимама.

Државно уређење Бивше Југословенске Републике Македоније је вишестраначко, република са једнодомним парламентом. Државна валута је денар (100 дена). Службени језик је македонски. Граничи се са Србијом, Албанијом, Грчком и Бугарском. Дужина копнене границе према суседима износи 766 км. Површина је 25.713 км², што чини 0,24% простора Европе, 0,02% копна Земље или 0,001% укупног простора Земље. На том простору живи 2.045.185 становника,²¹ што чини 0,28% становништва Европе или 0,03% укупног становништва Земље. Густина насељености износи 81,25 становника на км² површине. Градско становништво чини 62%, а сеоско 38% укупног становништва. Етнички састав становништва чине: Македонци 65% (имају апсолутну већину); Албанци 22%; Турци 4%; Срби 2%; Роми 3%; остали 4%. Просечна животна старост износи 74,1 годину, мушкараца 71,8 година, а жена 76,4 године. Конфесионалну припадност становништва (религијска – верска) чине: православци 67% (имају апсолутну већину), што значи да је 1.370.274 становника православне вере; муслимани 30%; остали 3%. Највећи град је Скопље (главни град) са близу 600.000 становника.

Бивша Југословенска Република Македонија је најсиромашнија од свих шест бивших република Југославије. Од свог осамостаљења, па до данас, њена привреда се налази у процесу транзиције и једва саставља крај с крајем. То је претежно пољопривредна држава, ослоњена на пољопривредну производњу у напред наведеним низијским деловима простора. Индустрија у развоју ослања се на енергетику (производња угља). Извор прихода углавном остварује од извоза коже, цинка, хрома, сребра, бакра, никла, амонијака, месинга, злата и пољопривредних производа. Национални бруто производ по глави становника износи 5.162 долара (2011. године). Укупан национални бруто производ износио је 10.644 милијарде долара.²² Незапослено је скоро 40% становништва.

РЕПУБЛИКА ГРУЗИЈА

Република Грузија је азијска држава, смештена на југозападном делу тог континента. Прогласила је независност од СССР 1991. године. Грузија је република на југозападу простора бившег СССР, а заузима централне и западне делове Кавказа. Западним делом своје територије излази на Црно море. Грузија се суочава са неповољним односом своје две покрајине, Абхазијом и Јужном Осетијом, које су прогласиле самосталност и отцепљење од централног дела територије. Преовладава планински рељеф. Више од 40% простора је под шумама. У планинском делу највиши врх је Казбек са 5.033 м, а најдужа река Кура протеже се на 1.510 км. Клима је континентална, до планинске, са кратким и топлим летима и дугим, хладним и снеговитим зимама. У приобалном делу осећају се утицаји приморске климе.

²¹ Подаци из 2006. године.

²² Подаци из 2004. године.

Државно уређење Републике Грузије је вишестраначко, република са једеномним парламентом. Државна валута је лари (100 тетри). Службени језик је грузијски. Граничи се са Турском, Јерменијом, Азербејџаном и Руском Федерацијом. Дужина копнене границе са суседима износи 1.461 км. Заузима површину од 69.700 км², што чини 0,16% простора Азије, 0,05% копна Земље или 0,006% укупног простора Земље. На том простору живи 4.693.892 становника, што чини 0,12% становништва Азије или 0,08% укупног становништва Земље. Густина насељености износи 67,34 становника по квадратном километру. Градско становништво чини 61%, а сеоско 39% укупног становништва. Етнички састав становништва Грузије чине: Грузијци 70,1% (имају апсолутну већину); Арменци 8,1%; Руси 6,3%; Азери 5,7%; Осети 3%; Абхази 1,8%; остали 5%. Просечна животна старост становништва износи 64,65 година, мушкараца 61 годину, а жена 68,3 године. Конфесионалну припадност становништва (религијска – верска) чине: православци 83% (грузијски 65%, руски 10%, арменски 8%), што значи да је 3.895.930 становника православне вере; муслимани 11%; остали 6%. Највећи градови су: Тбилиси (главни град) са 1.489.000 становника; Кутаиси 280.500 становника; Рустави 201.300 становника; Батуми 163.000 становника.

Грузија се убраја у неразвијене државе. Преовлађује пољопривреда, где се сеоско становништво већином бави узгајањем чаја, воћа, винове лозе и тропског воћа. Богата је манганом. Индустрија је у развоју, а најважније индустријске гране су рударство, шумарство, машинство, производња хемикалија, производња свиле, производња хране и производња намештаја. Највеће приходе остварује извозом угља, природног гаса, мангана, руда осталих метала, дрвета, гржђа, као и туризма. Национални бруто производ по глави становника износи око 2.000 долара, а укупан национални бруто производ износио је 12,18 милијарди долара.²³ Незапосленост је 22% и у сталном је порасту.

РЕПУБЛИКА МОЛДАВИЈА

Република Молдавија је европска држава у њеном источном делу. Она је од 1941. била у саставу СССР, а прогласила је независност 1991. године. Представљена је низијом из које се уздужу брежуљци и брда до 430 м надморске висине. Најважније реке на њеном простору су Прут у западном делу и Дњестар у северном и источном делу простора. У брдском рељефу највиши врх је Беланешти са 430 м, а најдужа река је Дњестар (део) 1.420 км. Клима је умерено континентална.

Државно уређење Републике Молдавије је вишестраначка парламентарна република са једнодомним парламентом. Државна валута је молдавски лев (100 бани). Службени језик је молдавски. Граничи се са Румунијом и Украјином. Дужина копнене границе износи 1.389 км. Површина је 33.843 км², што чини 0,32% простора Европе, 0,02% копна Земље или 0,01% укупног простора Земље. На том простору живи 4.446.455 становника, што чини 0,61% станов-

²³ Подаци из 2004. године.

ништва Европе или 0,07% укупног становништва Земље. Густина насељености износи 131,38 становника на км² површине. Градско становништво чини 46%, а сеоско 54% укупног становништва Молдавије. Етнички састав становништва чине: Молдавци 64,5% (имају апсолутну већину); Украјинци 13,8%; Руси 13%; Гагуази 3,5%; Јевреји 1,5%; Бугари 2%; остали 1,7%. Конфесионалну припадност становништва (религијска – верска) чине: православци 98,5% (имају апсолутну већину), што значи да је 4.379.758 становника православне вере; и Јевреји 1,5%. Највећи градови су: Кишињев (главни град) са 723.000 становника и Тираспољ са 242.000 становника.

Република Молдавија сврстава се у економски неразвијене државе. Претежно је пољопривредна земља јер је земљиште плодно и повољно за пољопривредну производњу. Производе се пољопривредне културе: пшеница, кукуруз, јечам, дукан, шећерна репа, сунцокрет и соја. Поред житарица развијено је воћарство, виноградарство и гајење ораха. На целој територији распрострањени су пчелињаци и гајење свилене бубе. Индустрија је у развоју, а најразвијенија је прехрамбена индустрија. У развоју су металургија и производња електричне опреме и апарата. Највеће приходе Молдавија остварује извозом угља – лигнита, фосфата, грождја – вина, дукана, житарица, воћа и поврћа. Национални бруто производ по глави становника износи око 1.900 долара, а укупан национални бруто производ износио је 7,79 милијарди долара.²⁴ Незапосленост је 15%.

РЕПУБЛИКА ЦРНА ГОРА

Република Црна Гора је држава у јужној Европи која излази на обалу Јадранског мора. То је поморска држава. Чланица је УН, ОЕБС, Савета Европе и Уније за Медитеран. Чланица је програма Партнерство за мир. Тежи чланству у ЕУ и НАТО. Претече данашње Црне Горе су средњовековне кнежевине Дукља и Зета. Током турске владавине имала је неку врсту аутономије, а независност од Турске потврђена јој је на Берлинском конгресу 1878. године. Од 1918. године била је чланица три Југославије. Године 2006. прогласила је независност (референдумом) од Државне заједнице СЦГ. Простор је представљен планинским рељефом (просечна надморска висина 2.000 м), где преовлађују средње и високе планине, које припадају динарској маси. Највиши врх на планинама је Зла Колата на Проклетијама са 2.534 м. Велики крашки делови су на висинама изнад 1.000 м надморске висине па све до 1.900 м као што је то на планини Орјен. Низијски делови простора су уз обалу Јадранског мора, долином Бојане, у Скадарској котлини и долинама река Мораче и Зете. Најдужа река је Тара са 141 км. Клима је у приморју и Зетско-бјелопавлићкој равници средоземна са топлим и сувим летима и благим и кишовитим зимама. У планинском простору Црне Горе влада планинска клима са кратким и топлим летима и хладним и снеговитим зимама.

²⁴ Подаци су из 2004. године.

Државно уређење Републике Црне Горе је вишестраначко, република са једнодомним парламентом. Државна валута је евро (100 центи). Службени језик је црногорски. Граничи се са Србијом, Албанијом, Босном и Херцеговином, као и Хрватском. Дужина копнене границе износи 738 км. Дужина обале је 293,5 км. Површина простора Црне Горе износи 13.812 км², што чини 0,13% простора Европе, 0,01% копна Земље или 0,0001% укупне површине простора Земље. На том простору живи 620.145 становника,²⁵ што чини 0,09% становништва Европе или 0,01% становништва Земље. Густина насељености износи 44,9 становника на км² површине. Градско становништво 49,1%, а сеоско 50,9% (укупно 1.256 насеља, од чега је 40 градова). Етнички састав становништва чине: Црногорци 43,16% (имају релативну већину); Срби 31,99%; Бошњаци 7,77%; Албанци 5,03%; муслимани 3,97%; Хрвати 1,1%; Роми 0,42%; Југословени 0,3%; остали 6,26%. У Црној Гори говорни језици су: српски 63,49%; црногорски 21,96%; бошњачки 5,49%; албански 5,26%. Конфесионалну припадност становништва (религијска – верска) чине: православци 74,24% (имају апсолутну већину), што значи да је 460.396 становника православне вере; муслимани 17,74%; римокатолици 3,54%; остали 4,48%. Највећи градови су: Подгорица (главни град) са 136.473 становника; и Никшић 58.212 становника. Цетиње је престоница Црне Горе са 15.137 становника.

Република Црна Гора убраја се у економски неразвијене државе. Располаже знатним рудним богатствима међу којима су угаљ, боксит и железна руда. Најважнија индустријска делатност је прерада дувана, соли и алуминијума. Пољопривреда је у развоју, а од пољопривредних култура гаје се: житарице, кромпир, дуван, винова лоза, агруми, маслине и смокве. Туризам је развијен (приморско-рекреативни) и веома је значајна привредна грана. Значајна је производња електричне енергије у ТЕ „Пљевља“ и ХЕ „Мратиње“, као и „Перућица“. Године 2007. произведено је 2.363 GWh. Исте године било је запослено 156.408 становника, највише у секундарном и терцијарном сектору. Од 2007. године, Црна Гора је чланица Светске банке и Међународног монетарног фонда. Највеће приходе остварује извозом угља, соли, дувана, кромпира, маслина, агрума и електричне енергије. Значајне приходе остварује од туризма, летњег и зимског. Национални бруто производ по глави становника износио је 2009. године 3.100 долара, а укупан бруто друштвени производ 3,2 милијарде долара. Незапосленост износи 27%.

РЕПУБЛИКА ЈЕРМЕНИЈА

Република Јерменија (Арменија) је држава на Кавказу, између Црног мора и Каспијског језера. Чланица је УН, ЗНД и СТО (од 2003. године). Јерменија је у административном смислу подељена на 11 провинција (марсева). То је претежно планинска држава са надморском висином од 1.800 м. Мали Кавказ је на северу, а језеро Севан у источном делу централног дела територије. Јер-

²⁵ Подаци из 2004. године.

менија је до 1454. године била моћно царство са богатом културом и у једном периоду владала је ширим подручјем између Црног мора и Каспијског језера. Године 301. настала је држава која је формално преузела хришћанство као службену религију (12 година пре Рима). Мењале су се разне династије и након што су је освајали Парти, Римљани, Монголи, Арапи, Египћани и Персијанци, Јерменија је као држава ослабила, па су је 1454. године поделили Османско царство и Сафавидска Персија. Због страха што јерменски хришћани помажу царској Русији, нарочито у Првом светском рату, царска Турска извршила је геноцид над Јерменима (покољ), у којем је живот изгубило више од милион становника. Персијски део Јерменије 1828. године припојен је Русији, а 1920. године добила је статус социјалистичке републике у саставу СССР. Спор са Азербејџаном због покрајине Нагорно Карабах траје још од 1988. године, а изражен је још више после стицања независности 1991. године од СССР. Године 1994. потписано је примирје, али статус покрајине Нагорно Карабах још није решен. Клима у простору Јерменије је континентална, до планинске.

Државно уређење је вишестраначко, република са једнодомним парламентом. Државна валута је драм. Службени језик је јерменски. Граничи се са Турском, Грузијом, Азербејџаном и Ираном. Простире се на површини од 29.800 км², што чини 0,07% простора Азије, 0,02% копна Земље или 0,001% укупне површине Земље. На том простору живи 3.215.800 становника, што чини 0,08% становништва Азије или 0,05% укупног становништва Земље. Густина насељености износи 101. становник на км² површине. Градско становништво чини 49%, а сеоско 51% укупног становништва. Етнички састав становништва чине: Јермени 97,3% (имају апсолутну већину); Јазиди (Курди) 1,3%; Руси 0,5%; остали 0,9% – Асирци, Грузијци, Грци и Украјинци). До 1991. године, у Јерменији је живело 200.000 Азербејџанаца који су после проглашења независности напустили ову државу. У овој држави 96% становника говори јерменски, док 40% говори и руски језик. Писменост је скоро потпуна 99%. Конфесионалну припадност становништва (религијска – верска) чине: православци 94% (хришћански монофизитизам), што значи да је 3.022.852 становника православне вере; остали 6%. Највећи градови су: Јереван (главни град) са 1.093.485 становника и Гјумри са 148.381 становником.

Република Јерменија убраја се у државе у развоју. До стицања независности, економија је била заснована на развоју индустрије. Најразвијеније индустријске гране су биле: хемијска, електронска, машинска, прерађивачка (храна), синтетичка (гума) и текстилна). Пољопривреда је учествовала само са 20% у друштвеном производу и са 10% запослености. После осамостаљења акценат је стављен на бржи развој пољопривреде, са тежиштем на производњи житарица, поврћа и воћа. Јерменија је богата рудама бакра, цинка, злата и олова, од чијег извоза остварује највећи извор прихода. Домаћи извор енергије су хидроелектране и атомска централа. Развијају се и нови сектори индустрије: производња драгог камења и накита, информационе и комуникационе технологије, као и туризам. Незапосленост износи 14%.

ОСТАЛЕ ДРЖАВЕ СА ПРАВОСЛАВНИМ СТАНОВНИШТВОМ

Поред наведених православних држава, православног становништва²⁶ има у још 28 држава света. То су:

1. Држава Еритреја 45% (Копти), што значи да је 2.001.288 становника православне вере;
2. Федерална Демократска Република Етиопија 35% (етиопски православци), што значи да је 24.967.799 становника православне вере;
3. Република Босна и Херцеговина 31%, што значи да је 1.242.358 становника православне вере;
4. Киргизија 30% (руски православци), што значи да је 1.524.429 становника православне вере;
5. Република Албанија 20%, што значи да је 708.962 становника православне вере;
6. Република Конго 19% (хришћани 50%), што значи да је 569.628 становника православне вере;
7. Уједињена Република Танзанија 19% (хришћани 45%), што значи да је 6.853.452 становника православне вере;
8. Јужноафричка Република 18% (32,2% остали хришћани), што значи да је 8.000.725 становника православне вере;
9. Краљевина Свазиленд 13,9% (афрички хришћани 28,9%), што значи да је 162.524 становника православне вере;
10. Република Фиџи 12,8% (хришћани 52,9%), што значи да је 112.752 становника православне вере;
11. Република Летонија 9,5% (источноправославци), што значи да је 219.099 становника православне вере;
12. Република Чад 7,8% (хришћани 25%), што значи да је 744.006 становника православне вере;
13. Република Либан 6,5% (православни Грци), што значи да је 245.519 становника православне вере;
14. Република Хрватска 4,4%, што значи да је 197.862 становника православне вере;
15. Словачка Република 4,1%, што значи да је 222.366 становника православне вере;
16. Република Сингапур 3,8% (хришћани 18,7%), што значи да је 165.448 становника православне вере;
17. Чешка Република 3%, што значи да је 307.385 становника православне вере;
18. Република Кенија 2,15%, што значи да је 709.115 становника православне вере;
19. Канада 1,5%, што значи да је 487.618 становника православне вере;
20. Арапска Република Сирија 1,3% (хришћани 8,9%), што значи да је 234.219 становника православне вере;

²⁶ Подаци су из 2009. године.

21. Република Пољска 1,2%, што значи да је 463.516 становника православне вере;
22. Република Финска 1,1%, што значи да је 57.359 становника православне вере;
23. Република Џибути 1%, што значи да је 4.669 становника православне вере;
24. Република Судан 0,9% (хришћани 5%), што значи да је 352.334 становника православне вере;
25. Република Словенија 0,8%, што значи да је 16.092 становника православне вере;
26. Република Француска 0,6%, што значи да је 362.545 становника православне вере;
27. Република Турска 0,3% (источни православци), што значи да је 206.682 становника православне вере;
28. Демократска Социјалистичка Република Шри Ланка 0,2%, што значи да је 39.810 становника православне вере.

ЛИТЕРАТУРА

1. Статистички годишњак Уједињених нација
2. Статистички годишњаци земаља са православним становништвом
3. Статистички годишњаци Србије

Slobodan MIŠOVIĆ

UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF SECURITY STUDIES

ORTHODOX COUNTRIES IN THE INTERNATIONAL COMMUNITY

Abstract: The denominational and religious choices of a population greatly influence numerous areas of life. The most significant among them are: the spiritual word view, the acceptance of social norms, the outlook on the society's political and economic tendencies, the development of a humane attitude towards one's fellow men and the cultivation of a right attitude towards other faiths and nationalities. This paper primarily focuses on the migrations and size of Orthodox populations in countries around the world and in Serbia. It is therefore necessary to examine the size of the Orthodox population worldwide. The analysis is based solely on statistical data and it is tied to certain periods or census data. The paper highlights the religious composition of populations in Orthodox countries in order to compare data on this demographic structure worldwide and in our country.

Key words: Orthodoxy, religious composition, state, system of government, republic

Владимир Н. ЦВЕТКОВИЋ, Слађана ЂУРИЋ

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

ЛОКАЛНЕ ПРЕТЊЕ И ГЛОБАЛНИ ОДГОВОРИ¹ (Балкански ратови и "албанско питање" у светлу неореализма)

Апстракт: Пресудну улогу у свеукупном историјском замешетелству на модерном Балкану имале су ондашње велике силе Европе: Аустроугарска, Немачка, Русија, Велика Британија и Француска, са не малим додатком Италије. Век касније, борба за простор, идентитет и моћ (укључујући ту и ратни плен у виду природних ресурса) на Балкану и даље траје! Наравно, дошло је и извесних новина, штавише битних промена: старим локалним актерима придружиле су се нове националне државе, до недавно у модерној историји непознате: на западу Словенија и Хрватска, на истоку новоформирана "национална" држава – Македонија, баш као и "самостална" држава са сличним, магловитим идентитетом и статусом међународног (псеудо)протекората – Босна и Херцеговина. Исти случај је и са најновијим политичким експериментом названим – Република Косово. Када је реч о великим играчима, улогу нестале Аустроугарске преузела је много већа и моћнија империја – САД, док су остали "велики играчи" променили костиме, али не и улоге: Русија није више царска, али је и даље огромна; нема ни Другог Немачког Рајха, баш као ни Треће Француске Републике: они данас, уз Велику Британију, Италију и неке друге Балкану познате старе играче, функционишу под заједничким именом: Европска унија. Најзад, Османско царство сада је просторно знатно сужена национална држава Турска, док етнички Албанци на Балкану по врх Албаније (и фактички засебне територије "Западне Македоније") имају и нову "државу у покушају": Косово. Речене историјске чињенице тумачимо из угла студија безбедности, посебно неореалистичке школе и њеног пододељака – теорије регионалне безбедности, чија осетљивост на подниво глобалне (системске) анализе омогућава увид у детаље

¹ Овај текст представља део резултата рада на пројекту Конфликти и кризе, сарадња и развој у Србији и региону у 19. и 20. веку, који је подржан од стране Министарства за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

који измичу глобалистичким уопштавањима, те је зато најмеродавнија за конкретне процене узрока и последица сукоба између држава, као и недржавних чинилаца на простору Балкана.

Кључне речи: Балкан, Србија, студије безбедности

Вековне борбе за територије на Балкану не разликују се од било којих других широм света. Мотиви сукоба актуелних политичких заједница, како год оне биле организоване и именоване, свагда су слични, ако не и идентични: уз традиционалну тежњу ка слави и стандардну потребу за потврђивањем, односно увећавањем политичке моћи и престижа – данас бисмо рекли „кредибилитета“ – све уз, такође, неизбежно ламентирање о „праведности“ властите борбе итд. (група „идеолошких мотива“), неизоставно се поставља и проблем контроле трговине и природних богатстава дотичне територије, њен стратешки значај за даља освајања или одбрану и сл. (група „реалполитичких мотива“). Посебан разлог борбе, обично у комбинацији са претходнима, јесте очување (чешће: наметање) одређеног колективног идентитета, што нужно производи промене етничке и религијске, најзад и националне структуре становништва на конкретном подручју. Све су то неоспорни, премда различито распоређени ратни приоритети за све државнике, војсковође и политичаре, од антике до данас. Самим тим, ни тзв. Балкански ратови с почетка XX века, такође први модерни или „индустријски“ ратови у том делу Европе, нису могли да буду другачији. Они су дословно били „продужење политике другим средствима“ и садржали су бројне испреплетене разлоге и мотиве: политичке, економске, етичке и историјске – у пуном богатству њихових измишљених и стварних значења. Такође, Балкански ратови су били и остали парадигматични пример континуираног трајања геополитичких константи, тј. трајно обликованих интереса локалних и глобалних „играча“.

Тачно пре сто година водили су се велики оружани сукоби на знатно ширем подручју од онога што се данас из идеолошких разлога назива Западни Балкан,² а које је у то време, под уобичајеним називом Европска Турска, припадало Османској империји у последњој фази њеног постојања.³ У популарној историо-

2 Речена дневнополитичка синтагма евробиروقрата и новопечених „експерата“ ревидира значења прокаженог „мрачног Балкана“ сужавајући га на његов традиционално најосетљивији део: Босну и Херцеговину, јужни део Србије са Косовом, Албанију, Црну Гору и Македонију. Наравно, у различитим пројекцијама („сценаријима“) ближе или даље политичко-економске будућности означеног простора, он се по потреби проширује и другим земљама Југоисточне Европе (Грчка, Бугарска, Румунија, Хрватска) – у зависности већ од геополитичких интереса оних који именују и/или означавају („секуритизују“) конкретни регион. Тиме се само потврђује безмало банални увид да је свако именовање, истовремено и специфично разумевање датог објекта (овде: простора). Пример „Балкана“ обилује безбројним идеолошко-политичким учитавањем одређених „географских“ одредница, увек скованих у складу са тренутним интересима актуелних диригената светским оркестром. Више о томе вид. класично место – Marija Todorova: *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, New York, 1997.

3 Из турске перспективе, још од XV века, тај се простор именовао као Румелија. Занимљиво и симптоматично је да су Британци све до краја Првог светског рата под појмом Блиски

графској литератури обично се наводи да су се у тим ратовима „заокруживале“ државне територије ондашњих младих балканских нација у стварању и/или успону (Румунија, Србија, Црна Гора, Бугарска, Грчка), све науштрб европских територија пропадајућег Османског царства. Истовремено, снажан идентитетски порив и државни разлог, комбинован са традиционалним позивом за пљачку, покренуће и албанска племена на том простору. Резултат тог прегнућа, између осталог, јесте стварање, по први пут у балканској историји, једне сасвим нове, до тада непостојеће државе – Албаније.

Пресудну улогу у том свеукупном замешетелству имале су ондашње велике силе Европе: Аустроугарска, Немачка, Русија, Велика Британија и Француска, са немалим додатком Италије. Век касније, борба за простор, идентитет и моћ (укључујући ту и ратни плен у виду природних ресурса) на Балкану и даље траје! Наравно, дошло је и извесних новина, штавише, битних промена: старим локалним актерима придружиле су се нове националне државе, до тада у модерној историји непознате: на западу Словенија и Хрватска, на истоку новоформирана „национална“ држава – Македонија, баш као и „самостална“ држава са сличним, магловитим идентитетом и статусом међународног (псеудо)протектората – Босна и Херцеговина. Исти случај је и са најновијим политичким експериментом названим – Република Косово.

Када је реч о великим играчима, улогу нестале Аустроугарске преузела је много већа и моћнија империја – САД, док су остали „велики играчи“ променили костиме, али не и улоге: Русија није више царска, али је и даље огромна; нема ни Другог немачког рајха, баш као ни Треће Француске Републике: они данас, уз Велику Британију, Италију и неке друге Балкану познате старе играче, функционишу под заједничким именом: Европска унија (међусобне разлике унутар тог јединственог крова у овом тренутку ћемо занемарити). Најзад, Османско царство сада је просторно знатно сужена национална држава Турска, док етнички Албанци на Балкану поврх Албаније (и фактички засебне територије Западне Македоније) имају и нову „државу у покушају“: Косово. Покушаћемо да дате историјске чињенице протумачимо из угла студија безбедности, посебно неореалистичке школе и њеног пододељака – теорије регионалне безбедности, чија осетљивост на подниво глобалне (системске) анализе омогућава увид у детаље који измичу глобалистичким уопштавањима, те је зато најмеродавнија за конкретне процене узрока и последица сукоба између држава, као и недржавних чинилаца на простору Балкана.

1. БАЛКАНСКИ РАТОВИ: МАЛИ И ВЕЛИКИ ИГРАЧИ

Подсетимо се: долазак Османлија на Балкан (XIV век) значао је почетак краја Византијског царства, али и свих његових дотадашњих супарника, непријатеља и повремених савезника на Балкану оличених у средњовековним државама Угара, Бугара и Срба. Вековима потом, они, као и многи други, већи или

исток подразумевали азијске и афричке делове Турске империје, баш као и све делове Балкана који су од Карловачког мира 1699. године били у границама Османског царства.

мањи балкански народи, били су изложени сталној асимилацији, прогонима и уништењу, све док почетком XIX века Османско царство није ушло у дугу кризу која ће се окончати његовим практичним изгоном из Европе (уједно и са Блиског истока!), те сужавањем у националну државу која се данас назива Република Турска.⁴ Поступно смањивање европских и других (кавказских и блискоисточних) делова Турске, тј. Османског царства, протичало је у знаку међусобног надметања ондашњих великих сила Европе. Утолико су етничке борбе за националне државе балканских народа у потпуности зависиле од односа снага између речених „сила заштитница“ хришћанских народа под османским јармом.

Важно је знати да поступно настајање, тј. осамостаљивање и ширење националних држава у „европској Турској“ (Србија *de facto* 1824–29, заједно са њом и Влашка и Молдавија; Грчка 1830; Србија *de jure* 1878, заједно са Румунијом и Црном Гором; Бугарска 1886; Аустроугарска окупација Босне и Херцеговине 1878. и анексија 1908. године; формирање независне Албаније 1912), никада у очима великих сила није могло бити виђено изоловано од положаја Османског царства на његовој кључној тачки постојања – Блиском истоку. Гледано из дате перспективе, контрола Балкана и/или југоисточне Европе била је (и остала) од стране некадашњих и потоњих великих сила, перципирана из знатно шире перспективе него што су то сами Балканци могли да уоче и сагледају. Упркос популарној литератури и бројним политичким стереотипима, у светској реалполитици Балкан никада није био тумачен и прихваћен као некакав „регион за себе“ (попут појмова Европа, Блиски исток и сл.), већ, пре свега, као геополитички посредник европског (хришћанског) и источног (муслиманског) света. Онима који одређују токове светске историје Балкан никада није био, нити може бити важан „по себи“ или „као такав“; Балкан је увек био тумачен – перципиран првенствено као граница, место за „уклињавање“ у простор Другог, тј. раскрсница која води покоравану обећавајућег дела света.

Другим речима, независно од карактеристичне балканске претенциозности и нарцизма, али исто тако и неретко нихилистичког самопотирања, Балкан никада није био никакав „пупак света“, баш као што није ни обично „слепо црево“ Европе. Гледано из угла тзв. регионалне безбедности, Балкан је варничави спој Европе и Блиског истока, хришћанске и муслиманске цивилизације,⁵ и утолико његов значај превазилази питање локалних односа (народа и држава) и залази у знатно разумењу (сложенију) структуру међународне моћи и питање односа између противстављених култура/цивилизација. Због тога Балкан никада није могао да буде препуштен балканским народима: улози су свагда били много већи. Рецимо то поново: доминирајући и/или патерналистички однос великих сила према Балканцима није ствар пак пуке жеље за доминацијом или патер-

4 Она данас заузима углавном простор Анадолије са малом, али стратешки не и занемарљивом европском територијом (тзв. источна Тракија, југоисточни део Балканског полуострва, свега 23.623 км² или 3% од укупне Турске територије).

5 У претходећој историји: античка вододелница Персијанаца и Грка, источног и западног Рима, православља и католичанства итд.

нализам, већ увек произлази из чињенице да Балкан заузима простор границе, места где се заузимају позиције за одлучнија напредовања на Исток, као и Запад. Тако је било и остало данас, баш као и средином XIX века, када су се стварале прве националне државе на том простору.

С друге стране, тумачено из традиционалног културолошког угла, спољни и унутрашњи проблеми (само)рефлексије Балкана произлазе из истих или бар сличних проблема које данас има његов дојучерашњи неупитни владар: Турска. Извесно је да овај некадашњи (и у покушају садашњи!) Велики брат Балкана једним, истина, маргиналним делом свог идентитета баштини елементе европске традиције (посебно: организација државне управе, војске и сл.),⁶ с тим да културно, а посебно религијски, и даље остаје битно изван модерне европске политике. Данашња позиције Турске то несумњиво сведочи: као вечити кандидат за члана Европске уније, она упорно фингира вољу за приступањем европској политичкој заједници, док, с друге стране, главни противници њеног придруживања ЕУ (Немачка и Француска) сличном неискреношћу поздрављају турске напоре да досегне „високе европске стандарде“ у области људских права, верских слобода и др. На тај начин, Турска постојано траје с оне стране тзв. европских интеграција, као специфично огледало свега онога што Европа није и јесте (али би могла да буде), при чему много критикована рецепција „сукоба цивилизација“ као да све више добија на легитимитету. Вишеструко критиковани концепт разумевања светске будућности кроз трансдржавна – цивилизацијска (религијска и културна) сукобљавања,⁷ упркос свим својим (неизбежним) претеривањима и површностима, показује се релевантан аналитички оквир за разумевања геополитичке стварности савременог света.

У том кључу је делимично могуће тумачити и актуелне културно-политичке процесе унутар негдашње „Европске Турске“. Захваљујући османлијској инвазији из позног средњовековља, народи Балкана пропустили су ренесансу и просветитељство, а добрано су каснили и са индустријским и политичким револуцијама модерне. У исти мах, остали су везани уз традиционалистичке – православне интерпретације хришћанства. Наиме, током читавог периода османлијске доминације православље је било скоро једини залог колективног идентитета већине балканских народа. С друге стране, не може се заборавити да је православље и вишевековни супарник западног хришћанства у свим његовим варијантама. Тако се балкански православни народи затечени

6 Овде мислимо првенствено на реформске покушаје ревитализације Царства из доба танзимата, који су у османску Турску уносили световни начин живота и мишљења: урушавају традиционалне обрасце ислама у јавном животу и породици, промовисали модерне институције попут устава и парламента, турског национализма, чак уз инаугурацију извесних облика либерализма и социјализма итд. Више о томе вид. Илбер Ортајли: Најдужи век Империје, Српска књижевна заједница, Београд, 2004.

7 Samuel P. Huntington: *The Clash of Civilization and the Remaking of World Order*.

у двоструком сукобу култура: с једне стране, агресивни ислам, с друге, ништа мање ратоборно католичанство.⁸

Због свега тога Балкан јесте Европа, али није и њен „органски део“. О последицама дате „историјске чињенице“, а посебно њене перцепције (обликоване углавном политичким интересима великих западних сила), као и стварних историјских токова који су из тога проистицали, можда најбоље сведочи статус данас најспорније чланице ЕУ – свагда контроверзне Грчке⁹, али исто тако и реални углед/третман нових чланова „европске породице“ – Румуније и Бугарске, који не престају да негативно штрче у, наизглед, уређеном поретку држава са добровољним ограничењем суверености. Све чешће најаве формирања нове структуре Европске уније у две или чак три „колоне“ (читајте: различите нивое значаја/одлучивања), за балканске државе – старе и нове – сасвим сигурно значе повратак и/или закуцавање у другоразредни свет Европе.

За балканске сукобе 1912–13. године карактеристично је да су се одвијали у сенци припрема великог међусобног обрачуна европских сила. Управо стога оне нису адекватно реаговале на ондашњу невидљиву дрскост малих балканских народа да сами доносе кључне одлуке о властитом постојању. Велике силе Европе очекивале су да тај „њихов (балкански) рат“ неће дуго трајати, с тим да ће, без обзира на исход, несумњиво ослабити Османско царство, коме је ионако предстојало уништење и подела. Кључни актери у овом случају: Аустроугарска и Немачка, с једне стране, те Русија и посредно Француска, с друге, са Великом Британијом у средини као сталним власником контролног пакета равнотеже европских политичких деоница, настојали су да приграбе свој део колача у долазећој борби за светску превласт. Ипак, кључ модерне балканске политике налазио се у односима два (предмодерна) царства: Аустроугарске и Русије.

Царска Русија играла је сталну игру моћи са својим западним ривалима још од Наполеонових освајања, но први прави глобални изазов био је Кримски рат (1853–56), по многима Први светски рат пре Великог рата из 1914. године. Неочекивани савезници (Османско, Француско и Британско царство, уз ондашњу Сардинију), после низа драматичних преокрета, поразили су Руско царство на простору који је обухватао Балкан, али и Кавказ, Крим, Црно и Балтичко море, као и Пацифик! Шта се, у ствари, десило? Турско непристајање на мировни уговор са Русијом, након чега је следило уништење турске ратне флоте

8 Захваљујући близини Рима, али, пре свега, моћном утицају Беча, протестантизам на Балкану никада није био озбиљнија верско-политичка опција. Данашња доминација САД на Балкану не може се доводити у везу са протестантском културом, независно чак и од парарелигијских и псеудоетичких позива на „хуманитарне интервенције“ које су донедавно доминирале у оправдавању милитаристичких акција америчке спољне политике.

9 Не само услед блиског банкрота – што за њу, иначе, није никаква посебна новост, то се догодило већ виша пута у њеном модерном трајању – већ и због Грчке позиције у одмеравањима снага са Турском: унутар НАТО, али и спрам турске кандидатуре за чланство у ЕУ.

и ишчекивање пада Константинопоља, испровоцирало је настанак западног савеза великих сила које су због равнотеже моћи у Европи и Средоземљу упутиле ултиматум Русији да напусти освојене Дунавске кнежевине (Молдавију и Влашку) и да тиме ослаби притисак на Порту. Том услову западни савезници су доцније придодали и низ других војнополитичких услова захваљујући којима би Русија коначно престала да буде реална претања Османском царству, тј. западним интересима у том делу света. Следило је Руско противљење и суров рат са преко пола милиона погинулих и, свакако, бар двоструко већим бројем рањених војника и цивила. Рат се завршио победом западних савезника, али без тријумфализма: Париским мировним споразумом (1856) Русија се повукла, прецизније – притајила. Потоњим драматичним напретком државе Пруске, посебно после њене велике победе над Француском (1871), Русија је уз политичку помоћ Бизмарка и нове Француске Републике дошла у прилику да поново формира Црноморску флоту и тиме потврди своје интересе у том региону. Убрзо се Русија директно уплиће у ратна догађања на Балкану који су, испровоциране Херцеговачким устанком 1875. године, Србија и Црна Гора већ водиле против Османског царства. Коначни резултат тог ангажмана са половичним успехом био је Берлински конгрес (1878) и нова подела карата на Балкану: званично се формирају нове националне државе, док Аустроугарска, а преко ње посредно и ново уједињено Немачко царство (Други рајх) постају део балканских ратних игара (окупација Босне и Херцеговине; отворен пут за Блиски исток). Истовремено, Русији бивају признати њени балкански интереси (припојена Бесарабија и део Кавказа – Карс), док је Британија окупирала Кипар. Тако започиње нова глобална игра моћи, што у балканском случају значи борбу великих сила за старатељство над новим државама. Младе балканске „суверености“ наизменично прелазе из руских у аустроугарске (немачке) руке, уз стално надзирање Велике Британије и Француске, као и још увек присутног Османског царства. Равнотежа снага се увек некако успоставља, једино се мењају локални (балкански) владари и династије, тј. њихови новистари (страни) покровитељи.

Речена матрица мотива и узрока рата за и око Балкана, као и његовог статуса у међународној подели моћи наставиће да траје практично до данас. Тиме се потврђује да када се каже Балкан, у стратешком – безбедносном смислу те речи, прво следеће значење јесте (Југо)источна Европа, одмах затим – Средоземље, и најзад оно право – Блиски исток!

Уобичајени закључак у савременој историографији јесте да су Балкански ратови узроковани засебним интересима малих балканских држава које су у покретању вековног непријатеља – Османског царства виделе властиту шансу да коначно остваре национални суверенитет у својим „историјским границама“ и тиме постану независни фактори у међународној политици. Нема сумње да је ово само део истине. Никада ниједан народ или држава Балкана нису има-

ли снаге ни способности да уистину сами буду креатор и реализатор сопствених амбиција. Утолико онда ни Балкански ратови, који за балканске народе имају префикс „ослободилачки“, док их Турци, парадоксално, разумевају као „освајачке“ и „окупацијске“ (претходно су слични отпори спрам Порте били третирани као хајдучки устанци, побуне или једноставно као „унутрашњи сукоби“ између центра и маргине Царства), нису могли бити изузетак. Заједно узев (1912–13) они се морају сагледавати из угла борбе за превласт великих сила на европском континенту, што подразумева и доминацију над Средоземљем, као и Блиским истоком.

Можда једина, самим тим и најзначајнија разлика у односу на претходне сукобе балканских народа са Османском империјом, јесте већ уочена чињеница да су 1912. године балканске државе кренуле у борбу за ослобођење, тј. за своје „историјске територије“, без непосредне сагласности великих сила. Потпуни нестанак Османског царства на Балкану у том тренутку није одговарао ником, чак ни Русији која је, упркос томе, једина дипломатски подржала балканске државе онда када је рат почео. Балкански ратови су дошли нежељено по велике силе јер се у том тренутку европска равнотежа моћи још увек некако одржавала. Нарушити такву равнотежу, макар и само делимично, на пример, саветничком војном помоћи некој зарађеној страни, опште је место тадашње „високе политике“, значило би увод у општи рат.¹⁰ Зато ни Русија, ни њени нови-стари непријатељи, Аустроугарска и Немачка, нису били вољни да директно учествују у Балканским ратовима.¹¹ Вероватно је баш зато Османско царство коначно и поклекло јер није могло добити уобичајену савезничку дипломатску, али и оно што је много важније – војну подршку од европских сила заинтересованих за одржање међународног *status quo* на Балкану/Средоземљу, дакле, Блиском истоку.

Оставши без војне подршке неке европске силе, Османско царство је доживело до јуче незамисливи пораз од стране удружених балканских државица. Такав исход, у ствари, био је по први пут у модерној историји Балкана реални однос непосредно зарађених снага. С друге стране, није чудо што резултати тих ратова нису стигли ни да постану предмет новинских текстова, а камоли неких дубљих политичких анализа: свега десетак месеци након последњег плотуна у Балканским ратовима, на истом месту али са далеко већом снагом и последицама почео је Велики рат, до тада незапамћени сукоб држава и народа света, вођен диљем не само Европе, већ готово читаве планете. Како се у том замешетељству великих сила (не)сналазе и (не)пролазе важне етничке групе Балкана,

10 До њега је дошло непосредно након завршетка Балканских ратова, онда када је велика сила као што је Немачка одлучила да више не сме да чека на потенцијално јачање својих противника.

11 Русија је претрпела велики војни пораз у сукобу са Јапаном (1905), као и примерено дипломатско понижење у виду јавног прихватања анексије Босне и Хереговине од стране Аустроугарске (1908); о руским унутрашњим друштвеним превирањима да се и не говори. Аустроугарска је, такође, трпела последице унутрашњег несклада на релацији Беч – Будимпешта, док су немачки неуспеси у колонизацији (герилски рат у Танзанији и Намибији са више стотина хиљада погинулих домородаца), контроверзна изградња поморске флоте, итд. приморавали царске војне управљаче на стрпљење.

с посебним освртом на Балканске ратове, показаћемо на примеру Албанаца, кључне етничке заједнице за стабилност данашњег Западног Балкана

2. АЛБАНСКЕ КОНТРОВЕРЗЕ: САВЕЗНИЦИ И АУТОНОМИЈА

У време када почињу Балкански ратови (1912) Османска империја је већ одавно изгубила контролу над Блиским истоком поставши тако од моћне глобалне тек само још једна регионална сила.¹² Управо зато су још нејаке националне државе Балкана могле да нападну вековног непријатеља и да коначно преузму његове европске покрајине. Један од кључних унутрашњих чинилаца за такав развој догађаја, поред унутрашњих превирања у доба танзимата и развоја покрета младих Османлија (не случајно на Западу преименованих у младотурке),¹³ био је контроверзан став етничких Албанаца по питању опстанка царства.

Захваљујући наводном „космополитском“ карактеру Османског царства, у коме је ислам, као неприкосновена религија, поглед на свет и начин живота, доминирао над разноликим етничким становништвом муслиманске вероисповести (Турци, Арапи, Албанци и др.), борбени Албанци су дуго времена важили за кључни фактор османске стабилности на Балкану. Независно од чврсте руке упешних великих везира из породице Фрашери, од свих балканских муслиманских вођа у Османском царству, управо су албански бегови најчешће и најжешће (јер им је то било у непосредном личном интересу) подржавали централну власт из Цариграда. Између одметнутих јаничарских група расутих дуж Дунава и Румелије, с једне стране, и босанских великаша, с друге, само су албански господари рата (племенске вође) имали разлоге да у већини конфликта током XIX века директно ратују за рачун Порте.

Прави проблем је настао када су Србија и Грчка стекле независност, а Бугарска се појавила као продужена рука Русије са фамозним, никада реализованим Санстефанским уговором.¹⁴ Према тој замисли, Бугарска би била

12 Османско царство се од почетка XIX века непрестано круни: уз континуирани отпор балканских народа, на истоку ствари стоје још теже: Египат је већ фактички био аутономан када га је Британија окупирала 1882. године; Француска је окупирала Тунис 1881, Либија препуштена Италији 1911, исте године устанак у Јемену... Пред завршетак I светског рата независност стиче и Сирија, док Ирак постаје британски протекторат... Уз даље напредовање балканских држава, уласком у револуцију (грађански рат), као и паралелни рат са Грчком, Царство се дефинитивно распало настанком сасвим неочекиване творевине – Републике Турске 1923. године.

13 Вође опозиције султану Абдулмециду и његовој деспотској владавини, иначе интелектуалци окупљени у Паризу средином XIX века, називали су себе Младе Османлије, док су их француски домаћини у духу времена називали „младотурци“. Они нису представљали неки јединствен покрет. Напротив. Групе новостасалих интелектуалаца, тј. нижих чиновника различитог етничког порекла, расправљали су о начинима модернизације заосталог Царства. Независно од њиховог утицаја на питање уставности у османској држави, представљали су хетерогену групу која није успела да обузда старе еманципирајуће тежње хришћанских народа на Балкану, баш као што нису зауздали ни новостасајући арапски, турски и албански национализам. Више о томе вид. И. Ортајли, Ибид., стр. 224 и др.

14 Санстефански мировни уговор, као прелиминарни збир руских амбиција на Балкану по релативно успешном окончању рата са Османским царством (јануар 1878), подразумевао

доминантна држава на Балкану која би се простирала од Црног мора до албанских планина, укључујући делове данашње Грчке, целу Македонију и југоисточну Србију. Берлински конгрес је пресекао такве бугарске (тј. руске) амбиције, при чему је намирио интересе Велике Британије, Аустроугарске и Немачке. Истовремено, иако прокламовани ратни циљеви Србије нису остварени (ослобођење Старе Србије, тј. Косова, као и Македоније), она је на Берлинском конгресу стекла самосталност која више није била предмет спорова између великих сила. У свем том замешетелству, које никога на Балкану није оставило равнодушним, најслабије су прошли Албанци чија је протомодерна друштвена елита у Цариграду након пораза Порте у сукобу са Русијом, Србијом и Црном Гором основала тзв. Призренску лигу,¹⁵ као политичко-војни покушај обједињења етничког албанског (превасходно муслиманског) становништва унутар Османског царства. Основни циљ Лиге било је стварање „целовите албанске територије“.¹⁶ Истовремено, Порта је настојала да Лигу искористи за своје потребе, тј. да кроз њену делатност сачува нарушену целовитост Османске империје на Балкану. То је био почетак настанка контроверзних односа приближавања и удаљавања албанских и турских (османских) елита. Дата двострукоост циљева и интереса, у којима се преплићу национални (етнички; албански) и муслимански („османски“; потом „(пан)турски“) идентитет, остаће међу Албанцима на снази фактички до данас.¹⁷

С обзиром на то да је Берлински конгрес игнорисао албанске захтеве, Призренска лига се врло брзо отворено сукобила са неискреним ментором из Цариграда којег је сматрала главним кривцем за изневерена очекивања. Уследио је низ појединачних, али континуираних оружаних побуна албанских група у новоформираним балканским државама – најпре у Црној Гори (борбе око Гусиња, Плава и Улциња), потом и у Грчкој (спор око дела Епира). Убрзо се албанско незадовољство претворило у општи устанак који се из новоуспоста-

је вишеструко увеличану територију замишљене нове или Велике Бугарске, која би излазила на чак три мора! Тај мегаломански план (иначе, у потпуности противан годину дана претходећем споразуму Русије са Аустроугарском), вероватно је замишљен као стартна преговарачка позиција Русије у трговини са другим великим силама. Упркос томе, он до данас представља снажни извор фрустрације бугарских националиста. Њихове акције у Другом балканском рату, баш као и Првом и Другом светском рату, речити су примери насилности проистекле из наведених „изневрених“ (вештачких) снова, увек у пуној контрадикторности спрам реалности. Никада реализовани Санстефански мировни уговор остаје добар пример манипулације која карактерише историјске активности дословно свих великих сила на Балкану.

15 Пун назив: Лига за одбрану права албанског народа.

16 У административној подели Царства, албанско становништво је постојало унутар четири од укупно шест европских вилајета, тј. административних покрајина или „региона“ унутар Царства: Скадар, Јањина, Косово и Битољ. Карактеристично је да некадашњи косовски вилајет Османског царства, са седиштем у Скопљу и санџацима (окрузима): Пећ, Приштина, Призрен, Пљевља и Нови Пазар, и данас представља део сањане Велике Албаније у пројекцијама савремених албанских националиста.

17 Тако је још Сами Фрашери, истакнути вођа Призренске лиге а уједно и члан покрета Младотурака, сматрао да је Албанија (са свим муслиманским Албанцима) „наша посебна домовина“, и то унутар „наше опште (османске) домовине“.

вљених граница балканских хришћанских држава прелио и на другу страну у – редефинисани (сужени) простор исламског Османског царства на Балкану.

Онда када су побуњене албанске вође упутиле захтев Порти да се у Царству формира јединствени аутономни албански вилајет, то је нужно било протумачено као увод у сецесију, тако да је Цариград био принуђен да војно интервенише против Албанаца на својој територији (1879–1881). Био је то почетак оружаног сукоба који је практично трајао до краја Османског царства на Балкану (1912). Ипак, у првом војном налету Албанаца, Порта је угушила устанак и распустила Призренску лигу. Албански оружани отпор тиме није престао. Зато су власти у Цариграду албанско незадовољство усмеравале ка локалном хришћанском становништву чији су имовина и животи били (привремена) компензација албанским вођама.¹⁸ Истовремено, што је за Порту било једнако важно, њена отворена подршка насиљу Албанаца над локалним хришћанским живљем била је важна полуга у спречавању реализовања одлука Барлинског конгреса о подели територија, и то је директно ишло у прилог интересима Османског царства.

Како год, унутар Османског царства Албанци никада нису добили аутономију. Том приликом главни камен спотицања, поред простора Косова и Метохије, била је Македонија. Она је од првог корака борбе за аутономију (Призренска лига) словила за центар њихове замишљене националне територије.¹⁹ Међутим, Македонија је била предмет жеље и других – хришћанских народа у распадајућој Османској царевини. После неуспешног устанка македонског словенског становништва против Царства (1903), који је угушен захваљујући ос-

18 „Порта је предузела мере да управо преко Албанаца заснује султанску власт на Балкану. Албанци из предатих територија (после Берлинског конгреса; Ниш, Пирот, Лесковац и Врање у Србији, Плав и Гусиње у Црној Гори – Прим. аут.) населили су се у области Косова, где су вршили, због својих изгубљених имања и земље, одмазде над тамошњим Србима. Османске власти су подстицале насељавање албанских горштака у плодне долине, повећавајући њихово присуство на Косову, у Македонији и Епиру. Од тог времена османске власти су у пуној мери користиле албанске војне снаге. Пропаганда је доказивала да напредак, па чак и сам опстанак Албаније, зависе од Османског царства... И док су се Албанци са југа верно борили у грчко-турском рату 1897, Албанци из северних области придружили су се све активнијем четничком ратовању наоружаних банди разних етничких група, долазећи у сукобе чак и са редовном војском. Област Косова је поново постала највећи безбедносни проблем, пошто је привид османског поретка опстајао у планинским пределима само по цену куповања лојалности и нередовних војних услуга несталних пљачкаша, и то помоћу привилегија, чинова и новца.“ Стеван К. Павловић: *Историја Балкана, 1804–1945*, Сlio, Београд, стр. 219–220. Прогони Срба и Црногораца нису престајали све до почетка балканских ратова, е да би се наставили током и по окончању Првог светског рата – у већ новој држави, Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (потом Краљевини Југославији). Интензитет прогона је појачан током Другог светског рата да би био заташкан и прикривен за време комунистичке Југославије на челу са Титом. Распад такве Југославије кулминирао је ратом који је у име Албанаца у Србији водила прва светска суперсила – САД.

19 Према албанским вођама, нејасно омеђени простор Македоније чинио је део Албанског вилајета (у виду аутономне области или као националне државе), при чему је према ондашњим, али и садашњим албанским схватањима, поред данас постојеће Албаније и Косова, „природни албански простор“ подразумевао и делове југоисточне Србије, Македонију и северозападни део Грчке. Како видимо, већ више од 150 година траје једна те иста химера о „величини простора“ потребног да се задовоље апетити албанских политичких вођа.

манским регуларним трупима, као и албанским *ad hoc* формираним војним јединицама,²⁰ султан је вратио некадашњи устав (донет, иначе, још 1876. године да би већ следеће године био суспендован) и тиме омогућио изборе у царству на којима побеђују младотурци и њихов комитет за јединство и напредак. Међутим, упркос албанским очекивањима, све те промене ишле су у прилог додатној централизацији царства, што је најзад довело и до отворене албанске побуне против Цариграда, и то управо на Косову у пролеће 1911. године.

Ослабљена Порта нудила је тада Албанцима нове уступке, али њих није могла да оствари јер је убрзо потом, на сасвим другом крају царства – у Либији, дошло до рата са освајачима из Италије, а нешто касније и до устанака у Јемену. У међувремену, албански устаници против Порте освојили су Скопље. Вође албанског покрета биле су тада спремне на коначни договор са Цариградом, али то никада нису дочекали јер су их предухитрили балкански хришћани који су тајним споразумима договорили заједнички удар на Османско царство. Тако је 1912. почео Први балкански рат који је скршио османлијску владавину на Балкану, створивши при том, поврх проширења већ постојећих хришћанских националних држава (Србије, Грчке, Црне Горе, Бугарске, Румуније), и прву исламску – албанску државу на простору некадашњег Скадарског вилајета. Албанија је настала искључиво захваљујући снажном залагању западних великих сила (Аустроугарске, пре свих, а потом Италије и др.), које су страховале да ће распад исламске царевине отворити нову шансу Русији да прошири свој утицај на Балкану, самим тим и Медитерану, као и Блиском истоку. Зато је новонастала Албанија, као прва (полу)независна држава албанског народа, од првог тrena свог установљења функционисала под аустроугарским, потом италијанским и најзад немачким протекторатом. У времену после Другог светског рата, након кратког загрљаја са југословенским, совјетским и, најзад, кинеским државним руководством, била је дословно (само) изоловано комунистичко острво у Европи. После пада Берлинског зида (1989) Албанија несупешно настоји да реформише своје законодавство и привреду, е да би 1998. године дочекала тотално (само)урушавање привреде и правосуђа, што је довело до нове врсте старатељства од стране Италије – овај пут у форми мировне операције Европске уније.²¹

20 Реч је о традицији војнопљачкашког организовања албанских јединица на Балкану. Лојалност ових формација зависила је првенствено од тренутне политичке наклоности локалних вођа кланова. Јединствена команда никада није ни постојала. То се односи како на време Османског царства, потоње државе Албаније, тако и на скорашње догађаје на Косову и Метохији, где је тзв. Ослободилачка војска Косова била, у ствари, механички скуп локалне гериле на чијем челу су стајале супарнички расположене вође. Заједнички циљ – у овом (косовском) случају – протеривање Срба, никада се није могао водити координирано из једног албанског центра јер би то одмах нарушило увек крхку равнотежу између подељених фисова и породица. Зато је водећа улога снага НАТО, тачније САД у борби са безбедносним снагама СРЈ/Србије, бар када су у питању оружане акције, била прихватљива за све албанске политичке снаге. Наравно, када је заједнички непријатељ протеран, стара и нова ривалства избила су са новом жестином.

21 Када је на Лондонској конференцији (1912-13) формирана прва албанска држава, основана је и прва Међународна контролна комисија која је требало да организује уставност, без-

Независно од неуспеха Приренске лиге, као и неуспеха албанских интелектуалаца да унутар покрета младотурака реализују властити циљ у виду Велике Албаније већ у самом заметку албанског националног покрета налази се једна од константи политика „спољних играча“ (најпре Цариграда, а потом и свих западних сила) на југоистоку Европе током протекла два века: помоћу Албанаца владати Балканом. И док је Порта у муслиманским Албанцима тражила потпору за борбу против хришћанских народа на Балкану, западне силе – у већ различитим приликама и потребама, у албанским националистима (муслиманске или друге вере, свеједно) виде основ за сузбијање руских („православних“) интереса (протежираних преко Грка, Бугара или Срба). Тиме се показује да су у „балканским пословима“ великих западних сила управо Албанци она главна полуга преко које се намећу и остварују конкретни геополитички интереси. Утолико је од Балканских ратова до данас тзв. албанско питање увек служило као средство за реализацију интереса великих сила Запада. Та је политика, по правилу, окончавала у неком ангажману против других балканских држава, тј. народа.

Након пада Османског царства албански интереси, како год они били формулисани или замишљени (етнички, верски, национално), могу се остваривати само када и ако нису у колизији са западним интересима.²² Међусобне борбе за превласт између Италије и Аустроугарске, Велике Британије и Француске, Немачке и свих других, свагда остају у сенци страха од Русије и њеног „изласка на топло море“, тј. Средоземље (Блиски исток). Такав, можда не баш сасвим ирационалан страх, претходно драматично осведочен Кримским ратом, остаје, такорећи, кључна референца за разумевање и савремених догађања на датом простору.

Потоњи развој тзв. албанског питања најбоље илуструје речено. Покушај да се Грчка, заједно са Османлијама, искористи као брана за заустављање балканских Словена, тачније Русије, како су то формулисали британске дипломате с краја XIX века, бледа је сенка употребе Албанаца и њиховог хушкања на непосредне суседе у односу на догађања с краја XX века. С друге стране, албанско питање из тог (али и данашњег) времена ваља сагледавати из најмање два угла: социјалног и националног. Премда је оваква груба подела два узајамно испреплетена аспекта вишеструко проблематична, ипак је, макар и само прегледности ради, могуће да се читав проблем сведе на дате равни с обзиром на конкретне историјске

бедност и границе нове државе. Није успела, баш као што то тешко полази за руком данашњој Мисији Европске уније.

22 С друге стране, од формирања Приренске лиге до данас, албански интереси се увек приказују скоро искључиво територијално: од захтева Лиге за аутономијом (велике) Албаније, па до различитих резолуција албанских политичких снага у Србији, Македонији, Грчкој, Албанији итд., увек се у први план истичу „све албанске земље“. Сва друга политичка питања утапају се у актуелну реторику политичке коректности: од монархијских прокламација, преко револуционарних (марксистичко-лењинистичких) летака, до псеудолибералних манифеста, невешто сенчених шовинистичким паролама.

околности: утолико социјална димензија подразумева унутаралбанске односе (расподела племенске моћи; власт над земљом и др.), док национална циља на односе са другим народима и њиховим интересима. Када се то има у виду, можемо да разумемо зашто су албански прваци (бегови и велики земљопоседници) с успехом предводили побуне унутар Османског царства, и зашто су били махом уздржани током балканских ратова, када су други заузимали територију за коју су и сами били заинтересовани. Тако исто разумемо и данашње односе савремених албанских бегова (формално: „партијских лидера“ и „бизнисмена“, у ствари, вођа кланова или братства) према актуелним политичким диктатима САД – све док им они омогућавају слободно „пословање на терену“. Када и ако дође до колизије између „слободе изнутра“ са „захтевима споља“, извесно је, доћи ће и до нове побуне савремених албанских вођа. Истовремено, унутрашња политичка борба, по свему судећи, остаће и даље крвава борба братстава, мање, ако и уопште, политичка борба социјалних слојева и идеја.

Симптоматично је да унутрашњи албански односи до данас нису успели да се обликују у складу са модерним политичким и социјалним тековинама. Независно од спољашње форме, посебно у сфери привреде и правосуђа, албанско друштво остаје дословно „затворено“: утопљено у обичајне норме и „породичну“ економију. Карактеристичан пример за дату тврдњу свакако је феномен крвне освете који и дан-данас упорно опстаје на свим државним просторима на којима се налазе Албанци на Балкану.²³ Обичајно право као релативно стабилан скуп норми, помоћу којих се регулишу односи између албанских племена, родова или братства (и унутар њих), никада није био превладан писаним законима државе – средњовековне Византије, бугарског или српског царства, укључујући ту и оно Османско. Потпуно исти исход је био и у некадашњој Југославији или у данашњој Албанији. Виталност племенске организације, чак и у савременим албанским заједницама у градовима, учинили су да сваки тип државне организације – чак и када је несумњиво у потпуности „етнички чист“, тј. албански (као што је случај у данашњој Албанији и на Косову), у очима Албанаца опстаје као претња непосредним интересима њиховог братства или рода. Отуда све данашње институције, од политичког живота, преко судства, полиције и војске, до привреде и финансија, имају само спољашњу форму модерности, док су изнутра оптерећене предмодерним устројством албанског друштва у коме неписани закони и даљи имају превагу над свим званичним прокламацијама и установама.²⁴ У таквом окру-

23 Вид. Слађана Ђурић: Освета и казна (Социолошко истраживање крвне освете на Косову и Метохији), Просвета, Ниш, 1989.

24 Уопштено се може рећи да трансформације које су се одигравале на ширем, друштвеном плану, нису праћене очекиваним променама у друштвеном животу. У албанској етничкој заједници на простору Косова и Метохије, али и Албаније и Македоније, и даље се одржавају бројне специфичности у односу на доминантне културне моделе других етничких заједница. Одржавање обичајних принципа регулације и крвне освете код Албанаца исказује се као сасвим неуобичајено и тешко објашњиво ако се ова заједница упоређи са заједницама које су пре стотинак година живеле у сличним условима (Црногорци), које сада живе у сличним животним условима (Срби на Косову и Метохији), са етничким заједницама које су живеле у истим институционалним оквирима (етничке групе

жењу једини кохезивни фактор може бити „спољни реметилачки фактор“, што ће рећи, први суседи: Словени (Срби, Црногорци и Македонци) и Грци.²⁵

Закључимо да су као трећи муслимански народ по бројности у Османском царству (одмах после Турака и Арапа)²⁶, захваљујући националном буђењу предвођеним углавном османским интелектуалцима, Албанци у освит модерности логично претендовали на властиту самосталност. Међутим, од формирања Призренске лиге, преко балканских ратова и формирања државе Албаније, Првог и Другог светског рата, све до формирања тзв. Републике Косово, дакле, током више од једног века, није постојала ни приближно јасна идеја, снага или покрет који би ујединио различите групације албанског живља на Балкану. Упркос бројним објавама, па чак и искрености у намери, то није успело чак ни званичној националној држави Албанији, чија је невесела судбина парадигматична за све бивше и садашње покушаје.

Ако се сложимо са теоријским стајалиштем по којем се легитимација 'модерног друштва' стиче постојањем институционализованог нормативног поретка заснованог на универзалистичким начелима, могли бисмо да окарактеришемо албанску заједницу као предмодерну. Ово зато јер се владајући оби-

у бившој Југославији), које живе на територијама ослобођеним од Турака 1912. (Словени, Цинцари и Грци у Македонији), са становништвом европских држава које су стекле независност у приближно исто време (Ирска, Исланд, Норвешка, Чехословачка), са другим медитеранским народима који живе у сличним економским условима (Португалци, Бугари, Сиријци) а код којих је крвна освета ишчезла.

25 Италијани су делимично повлашћени с обзиром на то да је Италија традиционално имиграционо подручје за Албанце. С друге стране, управо је Италија највише радила против суверености Албаније: најпре је имала статус окупатора дела Албаније (1915/18), затим је преко различитих међународних и билатералних уговора постала „сила заштитница“ (од 1921), главни привредни и војни ментор (1927; 1936), све до анексије Албаније од стране Италије (1939). Италијанска анексија није имала озбиљнији унутрашњи отпор Албанаца јер им је убрзо дала могућност да се реализује стари сан Призренске лиге: Велика Албанија. Италијанској окупационој зони почетком II светског рата припало је скоро цело Косово, Западна Македонија и делови Црне Горе са већинским албанским живљем. Те су територије 1941. године припојене Албанији, при чему је она постала саставни део италијанске империје са ограниченом државношћу.

26 Занимљиво је у том контексту да данас још увек не постоји ниједан поуздан податак о тако баналној чињеници као што је то укупан број Албанаца на Балкану. Захваљујући пропусним границама и одсуству правне државе, једни те исти људи најчешће су истовремено држављани три или четири-пет балканских држава (Албанија, Македонија, Србија, полупризната „Република Косово“, Црна Гора). Такође, у зависности од дневних политичких циљева, број Албанаца се често вишеструко увећава, а када се праве пописи становништва, уколико оне нису непосредни организатори – локалне албанске заједнице најчешће их бојкотују. То се већ традиционално догађа у Србији од почетка осамдесетих година XX века (пре, али и после сецесије Косова), као и недавно у Македонији. Истовремено, према различитим подацима, у Албанији укупно има између 2.990.000 до 3.500.000 (2010. године) становника, у Македонији: око 600.000 Албанаца; Србија – бојкотован попис на југу Србије; на Косову око 1.700.000 (с тим да званичне тврдње прелазе 2.200.000); у Црној Гори око 30.000. У Италији има око 467.000 Албанаца (2010. године); Грчкој више од 600.000; у ЕУ: 1.100.000 са статусом емиграната према ЕУСТАТ (исти број се води као да живе у Албанији у оних 3.500.000) итд.

чајни нормативни систем ни у ком случају не може сматрати модерним законом, док се грађанска регулација прихвата само у мери нужности и присиле.

Када говоримо о непријемчивости за прихватање универзалистичких начела у албанској заједници, треба рећи да се, сем кроз неприхватање државних закона, та непријемчивост огледа и на плану практиковања самих обичајних норми, где такође нема јединствене универзалистичке примене општих образаца. Они, поготово у савременим условима, у све већој мери постају неодређени и стичу доминантно нагодбени карактер, што само појачава упрошћеност облика артикулације нормативних садржаја. У том случају је тешко и говорити о постојању правних норми или регулацији *sensu proprio*, него о пукој пракси или односима који се уобичајено понављају и чија апликација на конкретне случајеве, управо због тога што не садрже довољан ниво општости, може бити пристрасна и необјективна. Често наводна правила обичајног права служе само као декларативно покриће за поступке за које неко у одређеној прилици процењује да ће му користити (или непријатељу штетити). То, с једне стране, одражава а затим и утврђује општу неспремност ове заједнице на било какав облик институционалног уређивања односа (сем када се на њима извесно очекује корист, дакле, само у мери остварења појединачних интереса).

Традиционални обрасци племенског уређења ове заједнице са релативно јасно устројеном хијерархијом позиција (племенске и братственичке скупштине, сеоски главари, војводе, барјактари) ишчезао је из друштвеног живота Албанаца, али су у најважнијем сачуване традиционалне вредности и норме понашања које се структурално супротстављају прихватању рационално-правног система власти (Weber). Тако институционално устројство ширег окружења тешко успоставља примат у заједници у којој су нестале традиционалне структуре власти, а нове не могу да се успоставе. То на плану организовања друштвеног живота заједнице отвара велике могућности деловања на основу особено схваћеног друштвеног угледа и престижа (богатство + снага), а на ужем плану одржава изразиту потчињеност ауторитету домаћина куће, чиме се скоро искључује могућност успостављања потчињености неком објективном начелу какво би било законитост. Еволутивни пут потчињавања који увек иде од личне ка безличној власти означавао би прихватање универзалистичких и општих начела регулисања међусобних односа, за шта се ова заједница до сада није показала спремношћу.

У тако неиздиференцираној заједници не постоји ни развијени сплет институција и механизма друштвене промоције. Пожељан статус се стиче поседовањем знатнијег материјалног богатства (чије је стицање олакшано с обзиром на релативно скромне стандарде свакодневног живота, породичну централизацију примања, велики број запослених у иностранству) и физичком моћи породице, која се управо исказује у статусу који се добија у повременим конфликтима са другим породицама. Индивидуалност као еминентно модерна грађанска категорија и стварна еманципација чланова тешко успева да се развије у таквој заједници. Примарне затворене групе имају приоритет у

структури заједнице, а скоро да не постоји развијен систем друштвених улога кроз који би се исказивао идентитет појединца.²⁷

Анализа параметара друштвеног живота на простору који контролишу Албанци, посебно на послератном Косову, укупључујући ту и Албанију и Македонију, никако не може да подржи међународну позитивну евалуацију стања и оптимизам у погледу брзог напретка. Ништа не указује на брзу перспективу грађанског друштва с институцијама које би могле да обезбеде личну безбедност, поштовање правних норми, услове за обављање регуларне привредне делатности, остваривање социјалних права, инфраструктурно снабдевање и, уопште узев, све функције државе које подразумевају нормалан живот једног европског друштва на почетку XXI века.

Посебно се послератно Косово и Метохија може окарактерисати као друштво у дезорганизацији. Срба је све мање, међународне институције константно смањују обим свог присуства, а локални Албанци не показују зрелост за самостално управљање новоствореном државом. Даље одржавање таквог стања или његово погоршање могло би да доведе до социјалних немира услед лоших животних услова, велике незапослености, осиромашења знатног дела становништва или ескалације напада на преостало неалбанско становништво, што може бити узрок озбиљног угрожавања безбедности у региону. Све то, уз чињеницу да Албанци све отвореније исказују незадовољство својим статусом и у суседним просторима (Македонија, Грчка, југ Србије) и све слободније истичу захтев за уједињењем, пред друштвену науку ставља задатак интензивније тематизације тог значајног друштвеног проблема.

Политички живот на Косову и Метохији нема много сличности с уобичајеним механизмима политичке борбе: пре свега, најјаче политичке партије предводе бивши ратници, који своју популарност и утицај црпу из учешћа у герилском рату против српске државе 1998–99. године. Осим тога, уобичајени начини „политичког“ деловања јесу убиства, уцене, претње и разбојништва, што значи да се политичка моћ не добија и не губи првенствено на изборима и кроз друге процедуре регуларног политичког система, него зависи од мноштва личних, породичних (клановских) и регионалних структура које су увек спремне да насиљем поткрепе уверљивост својих „политичких“ програма.

Зашто је то тако или могу ли Албанци да створе модерну државу? Извесно је следеће: гледано из угла теорије безбедности, докле год албански национални интереси буду формиран и руковођени искључиво на логици против неког (Срба, Македонаца или Грка; појединачно или у групи, свеједно је), они ће своју будућност градити на пропасти стигматизованог другог и као так-

27 Већ је речено, управо због неиздиференцираности (друштвене и идејне) испитиване заједнице, многи феномени и типови односа који у њој постоје тешко се могу теоријски уопштавати са становишта највећег броја модерних социолошких теорија а да то уопштавање нема облик само глобалних констатација каква би, на пример, била (према доминантном типу друштвених односа, примарности сродничких веза, недиференцираности итд.) одређења ове заједнице као *societas* (а не *civitas*, Морган), природне (а не друштвене, Хобс) заједнице, заједнице (а не друштва, Тенис), заједнице механичке (а не органске, Диркем) солидарности.

ви остаће обична алатка у рукама великих сила. До јуче је то била Османска царевина, потом Аустроугарска, па Немачка, Италија. Данас је то САД, сутра можда опет стари покровитељи, Немачка или Турска. У сваком случају увек ће неко други доносити коначне одлуке о судбини Албанаца. Поврх овог спољашњег фактора, кључни проблем остаје унутрашњи моменат: докле год обичајни закони колектива и пуке силе односе превагу над модерним индивидуализмом и правом – извесно је да албанска држава („Велика“ или не, свеједно је) неће бити слободна ни споља ни изнутра. Нити ће уопште постојати као модерна држава у виду апстрактног ентитета, универзалног права итд. Наравно, одржавање обичајности у модерним фасадама није само албанска специфичност, али је баш код њих хипернаглашено и као такво, чини се, фатално. Утолико, гледано очима реалполитике, тешко да можемо бити оптимисти по питању било какве стабилности регионалне безбедности на Балкану.

Vladimir N. CVETKOVIĆ, Sladjana DJURIC

UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF SECURITY STUDIES

**LOCAL THREATS AND GLOBAL RESPONSES
(THE BALKAN WARS AND THE „ALBANIAN ISSUE“
IN LIGHT OF NEOREALISM)**

The decisive role in history of modern Balkan was played by the great European powers of that time: Austria-Hungary, Germany, Russia, Great Britain and France, and, last but not least, Italy. A century later, the *struggle for territory, identity and power* (including the spoils of war in the form of natural resources) in the Balkans is still ongoing! Naturally, there have been some new and significant developments: the old local players have been joined by new national states unknown to previous history: Slovenia and Croatia in the west, Macedonia, a newly-established “national” state in the east, as well as an “independent” state with a similarly vague identity and the status of an international (pseudo)protectorate – Bosnia and Herzegovina. The same is true for the most recent political experiment called the Republic of Kosovo.

As to big players, the role of Austria-Hungary, after its dissolution, was taken over by a much bigger and more powerful empire – the U.S.A., whereas the other “big players” have changed the costumes without changing their roles: Russia is no longer tsarist, but it is still vast; there is no Second Reich, there is no Third French Republic: today they, along with Great Britain, Italy and some other old players familiar to the Balkans, function under the common name – the European Union (we will disregard their differences under this umbrella organization). Finally, the Ottoman Empire is now a territorially reduced national state of Turkey, whereas ethnic Albanians in the Balkans also have a new “attempted state” – Kosovo – in addition to Albania (and a *de facto* separate territory – “Western Macedonia”). We will attempt to interpret these historical facts from the standpoint of security studies, especially the standpoint of the neorealist school and its subsection – the theory of regional security, whose sensitivity to the sublevels of a global (systemic) analysis provides an insight into the details which defy globalist generalizations, and is hence the most relevant for the assessment of the causes and effects of conflicts between states as well as between non-state factors in the Balkan region.

Key words: Balkan, Serbia, Security studies

Владимир ЈАКОВЉЕВИЋ

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

СПРЕМНОСТ СИСТЕМА ЗАШТИТЕ И СПАСАВАЊА У ОДГОВОРУ НА РИЗИКЕ ВАНРЕДНИХ СИТУАЦИЈА

Апстракт: Мере које се предузимају у савременим условима, како би се у ванредним ситуацијама спасли, пре свега, животи, а онда и материјална добра реализују се најчешће у неколико фаза. То су најпре спремност (припрема), одговор, опоравак и ублажавање.¹ Спремност представља сталан процес који омогућава да се постигне стање припремљености, тачније спремности да се одговори на елементарну непогоду, кризу или неку другу ванредну ситуацију.² Та спремност је врло сложена и слојевита. У њој учествују сви у систему управљања ванредним ситуацијама и она зависи од спремности свих субјеката система заштите и спасавања.

Кључне речи: *спремност, ванредна ситуација и систем заштите и спасавања*

1. СИСТЕМСКИ ОДГОВОР ДРЖАВЕ НА РИЗИКЕ ВАНРЕДНИХ СИТУАЦИЈА

Питање заштите становништва поставља се од времена формирања првих држава па све до данас. Заштита становништва, материјалних добара као функција државе била је и остала једно од најважнијих питања њеног развоја и опстанка. Историјске и друштвене промене унутар држава допринеле су и мењању не само извора и начина угрожавања становништва него и места и улоге појединих субјеката друштва у очувању њихове безбедности. Иако је војска у почетку настајања држава била једини гарант њене безбедности, са

1 Aleksander D. (2002), *Principles of Emergency Planning and Management*, Terra Publishing, стр.6; Rodrigouez H., E.L. Quarantelly and R.R. Dynes (2007), *Handbook of Disaster Research*, Springer, New York, стр. 87; Federal Policy for Emergency Management: Building a Safe and Resilient Canada (2009) стр. 1.

2 Haddow D. G., J.A. Bullock and D.P. Coppola (2008), *Introduction to Emergency Management*, Elsevier, Third Edition, стр. 183.

развојем друштва, војска све више бива приморавана да ту функцију заштите државе дели и са другим субјектима друштва. Постојање једног циља, безбедност државе, као и велики број субјеката који теже његовом остварењу, води формирању система заштите и спасавања који остварује функцију заштите становништва, материјалних и културних добара и животне средине.

Систем заштите и спасавања као организациони систем припада групи сложених, отворених и динамичних система. Карактеристике система заштите и спасавања произлазе из карактеристика организационих система. Његово дефинисање и данас заузима значајно место у научним расправама. Заштита становништва у условима ванредних ситуација као функција државе подразумева постојање система који је реализује. Као систем, систем заштите и спасавања подразумева постојање институционалног, акционог и нормативног дела. Институционални део се састоји од управљачког и извршног дела где се у склопу управљачког дела налазе органи законодавне, извршне и судске власти док извршни део чине примарни органи система заштите и спасавања (служба осматрања и обавештавања, цивилна заштита, заштита од пожара, Црвени крст и сл.) и органи којима су активности из домена заштите и спасавања допунске (Војска Србије, полиција, царински органи, органи локалне самоуправе). Акциони део система заштите и спасавања подразумева системске и функционалне активности. Системским активностима се успоставља и мења систем заштите и спасавања и одређују његови главни циљеви. Функционалне активности су усмерене активности преко којих систем остварује своје деловање. Трећи део система заштите и спасавања је нормативни део, а чине га устав, закони, доктринарни документи.

Систем заштите и спасавања представља део система унутрашње безбедности државе, тачније подсистем система унутрашње безбедности, али и заокружен систем са свим организацијским и функционалним елементима који га чине. Он омогућава да држава оствари своје право самозаштите. Овај систем поред цивилне заштите, као његовог саставног дела, обухвата органе, установе и предузећа који се по природи редовне делатности баве праћењем стања у одређеним областима након проглашења природне или друге несреће, активирају се и стављају на располагање за заштиту и спасавање.

У Србији Законом о ванредним ситуацијама члан 8 став 2 каже се да је систем заштите и спасавања „део система националне безбедности и интегрисани облик управљања и организовања субјеката система заштите и спасавања на спровођењу превентивних и оперативних мера и извршавању задатака заштите и спасавања људи и добара од последица елементарних непогода и других несрећа, укључујући и мере опоравка од последица.“ Дакле, може се видети да се ради о систему који треба да обједини све снаге и средства заштите и спасавања једне државе како би се омогућио свеобухватни приступ припреми, спречавању и одговору на разне претње, кризе и опасности, а посебно на ванредне ситуације. Овај систем је део унутрашњег система безбедности, али и систем сам за себе са свим својим елементима, њиховим узајамним везама и јасним циљем због којег као такав постоји.

Систем заштите и спасавања чине: владин сектор, невладин сектор и правни субјекти.. У владин сектор убрајају се и јавне установе, као и остала министарства заједно са Министарством одбране, које има значајну улогу с обзиром на величину, распрострањеност и Законом о одбрани утврђене задатке Оружаних снага. Један од њих је и „помоћ цивилним органима у реаговању на природне и друге несреће“. Што се тиче невладиног сектора, ту се сврставају разна удружења грађана, хуманитарне организације, као и све већи број волонтера, чији је рад значајан али још увек недовољно искоришћен у области заштите и спасавања. Поред владиног и невладиног сектора, важно место заузимају и правни субјекти као што су: електропривреда, водопривреда, рудници, хемијска индустрија, телеком и др.

Системом заштите и спасавања у ванредним ситуацијама утврђује се организациона структура, подела одговорности и процеса, разрада процедура, и врши се расподела ресурса у циљу спречавања настанка несрећа великих размера.

У оквиру развоја система заштите и спасавања за управљање у ванредним ситуацијама сви субјекти тог система треба да дефинишу смернице за управљање, и то у складу са својим захтевима и захтевима окружења који би систему управљања омогућио адекватан одговор, као један динамички процес.

Почетак реаговања система заштите и спасавања на појаву ванредне ситуације првенствено је повезан са нестандартним, ванредним и радикалним мерама. Сама комплексност оваквих ситуација захтева стратешки приступ који треба да обезбеди:

- идентификацију могућих ванредних ситуација – састављање потребних ситуационих мапа, проучавање узрока ванредне ситуације;
- прогнозу ширења ванредне ситуације – моделирање динамике њеног ширења и процена ресурса (материјалних, финансијских, радних и др.) који су потребни за отклањање ванредне ситуације, као и процена неопходности евакуације становништва;
- припрему и анализу стратегије отклањања ванредне ситуације и њених последица – подела територије на области и зоне снабдевања, одређивање одговорних лица, утврђивање потребног броја оперативних тимова и њихово распоређивање, организација затворених зона и зона патролирања, организовање евакуације (потпуне или делимичне) зависно од размере дејстава насталом ситуацијом;
- планирање и оперативно руковођење у организовању одређених активности – утврђивање приоритета и њихова реализација;
- спасавање, санирање и друге неодложне активности – односи се првенствено на активности обавештавања и јављања, пружање помоћи и низ других мера на отклањању и ублажавању последица настале ванредном ситуацијом.

За систем управљања у условима ванредне ситуације може се рећи да представља један сложени систем планирања и управљања процесима, активностима, мерама и функцијама који има као тежишни циљ заштиту људи,

материјалних добара и друштва у целини, од негативних последица у ванредним ситуацијама.

2. СПРЕМНОСТ

КАО ФАЗА УПРАВЉАЊА ВАНРЕДНИМ СИТУАЦИЈАМА

Управљање ванредним ситуацијама обавља се кроз неколико основних праваца деловања и организован је по фазама:

1) фаза 1 – пре настанка ванредне ситуације:

- превентива и мере за ублажавање,
- припрема,
- приправност и узбуњивање;

2) фаза 2 – за време ванредне ситуације;

3) фаза 3 – после ванредне ситуације.

Управљање у ванредним ситуацијама представља један кружни циклус, који је приказан на Слици 1.

Слика 1. Циклус управљања ванредним ситуацијама

Поједини научници сврставају те активности у основне четири категорије, и то: припрема, одговор, опоравак и ублажавање.³ Ипак, иако се скоро сви слажу

³ Aleksander D. (2002), Principles of Emergency Planning and Management, Terra Publishing, стр. 6; Thomas D.S.K., E Kivanc and Kemec S., The Role of Geographic Information Systems/Remote Sensing in Disaster Management, Edited by Rodriguez H., E.L. Quarantelli and R.R. Dynes,

у вези са постојањем фаза одговора, опоравка и ублажавања, фазу пре настанка ванредне ситуације поједини научници⁴ називају фазом спремности. Тај појам спремност као фаза управљања ванредним ситуацијама све се више користи и у научној литератури, али и у званичним плановима и документима.

Треба нагласити два кључна питања када се говори о спремности као само једној фази управљања ванредним ситуацијама. Као прво, то је питање релевантне дефиниције саме спремности, а друго се питање односи првенствено на садржај спремности. Појам *спремности* има различите приступе.⁵ Један приступ се односи на техничко значење у смислу спремности техничких средстава, други се односи на спремност у односу на најгори могући сценарио ванредне ситуације и сл. Ипак, врло је важно да се сагледа спремност са позиције оне организације која одговара на ванредну ситуацију, али и позиције оних којима се у тој ванредној ситуацији пружа помоћ. Само овако схваћена спремност омогућава холистички приступ у дефинисању спремности и проналажењу њених основних садржаја које треба анализирати како би се она проценила. То значи да, иако су оружане снаге спремне за помоћ, њихова ефикасност зависи и од цивилних структура које морају знати како их ангажовати и на који начин употребити, и које су могућности оружаних снага.

У Хуго декларацији дат је изузетно велики значај спремности за одговор на ванредне ситуације. Након цунамија у Азији 2004. године више од 168 држава прихватило је реализацију три најважнија задатка из Хуго декларације, а тиме и обавезу јачања спремности за одговор на ванредне ситуације.⁶ У Хуго декларацији спремност подразумева активности на смањењу губитака, кроз спремност на акцију и опремљеност знањем и капацитетима за ефективно управљање катастрофом.⁷ Уједињене нације у свом извештају о спремности за ефикасан одговор на катастрофу дефинишу спремност као: „капацитет и

Springer, 2007 стр. 87; Federal Policy for Emergency Management: Building a Safe and Resilient Canada (2009) стр. 1.

- 4 Jackson A.B. (2008), The Problem of Measuring Emergency Preparedness, www.rand.org, посећено 6. 8. 2012; Developing and Maintaining Emergency Operation Plans – Comprehensive Preparedness Guide (CPG) 101, Version 2.0, November 2010, FEMA, стр. 36 (3–8); Disaster Preparedness for Effective Response: Guidance and Indicator Package for Implementing Priority Five of the Hyogo Framework (2008), United Nation, New York and Geneva, стр. 1; Sutton J. and K. Tierney, Disaster Preparedness: Concept Guidance and Research, Natural Hazards Centre, Institute of Behavioral Science, University of Columbia, Boulder, CO, стр.3, www.colorado.edu/hazards, посећено 31. 7. 2012; Army Emergency Management Program, Army Regulation 525–527, Washington, DC, 4. 12. 2008, стр. 6; 2009 UNISDR Terminology on Disaster Risk Reduction, Institutional Strategy for Disaster Reduction, United Nations, стр. 13; Krischenbaum A. (2004), Chaos Organization and Disaster Management, Public administration and public policy, The Pennsylvania State University, стр. 56; Smith P.G. and D. Wenger, Sustainable Disaster Recovery: Operationalizing an Existing Agenda, Handbook of Disaster Research, Edited by Rodriguez H., E.L. Quarantelli and R.R. Dynes, Springer, стр. 234.
- 5 Krischenbaum A. (2004), Chaos Organization and Disaster Management, Public administration and public policy, The Pennsylvania State University, стр. 57–66.
- 6 Krischenbaum A. (2004), Chaos Organization and Disaster Management, Public administration and public policy, The Pennsylvania State University, стр. 57–66.
- 7 Disaster Preparedness for Effective Response: Guidance and Indicator Package for Implementing Priority Five of the Hyogo Framework (2008), United Nation, New York and Geneva, стр. 1.

знање владе, професионалних организација за одговор, друштвене заједнице и појединаца да предвиде и одговоре ефикасно на вероватне, могуће или тренутне претње”.⁸

Према канадском речнику за ванредне ситуације и кризну комуникацију,⁹ спремност се дефинише као фаза управљања ванредним ситуацијама која обухвата доношење одлука и предузимање мера пре ванредне ситуације како би се било спремно за ефикасан одговор и опоравак.¹⁰ Државна агенција за ванредне ситуације САД¹¹ дефинише спремност као: „подршку вођству, тренингу, припремљености и вежбама, и техничку и финансијску помоћ ојачавању индивидуалне, заједничке, државне, локалне и племенске власти и спремности професионалних радника задужених за ванредне ситуације за ублажавање ефеката катастрофе, одговора на потребе заједнице после катастрофе и активирање ефективних снага за опоравак.”¹²

За поједине научнике¹³ спремност подразумева „краткорочне акције подузете како би се умањио утицај катастрофе. Акције укључују упозорење, евакуацију и стварање залиха за снабдевање у случају ванредних ситуација.” Спремност унутар управљања ванредним ситуацијама дефинише се и као стање припремљености да се одговори на катастрофу, кризу или неку другу ванредну ситуацију.¹⁴ Поједини аутори дефинишу спремност самим циљевима који се желе постићи. Тако Сутон и Тирнеј дефинишу осам циљева које треба постићи да би се остварила спремност, и то:

- познавање претњи,
- управљање, усмеравање и координација операција у ванредним ситуацијама,
- формални и неформални договори о одговору,
- добијање циљаних средстава и обезбеђење да се функције одговора на ванредне ситуације једноставно могу спровести,
- заштита живота,
- заштита имовине,
- завршетак ванредне ситуације и повратак кључних функција и
- иницирање активности опоравка.¹⁵

8 Hyogo Framework for Action 2005-2015: Building the Resilience of Nation and Communities to Disasters (2005), extract from final report of the World Conference on Disaster Reduction, ISDR, www.unisdr.org, стр. 12–13.

9 Disaster Preparedness for Effective Response: Guidance and Indicator Package for Implementing Priority Five of the Hyogo Framework (2008), United Nation, New York and Geneva, стр. 3.

10 Government of Canada Emergency and Crisis Communication Vocabulary-ECCV.

11 Federal Policy for Emergency Management: Building a Safe and Resilient Canada (2009), стр. 7.

12 Federal Emergency Management Agency – FEMA.

13 Sutton J. and K. Tierney (2006), Disaster Preparedness: Concepts, Guidance, and Research, Natural Hazards Center, Institute of Behavioral Science, University of Colorado, Boulder, CO, стр. 3.

14 *Ибид.*, стр. 316.

15 Sutton J. and K. Tierney (2006), Disaster Preparedness: Concepts, Guidance, and Research, Natural Hazards Center, Institute of Behavioral Science, University of Colorado, Boulder, CO стр. 7.

Марк Шанон има дихотоман приступ појму спремности и он је дели на оперативну спремност и организациону спремност. По њему, оперативна спремност су планови који садрже проблем и начин за брз повратак у нормалу, док је организациона спремност у првом реду највише повезана са креирањем разумевања кризе међу онима који су одговорни за реаговање на њу.¹⁶

Поред дефиниције спремности као њеног функционалног дела, потребно је размотрити садржај појма *спремности*, као и које су то активности које се реализују како би се снаге заштите и спасавања довеле у стање да буду способне за организован, правовремен и успешан одговор на ванредне ситуације заједно са цивилним структурама. Спремност је сталан процес. Спремност укључује снаге на свим нивоима власти и између владиног и невладиног и приватног сектора и невладиних организација како би се идентификовале претње, одредиле рањиве тачке и идентификовали потребни ресурси.

Према Кришенбауму, садржај спремности чине: физичке компоненте, приступ знању (обука), планирање и навике заштите као део социопсихолошких процеса,¹⁷ а према Тонију Жаку, садржај спремности система обухвата системско планирање, приручнике, документацију, оперативни центар, функционалне чек-листе, ресурсе и симулацијске тренинге.¹⁸ Садржај спремности се објашњава и кроз активности које треба предузети, као што су:

- надгледање околине;
- мапирање догађаја (детектовање, надгледање и виртуелно моделовање свих различитих типова индивидуалних претњи);
- процена ризика;
- кризно комуницирање (јавности и радника организација који одговарају на ванредне ситуације);
- план евакуације;
- идентификовање рањиве популације.¹⁹

Према Хуго акционом плану,²⁰ кључне активности којима се треба постићи спремност су: јачањем политике, техничких и институционалних капацитета; разменом информација и координацијом; периодичном ревизијом докумената и планова; успоставом фондова за ванредне ситуације и развијањем механизма за активно учешће свих у смањењу ризика и развоју волонтеризма.

16 Schannon M. (2006), Risk, Issues and Crisis Management: The Observation an Impediments to Effectiveness and What can be Done About them, *Journal of Promotion Management*, 12 (3/4) 7-38 према тексту: Jaques T. (2011), Barriers to effective crisis preparedness: CEOs assess the challenge, *Asia Pacific Public Relation Journal* 12(1)

17 Krischenbaum A. (2004), Chaos Organization and Disaster Management, *Public administration and public policy*, The Pennsylvania State University, стр. 62-63.

18 Jaques, T. (2007). Issue Management and Crisis Management: An Integrated, Non-linear, Relational Construct. *Public Relations Review*, 33(2), 147-157.

19 Rodrigouez H., E.L. Quarantelly and R.R. Dynes (2007), *Handbook of Disaster Research*, Springer, New York, стр. 87.

20 Hyogo Framework for Action 2005-2015: Building the Resilience of Nation and Communities to Disasters (2005), extract from final report of the World Conference on Disaster Reduction, ISDR, www.unisdr.org, стр. 12-13.

Такође се у извештају УН о спремности за ефикасан одговор на катастрофу наводи да спремност обухвата израду планова за изненадне ситуације, припрему опреме и снабдевања, службе за ванредне ситуације и договоре, комуникацију, управљање информацијама и координацијски договор, обука персонала, вежбање заједнице и јавна едукација. То све мора бити подржано институционално, легислативно и, наравно, финансијски.²¹

FEMA елементе спремности представља у облику сталног процеса као прстен спремности. Тај прстен се састоји од: планирања, организовања и опремања, обуке, вежби и процене из које следи унапређење спремности.²² Нешто сложенији приступ је у представљању прстена спремности у два нивоа, један спољни и један унутрашњи прстен, како то представљају Хадов, Булок и Копола. Спољни прстен чине: процена, планирање, припрема и оцена, и то су елементи који се непрестано процењују. Унутрашњи прстен чине кораци које нека организација мора предузети да би постигла потребну спремност. Ти кораци су: процена претње, процена рањивости, уочавање недостатака који чине разлику између постојеће спремности и онога што треба да буде, примена побољшања, вежбе и обука, припремљеност.²³

У Програму тренинга Црвеног крста за спремности на катастрофу²⁴ истиче се девет основних елемената спремности за катастрофу, и то:

1. процена претње, ризика и рањивости;
2. механизми одговора и стратегије;
3. планови спремности;
4. координација;
5. управљање информацијама;
6. систем раног упозорења;
7. мобилизација ресурса;
8. едукација јавности, обука и пробе и
9. спремност за катастрофу заснована на активностима и сарадњи са локалном заједницом.

21 Disaster Preparedness for Effective Response: Guidance and Indicator Package for Implementing Priority Five of the Hyogo Framework (2008), United Nation, New York and Geneva, стр. 3.

22 Developing and Maintaining Emergency Operation Plans – Comprehensive Preparedness Guide (CPG) 101, Version 2.0, November 2010, FEMA, стр. 14.

23 Haddow D. G., J.A. Bullock and D.P. Coppola (2008), Introduction to Emergency Management, Elsevier, Third Edition, стр. 185–186.

24 Introduction to Disaster Preparedness: Disaster Preparedness Training Program (2000), International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, стр. 10.

3. САДРЖАЈ И ОПИС ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНАТА ПРВЕ ФАЗЕ УПРАВЉАЊЕ ВАНРЕДНИМ СИТУАЦИЈАМА (ФАЗА СПРЕМНОСТИ)

A1: ПРЕВЕНТИВА И МЕРЕ ЗА УБЛАЖАВАЊЕ

Превентива и припремљеност за случај ванредних ситуација су активности од примарног значаја за смањење и отклањање последица и њих треба посматрати као интегрални део развојне политике свих субјеката система заштите и спасавања.

За потребе спровођења мера превентиве и ублажавања дејстава ванредних ситуација неопходно је да се успоставе одговарајуће службе које би се бавиле пословима управљања, контроле и применом прописа у области управљања у ванредним ситуацијама.

Да би се реализовао један интегрални систем управљања у ванредним ситуацијама у свим фазама, а у функцији обезбеђења високог нивоа интероперабилности, неопходна је примена или израда студије (стратегије), укључујући:

- интегралне процене опасности,
- анализе рањивости и повредивости објеката и територије,
- развој националних капацитета за потребе спречавања и управљања у ванредним ситуацијама;
- обједињавање свих активности усмерене за заштиту живота, здравља и имовине грађана.

A1.1. – ПРЕДВИЂАЊЕ ОПАСНОСТИ (ХАЗАРДА) И МОДЕЛОВАЊЕ

Субјекти система заштите и спасавања треба да створе потребне предуслове за благовремене информације о могућим опасностима (од пожара, елементарних непогода и техничко-технолошких несрећа) и планирање активности које се предузимају када настане оваква ситуација, и то кроз: предвиђање, процену, анализу и моделовање.

Како су ванредне ситуације изненадне и непредвидиве, неопходно је да постоје објективне процене помоћу адекватно изабраног метода.

Као резултат анализе, потребно је добити одговоре на питања као што су:

- Који су то ризични објекти?
- Које се радње предузимају?
- О којим се опасностима ради?
- Које врсте ризика могу бити изазване опасностима које прете?
- Где су угрожени објекти? Колико су они осетљиви?
- На који начин могу бити погођени?
- Које су последице?
- Које су зоне ризика на лицу места и изван места догађаја?

Процене, анализе и оперативни планови су подаци одређеног степена тајности који на основу посебних прописа треба да утврђују носиоци њихове израде. Поред процене у тренутној ситуацији, требало би извршити процену рањивости на нивоу локалне самоуправе за дужи период (нпр. од пет до осам година).

A1.2. – ПЛАНИРАЊЕ, ПРАЋЕЊЕ РИЗИКА И МАПИРАЊЕ

Израдом планова за праћење ризика на основу анализа, процена, добијених матрица угрожености и могућих последица потребно је утврдити:

- врсте ризика;
- мере за заштиту и спасавање;
- оперативне јединице;
- људске ресурсе и материјално-техничка средстава које је могуће ангажовати за попуњавање оперативних јединица;
- начин спровођења приправности и начин мобилизације оперативних јединица;
- одговорност и овлашћења за управљање у заштити и спасавању;
- деловање оперативних јединица и других учесника заштите и спасавања;
- начин одржавања реда и безбедности приликом интервенција;
- начин отклањања последица ризика;
- начин обезбеђивања финансијских средстава за спровођење плана и
- друге мере и активности потребне за спровођење заштите и спасавања.

Планови за праћење и мапирање ризика представљају процесну функцију којом се изналазе оптимална решења и поступци у складу с постојећим законима и прописима и усаглашени с националним акционим плановима.

A1.3. – ПРОСТОРНО ПЛАНИРАЊЕ

Спровођењем одговарајућих урбанистичко-грађевинских мера, потребно је обезбедити:

- а) смањење повредивости урбанистичких и грађевинских садржаја;
- б) бржу ревитализацију садржаја неопходних за живот и рад;
- в) захтев за успешну реализацију мера заштите људи, материјалних средстава и објеката, са нагласком на превентивни карактер.

Кроз урбанистичке и просторне планове потребно је спроводити дугорочне мере заштите, пре свега, кроз превентивне мере заштите уз потребан ниво усаглашености свих релевантних структура на одређеном подручју са дефинисаним приоритетима и задацима са акцентом на начин решавања виталних структура као што су водоснабдевање, енергија, саобраћајнице, обезбеђење виталних система веза и сл.

A1.4. – ВЕРИФИКАЦИЈА

Верификацију треба спровести по завршеним анализама и проценама.

Критеријуме за верификацију обавезно ускладити с постојећим законима и прописима.

A1.5. – СВЕСТ ЈАВНОСТИ И ЕДУКАЦИЈА (ОБРАЗОВАЊЕ)

Реализацијом циљева за обезбеђења свести јавности и образовања треба да се обезбеди:

- развијање осећања солидарности међу грађанима и обавезе према заједничким обавезама у заштити и спасавању од елементарних непогода, техничких и технолошких несрећа, еколошких катастрофа;
- припрема организација и грађана (образовање и обука) за активније деловање у заштити и спасавању;
- подстицање свих делова друштва и оспособљавање за деловање у заштити и спасавању.

За постизање ових циљева неопходан је висок ниво интероперабилности који захтева квалитетну координацију, кооперацију и непрекидно наглашавање важности функционалног система управљања, контроле, стратегије и процедура у ванредним ситуацијама.

Свест о потенцијалним користима од могућег смањења катастрофа као последица ванредне ситуације не треба да буде ограничена на уско специјализоване кругове, већ треба успешно да буде пренесена на све делове друштва и организација, а нарочито на оне субјекте који доносе одлуке.

A2: ПРИПРЕМА

Припрема као део фазе спремности обухвата:

A2.1. – ИЗРАДА СЦЕНАРИЈА

Приликом израде сценарија, циљ је да се обезбеди:²⁵

- успостављање службе која би се бавила пословима контроле примене прописа у области заштите и спасавања;
- организовање јединица за заштиту и спасавање становништва од елементарних непогода, техничких и технолошких несрећа;
- опремање у складу са степеном процењене угрожености територије и становништва.
- Општи захтеви приликом израде сценарија обухватају:

²⁵ Сценарио описује неко стање будућности која су „наизглед прихватљива“ и „вероватноћа“ за све могућности. У сценаријима будућности описују се с већом или мањом вероватноћом дешавања, различитим оценама шанси и опасности и различитим прогнозама и предвиђањима према могућим дешавањима у будућности (настанак ванредне ситуације

- непрекидно прикупљање података о могућем ризику;
- стављање у функцију систем за јављање и обавештавање учесника у заштити и спасавању;
- обавештавање становништва, као и надлежних органа и одговорних лица задужених за заштиту и спасавање;
- примена одговарајућих мера за повећање интервентне спремности и активирање надлежних органа и оперативних јединица за заштиту и спасавање;
- обезбеђивање јавног реда и мира на угроженом подручју;
- предузимање других мера повезаних са заштитом и спасавањем (стварање услова за благовремено реаговање, приоритети, примена стандарда итд).

Развојем сценарија и њиховим увођењем у оперативну употребу треба обухватити и захтеве примене проактивне стратегије који укључују:

- протоколе, процедуре и сценарије за различите ситуације;
- благовремену информисаност која је уско повезана с квалитетом организованости;
- примену савремених технолошких решења, искустава, базе података и научних достигнућа;
- сталну модернизацију и осавремењивање поступака у ванредним ситуацијама.

A2.2. – ПЛАНИРАЊЕ ПРИПРЕМА ЗА УПРАВЉАЊЕ ВАНРЕДНИМ СИТУАЦИЈАМА

Обезбедити детаљне планове у свакој организацији, на свим нивоима заједнице (локалном, окружном и националном), као и у свим професионалним и волонтерским организацијама, у складу с израђеним студијама.

Интероперабилношћу планова и програма обезбеђује се побољшање међусобне комуникације, квалитета истраживања и развоја, као и примену експертских знања и изабраних методологија.

Добро урађени планови треба да представљају генерални оквир и да се заснивају на теоретском знању, искуству и мерама које треба применити у циљу спречавања, збрињавања и умањења људских жртава и материјалних губитака изазваних ванредним ситуацијама било ког облика.

A2.3. – ТРЕНИНГ (ОБУКА)

Све оперативне снаге које плански спроводе припреме за учествовање у активностима заштите и спасавања неопходно је опремити, стручно оспособити и увежбавати за учествовање у заштити и спасавању, било кроз обављање ре-

мале, средње или велике вероватноће груписане по категоријама и интензитету деловања).

довних послова, основних и допунских обука, курсева, радионица или путем неког облика вежби.

Такође, неопходно је обезбедити континуитет оспособљавања код свих учесника у систему управљања у ванредним ситуацијама, које је засновано на различитим облицима едукације, вежби и примени знања и искустава.

А3: ПРИПРАВНОСТ И УЗБУЊИВАЊА

Елементи за потребе спровођења мера узбуњивања су следећи:

А3.1. – МОНИТОРИНГ У РЕАЛНОМ ВРЕМЕНУ И ПРЕДВИЂАЊЕ

Систем мониторинга дужан ја да обезбеди пријем, прикупљање, обраду и дистрибуцију информација. Неопходно је обезбедити континуитет мониторинга, координацију и висок ниво интероперабилности у свим фазама развоја ванредне ситуације у циљу обезбеђења ефикасног одговора на све појаве настале ванредном ситуацијом.

А3.2. – РАНО УПОЗОРАВАЊЕ

За благовременост, обраду и анализу, потребне су информације у што краћем временском интервалу и на сигуран и поуздан начин дистрибуирати их центрима за управљање ванредним ситуацијама, који даље поступају по дефинисаним поступцима. Потребно је обезбедити висок ниво организованости, као и постојање упутства за рано упозоравање ради активирања планова за интервенције.

Квалитетна припрема за случај ванредних ситуација, као и постојање система за правовремено упозоравање који добро функционише и који може поуздано и правовремено да пренесе прецизне информације становницима који су у опасности представљају предуслов за поуздано функционисање раног упозоравања.

А3.3. – СИГУРАН И ПОУЗДАН ТЕЛЕКОМУНИКАЦИОНИ СИСТЕМ (КОМУНИКАЦИОНИ И ИНФОРМАЦИОНИ СИСТЕМ)

Систем има за циљ успостављање ефикасног комуникационог и информационог система (уз примену савремених технолошких решења) који би непрекидно био на услузи свим потенцијалним корисницима. Такав приступ захтева континуирани развој, пројектовање и реализацију елемената информационих и комуникационих система, који треба да омогући:

- вођење база података, редовно и ванредно извештавање у циљу анализа, процена, управљања и одлучивања, као и размену података;
- организовање прикупљања података о догађајима и њихова дистрибуција професионалним службама, органима на националном нивоу, органима локалне самоуправе и грађанима.

- преношење информација, упутстава о поступању, обавештавање грађана преко средстава јавног информисања.

У делу предузимања свих неопходних мера и активности на заштити телекомуникационих преносних путева и самих информација од непожељних оштећења треба имати у виду висок ризик којем су изложени ови системи у ванредним ситуацијама.

А3.4. – СЦЕНАРИО ЗА ИДЕНТИФИКАЦИЈУ ВАНРЕДНИХ СИТУАЦИЈА

Овај сценарио има за циљ да обезбеди примену савремених технологија пројектовања и имплементације алатима за подршку израде сценарија идентификације, што олакшава постизање високог нивоа интероперабилности сценарија реализованих на различитим нивоима управљања.

Добра идентификација и препознавање проблема као први и основни корак у коме се дефинишу јасни правци активности треба да се води кроз:

- сакупљање података (перманентно прикупљање и приказивање података, релевантних за одлучивање),
- анализу прикупљених података,
- обезбеђење компатибилности приликом избора оптималног решења за одређену ситуацију (избор адекватног сценарија).

Сложеност процеса израде сценарија идентификације изискује модификовање стандардних процедура и употребе индивидуалних система за подршку.

Користан приступ за израду сценарија идентификације представља и прикупљање допунских информација о очекивањима и ограничењима по сваком питању, тј. могућности која се разматра.

А3.5. – МЕДИЈИ ЗА УЗБУЊИВАЊЕ

Начин обавештавања јавности у зависности од фазе развоја треба организовати путем:

1) Обавештавање јавности у оквиру превенције ванредних ситуација

У оквиру активне дистрибуције информација, надлежни органи власти и оператери треба да обезбеде информације о безбедносним мерама и начину поступања у случају ванредних ситуација трајно доступним јавности, посредством медија, веб-страница, брошура, семинара и јавних трибина, округлог стола, као и на друге погодне начине.

2) Обавештавање јавности у оквиру контроле ванредних ситуација

Према важећим европским стандардима, у току трајања ванредне ситуације, надлежни органи власти треба перманентно да обавештавају јавност посредством штампе, радија и ТВ медија, веб-страница и на све друге расположиве начине о:

- узроцима настанка, локалитету и врсти ванредне ситуације, уколико су познати,
- уоченим појавама које су већ настале као последица ванредне ситуације,
- стручној оцени актуелног стања и процени даљег развоја појаве,

- активностима и мерама које се предузимају за спречавање, ублажавање и отклањање последица појаве;
- потребном начину понашања становништва за време ванредне ситуације и престанку опасности;
- као и о свим другим чињеницама које се сматрају релевантним.
- 3) По престанку опасности, јавност треба упознати с резултатима стручних анализа појава, настале штете и плановима и средствима за њихову санацију

Да би се обезбедио ефикасан и поуздан систем обавештавања и јављања, потребно је развити једноставан и јединствен процес извештавања за период пре, за време и после предузетих активности како би се разменила искуства и благовремено предузеле одговарајуће мере заштите.

Начин и поступак јављања и обавештавања, јединствени знакови за јављање и обавештавање, као и други стандардни оперативни поступци треба да се утврђују и примењују на јединствен начин у свим нивоима управљања у ванредним ситуацијама.

ЗАКЉУЧАК

Фаза спремности представља активност планирања мера за обезбеђење најефективнијег и ефикасног одговора на ванредну ситуацију. Практични циљ ове фазе односи се на проверу да ли су сви оперативни елементи и састави спремни за правовремену, контролисану, координисану и ефективну употребу на свим нивоима. Спремност се мора сагледати кроз елементе: ресурса, обуке, координације, размене информација, организовање, као и процену која условљава спремност за одређене ванредне ситуације.

Имајући у виду све теоријске елаборације које су наведене у овом раду на крају може се закључити да се под појмом спремности подразумева фаза управљања ванредним ситуацијама која се реализује пре настанка ванредне ситуације, а којом се кроз разне активности снага и служби заштите и спасавања, али и свих структура друштва које очекују помоћ од ових снага, обезбеђују адекватни предуслови за организован, правовремен и успешан одговор.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Aleksander D. (2002), *Principles of Emergency Planning and Management*, Terra Publishing, стр. 6; Rodriguez H., E.L. Quarantelly and R.R. Dynes (2007), *Handbook of Disaster Research*, Springer, New York, стр. 87; Federal Policy for Emergency Management: Building a Safe and Resilient Canada (2009), стр. 1.
2. Брзаковић М., Интероперабилност и безбедност информација у организацијама од стратешког значаја у вредним ситуацијама (докторска дисертација), Факултет безбедности, Београд, 2009.
3. Disaster Preparedness for Effective Response: Guidance and Indicator Package for Implementing Priority Five of the Hyogo Framework (2008), United Nation, New York and Geneva, стр. 3.
4. Јаковљевић, В., Цивилна заштита у Републици Србији (монографија), Факултет безбедности, Београд, 2011.
5. Jaques, T. (2007), Issue Management and Crisis Management: An Integrated, Non-linear, Relational Construct. *Public Relations Review*, 33(2), стр. 147–157.
6. Krischenbaum A. (2004), *Chaos Organization and Disaster Management*, Public administration and public policy, The Pennsylvania State University, стр. 57–66
7. Sutton J. and K. Tierney (2006), *Disaster Preparedness: Concepts, Guidance, and Research*, Natural Hazards Center, Institute of Behavioral Science, University of Colorado, Boulder, CO стр. 3.
8. Schannon M. (2006), Risk, Issues and Crisis Management: The Observation an Impediments to Effectiveness and What can be Done About them, *Journal of Promotion Management*, 12 (3/4), стр. 7–38; према тексту: Jaques T. (2011), Barriers to effective crisis preparedness: CEOs assess the challenge, *Asia Pacific Public Relation Journal* 12(1)
9. Federal Policy for Emergency Management: Building a Safe and Resilient Canada (2009), стр. 7.
10. Federal Emergency Management Agency – FEMA
11. Haddow D. G., J.A. Bullock and D.P. Coppola (2008), *Introduction to Emergency Management*, Elsevier, Third Edition, стр. 183.
12. Hyogo Framework for Action 2005-2015: Building the Resilience of Nation and Communities to Disasters (2005), извод из завршног извештаја са светске конференције – World Conference on Disaster Reduction, ISDR, www.unisdr.org, стр. 12–13.

Vladimir JAKOVLJEVIĆ

UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF SECURITY STUDIES

THE PREPAREDNESS OF PROTECTION AND RESCUE SYSTEMS FOR EMERGENCY RESPONSES

Abstract: Present-day measures for saving, above all, lives and then property in emergencies are usually implemented in several stages. These are: preparedness (readiness), response, recovery and mitigation. Preparedness represents a permanent process through which it is possible to achieve a state of readiness i.e. preparedness for responding to an environmental disaster, a crisis or another emergency. Preparedness is highly complex and multi-layered. It includes everyone within the emergency management system and depends on the preparedness of all the subjects within the system of protection and rescue.

Key words: preparedness, emergency, protection and rescue systems

Ивана СИМОВИЋ ХИБЕР

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

ПОЛОЖАЈ ЖРТВЕ У КРИВИЧНОПРАВНОЈ ЛИТЕРАТУРИ

Апстракт: Кривичноправна маргинализација жртве је последица схватања традиционалне „националне државе“ чије право полази од претпоставке да држава имплицитно преузима амортизовање повреде узроковане кривичним делом, и да је жртви довољно да учинилац буде кажњен. Стога је са правне тачке улога жртве била неутралисана. У новијим настојањима интегрисања улоге жртве у кривичноправну теорију аутор проверава став о праву жртве да обавезе државу да казни учиниоца. Тако би право жртве да види да је учинилац кажњен добило место у обавези државе да заустави даље повређивање жртве. Модел жртве у оквирима нове теорије рехабилитације жртве, преко конститутивног елемента појма – трауме, промовише нову теорију позитивне специјалне превенције која је оријентисана на превенцију накнадног повређивања жртве.

Кључне речи: *криминолошка виктимологија, савремено кривично право, право и права жртве, теорија неутрализације жртве, теорија рехабилитације жртве*

УВОД

Жртва је у савременом смислу превасходно виктимолошки појам. Међутим, да би се у потпунијем смислу објаснио појам жртве у виктимолошком смислу нужно га је сместити у правни простор.

Наиме, виктимологија, схваћена у ужем смислу је емпиријска наука о жртвама злочина и других кажњивих радњи, и као таква је најуже повезана са криминологијом, има релативну самосталност и улази у ширу дисциплину, заједно са криминологијом, кривичним материјалним и кривичнопроцесним правом у науку о злочину. То је тзв. криминолошка виктимологија.¹

¹ Šeparović, Z., *Viktimologija*, Zagreb, 1985, стр. 13.

Већ самим тим је скицирана нужност анализе положаја жртве у правном оквиру. Правни оквир нормира позицију жртве у три основна сегмента. Посебни оквир разматра кривичноправни простор у материјалном и процесном значењу. Сегмент транзиционе правде као трећи обрађује савремени тренд утицаја политике на право. Он означава међународноправни оквир великих промена које имају утицај на ново кривично право и нову улогу жртве у креирању тих промена.

НОВО ВИЂЕЊЕ ЖРТВЕ У САВРЕМЕНОЈ КРИВИЧНОПРАВНОЈ ТЕОРИЈИ

Историјски посматрано, правници доминирају у појављивању виктимологије као „несамосталне“ научне дисциплине. То је условило да је интересовање било усмерено, али и ограничено на жртву као кључну фигуру у социјалном процесу који „правно“ резултира криминалним актом.

Касније, виктимологија схваћена као друштвена акција уводи у истраживања психологе, методологе, али и „целе“ друштвене покрете (феминистички, покрет за заштиту детета), што је имало за последицу реалну афирмацију и појачану правну заштиту одређених категорија жртава.

Међутим, то није имало за последицу промену улоге жртве у општем теоријском третману жртве у оквирима кривичног права. Жртва није чист теоријски појам ни у оквирима виктимологије.²

Прва значајна констатација је да је жртва у том контексту ван интересовања теорије кривичног права. Испитивање разлога треба почети функционалном анализом циљева кривичног права. Напомена да је виктимологија зачета као криминолошка категорија нужно води закључку да се положај жртве мери циљевима кривичног права у смислу специјалне и генералне превенције. То значи да је интерес усмерен на криминално понашање и учиниоца, што консенквентно сужава до елиминације интерес класичне кривичноправне теорије за жртву.

У литератури има мишљења да се кривичноправни положај жртве може посредно тумачити, тако што структура кривичног права (закона) сврстава учиниоца и жртву у две супротстављене категорије³. Нормативни избор улога, улоге учиниоца и улоге жртве, донедавно се сматрао као довољна заштита жртвама.

Очигледност амбивалентног значења појма жртве не треба посебно наглашавати. Овај текст треба схватити као покушај да се учини разумљивијим шта обухвата појам жртве којој треба пружити кривичноправну заштиту у „ширем“ смислу, али и шта се у новом веку може и мора учинити за тако уско фор-

2 Један од разлога којим се може објаснити ова констатација јесте „младост“ која није омогућила овој научној дисциплини да попут криминологије уоквири и усмери изучавање искључиво на злочин (криминологија „намерно“ договорено избегава бављење социјалним девијацијама). То је увек питање консензуса, који у виктимологији још није постигнут.

3 Das, B., *A study of definition and scope of victimology. Modern thoughts on Victimology and Crimes* (ed. Agrawal, K., Raizada, R.), University Book House Pvt. Ltd., Jaipur, 1997, стр. 3.

мулисану жртву. Наиме, жртвом се у савременом и најширем колоквијалном значењу, па чак и у неким виктимолошким приступима и оквирима може сматрати свако ко је повређен и страда.⁴

Намеће се питање да ли такав став може укључити у виктимолошки појам жртве, на пример, и жртве природних катастрофа. По мишљењу појединих аутора, то би онемогућило конструисање појма – модела жртве у смислу и оквиру кривичноправне теорије. То би значило да у појам жртве треба укључити, на пример, жртве еколошког криминала, али не и жртве природних катастрофа. Одговорност неког као изазивача негативне последице којом неко постаје жртвом могла би се означити као минимални критеријум. Легислатива која је прагматичнија то и чини, али и даље опстаје чињеница незаинтересованости теорије.

То даље значи да је још увек незатворено питање ко је жртва у пуном виктимолошком смислу. Најужи одговор се препознаје у првом оквиру – жртве криминала и жртве некриминала.⁵ Видећемо веома брзо да је и овај оквир омекшан честом немогућношћу успостављања директне везе између учиниоца и жртве код многих савремених облика криминала.

Назваћу их неодредивим жртвама (на пример, еколошки криминал, донекле и тероризам, а превасходно сајбер криминал).

Ограничавање појма жртве на оквир правне реакције на криминал је на први поглед сужавање поља интересовања. Наредна анализа ће, међутим, показати да ни ово поље није омеђено, нити довољно изучено како се то обично подразумева и претпоставља.

Стога, излагања која следе треба схватити и прихватити као покушај да се конструише адекватнији контекст одговора на питање ко је жртва у виктимолошком смислу, и шта она може очекивати од друштвеног (правног) поретка као сатисфакцију у најширем смислу.

Сатисфакција жртве тако улази у појмовни регистар положаја и улоге жртве.

Покрети за заштиту права жртве померају угао посматрања актера укључених у кривичноправни комплекс, инсистирајући на експлицитном признању улоге жртве.⁶

Да ли кажњавање учиниоца показује солидарност друштва са жртвом, у значењу Диркемовог (Durkheim) става да је право живи симбол друштвене солидарности?⁷ И да ли „искључењем“ кривца из друштва оно у потпуности комплементарно омогућава добродошлицу у повратку повређене жртве у друштво?

Ново питање које се намеће јесте да ли је тако формулисана идеја прихватљива перцепција улоге кажњавања, улоге кривичноправног система (теоријског оквира и функционисања правосудног система) или је то нова улога

4 Šeparović, Z., *Viktimologija*, Zagreb, 1985, стр. 9–27.

5 Das, B., *op cit.*, стр. 2.

6 Meško, G., *Kriminologija*, Ljubljana, 2006, стр. 245.

7 Balloni, A., "Victims, Crime and Social Context", у: *Critical Issues in Victimology, International perspectives* (ed. Viano E.), 1992, стр. 22.

жртве у животу тих система? Да ли нова улога жртве, у суштини, признаје реваншизам или само указује на чињеницу да после извршеног кривичног дела и процесуирања учиниоца, повреда (*harm*) постаје прошлост за све актере осим за жртву која наставља да живи са траумом? Стога је необјашњив разлог занемаривања овог појма.

Све су то стара питања без новог одговора. Ипак, чини се да у последње време кривичноправна теорија, али и новија законска решења, инаугуришу промене у положају жртве, која од правно невидљиве категорије прераста у субјекта.

Негативни део овог приступа је историјског карактера и огледа се у формирању појма *blame victim*, што би значило појачан интерес за изучавање улоге жртве у сопственој виктимизацији,⁸ а што је, како се данас сматра у литератури, знатно уназидило слику жртве.

Позитивна страна правног приступа тек данас добија своје контуре у поимању нужности конструисања правних инструмената у интервенцији која подразумева заштиту и сатисфакцију жртава. Поред поправљања процесног положаја жртве, првенствено се мисли на увођење категорије осетљивости, рањивости (*vulnerability*) у дефинисање бића неких кривичних дела (дете, болесна, стара особа, положај зависности).

У последњем кругу промењене реакције је међународноправна заштита жртве. Она је по природи ствари најтеже остварива идеја, поготово имајући у виду не само масовност злочина и масовне жртве већ државни апарат који је у позадини реализације најтежих злочина. У краткој историји виктимологије као науке ова је тема – жртве геноцида, злочина против човечности уопште, заобилажена. У литератури, посебно новијој, могу се наћи неке назнаке пробуђеног интересовања, али је то недовољно, имајући у виду значење и значај овог антицивилизацијског феномена.

У идеји поправљања положаја жртве велику улогу има интернационализација или положај жртве у међународним правним актима и пракси међународних кривичних судова.

Укратко, жртва постаје важан фактор у кривичном процесу.⁹

Као најважнија права жртава која треба омогућити и обезбедити могу се издвојити:¹⁰

- а) поштовање жртве;
- б) учествовање жртве у свим фазама кривичног поступка;
- в) добијање информација и објашњења о напретку случаја;

8 Често се користи и алтернативни израз *Victim precipitation* у значењу директне или посредне партиципације жртве у злочину, од услова у узрочном ланцу, преко идеје о провокацији жртве до формирања предрасуда „против“ жртве. Опширније о томе у: Das, B., *A study of definition and scope of victimology. Modern thoughts on Victimology and Crimes* (ed. Agrawal, K., Raizada, R.), University Book House Pvt. Ltd., Jaipur, 1997, стр. 4.

9 Zedner, L., „Victims in the criminal justice system“, у: *The Oxford Handbook of Criminology* (eds. Maguire, M., Morgan, R., Reiner, R.), Clarendon Press, Oxford, 1994, стр. 1231.

10 Према: Turković, K., „Utjecaj međunarodnog kaznenog prava na razvoj prava žrtava međunarodnih kaznenih djela te žrtava općenito u Europskoj uniji i Republici Hrvatskoj“, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, br. 5, 2004, стр. 866.

- г) давање информација службеним лицима, одговорним за доношење одлука у поступку против окривљеног
- д) правни савет и правну помоћ без обзира на материјалне могућности жртве;¹¹
- ђ) заштита права на приватност и безбедност жртве;
- е) накнада штете од стране државе.¹²

Додатно осигурање права жртава у суђењима повреда међународног хуманитарног права јесте од посебне важности, из бар два разлога: за утврђивање истине о догађајима који су предмет суђења и тиме утврђивање индивидуалне кривице за учињене злочине, као и за остварење неких „виших“ циљева најпре у суђењима за ратне злочине, циљева који превазилазе оно што је иначе уобичајено за кривичне поступке, као што су успостављање мира, помирење међу зараћеним странама, и остварење катарзе за жртве.

Покушај рестаурације жртве, (у облику репарације) у овом контексту нужно утиче на општи појам права жртве.

Жртве у међународним конвенцијама су објект заштите, али је политички оквир имплементације сваког од међународно НЕДОВРШЕНА МИСАО!!!

ИНСИСТИРАЊЕ НА ПРАВУ ЖРТВЕ НА САТИСФАКЦИЈУ БИО БИ НАЈПРИБЛИЖНИЈИ ОПИС САДАШЊЕГ СТАЊА ИДЕЈЕ О (ПРАВНОМ) ПОЛОЖАЈУ ЖРТАВА.

У методолошком смислу треба раздвојити померања у правном поимању положаја жртве, подразумевајући, пре свега, законску интервенцију и судску примену, од истраживања феноменологије виктимизације. Слобода у избору теме истраживања дозвољава ширење интересовања, а посебно је значајно то што таква слобода практично у круг интересовања уводи нове теме, доприносећи да се препознавањем нових извора виктимизације адекватно реагује, али омекшавајући границе и моћ правне реакције.

Разлог напуштања занемаривања жртве у кривичноправном смислу у новије време тешко је објаснити. То је највероватније последица процеса појачаног интереса за права жртве и „саосећања“ формалне социјалне контроле у

¹¹ *Ибид.*, чл. 6 (с).

¹² При чему жртви треба дати могућност тражења накнаде штете и пре покретања поступка. У одређивању висине накнаде штете треба узети у обзир имовинско стање и жртве и учиниоца. Накнада штете се плаћа из државног фонда, а сума се рефундира, наплаћује од учиниоца. У случају насилних деликата, накнаду штете треба омогућити без обзира на то да ли је учинилац идентификован, тј. пронађен, а у случају смрти жртве, накнада штете се даје лицима која је жртва издржавала. Право жртве на репарацију загарантовано је Универзалном декларацијом о заштити права човека (чл. 8) – Universal Declaration of Human Rights (1948), Међународним пактом о грађанским и политичким правима (чл. 2 и 9), International Covenant on Civil and Political Rights, 1966. (ступио на снагу 1976), (у даљем тексту МРГПП); Конвенцијом Уједињених нација против тортуре (чл. 3 и 14), Convention Against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, (1984), ступила на снагу 26. 6. 1987, Декларацијом УН о правима жртава (чл. 8–13), детаљније разрађено Конвенцијом Савета Европе о праву жртава на компензацију – European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes, 1983. (ступила на снагу 1988. године).

односу на жртву. Као могући разлози овог интереса наводе се и чиненица да је много више људи виктимизовано, али и да много више људи говори о својој виктимизацији.¹³

Из неког разлога појавила се и претпоставка идентификације друштва (у апстрактном значењу) са жртвом, што је можда најважнији разлог овог појачаног интереса.¹⁴

Виктимолошки приступ тако открива злочин као интеракцију. Већ је помињана опасност која је у почетку унела ова оријентација, позната као *Viktimodogmatik*¹⁵. Она у кривичноправном смислу релативизује усвојену догму о искључивој кривици учиниоца (преко примера нужне одбране где се може поставити питање „искључиве“ или подељене одговорности нападача и жртве), а има за последицу и афирмацију идеје о нејасној граници између учиниоца и жртве у неким случајевима (превара у пословним преговорима), и што је можда најважније, афирмише идеју о рестриктивнијем одређењу кривичног дела, што у крајњој последици има декриминализацију на основу става да жртви није потребна, или да не заслужије кривичноправну заштиту.

Овај тренд је, као што то често бива, прерастао у супротност основној идеји да је жртва – жртва, и да је на апстрактном, правном нивоу одлучено ко је жртва.

Да ли ове дилеме значе да се у том периоду читав проблем сводио на анализу жртве у виктимолошком смислу и кажњавање учиниоца у кривичноправном смислу, као два потпуно паралелна и одвојена процеса?

Да ли наимае, непостојање, или како се у литератури назива¹⁶ **неутрализација жртве** у кривичноправној теорији прећутно и посредно подразумева да је улога и положај жртве у кривичноправном смислу задовољена кажњавањем учиниоца? Или другачије речено, да ли позиција кривичног права као гране јавног права нужно мора занемарити положај заинтересованог појединца, тј. интересе жртве?

Из другог угла посматрања намеће се питање да ли држава као репрезент друштва може задовољити и сва легитимна очекивања жртве?

У наставку таквих размишљања нужно се намеће и питање шта је очекивани жељени ефекат кривичног права, и посебно права кажњавања. Да ли апсолутне теорије које не дозвољавају да легитимитет права кажњавања буде доведен у сумњу, и у везу са проценом, евалуацијом резултата кажњавања морају бити напуштене као превазиђене. Уколико се пође од концепта теорије позитивне генералне превенције, тада се стиже до реалнијег става да се легитимност заслужије резултатима, што би даље значило да се циљеви кажњавања могу успоставити тек након провере резултата.¹⁷

13 Prittwitz, C., "The Resurrection of the Victim in Penal Theory", *Buffalo Criminal Law Review*, vol. 3, 1999, стр. 109.

14 *Ибуг*.

15 Schünemann, B., *Die Zukunft der Viktimo-Dogmatik: Die viktimologische Maxime als regulatives Prinzip zur Tatbestandseinschränkung im Strafrecht*, у: *Festschrift für H.J. Faller*, 1984, стр. 357.

16 Kaiser, G., „Viktimologie“, у: *Festschrift für Horst Schüler-Springorum* (eds. Albrecht P.-A. et al.), Köln, 1993.

17 Prittwitz, C., *Strafrecht und Risiko*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1993, стр. 201–209.

Бројна су питања на која је скоро немогуће одговорити.

У сваком случају, афирмисана је идеја о улози жртве у кривичноправној теорији. Она првенствено поставља питање шта кривично право и право кажњавања значе за жртву и жртви.

Новије идеје о реафирмацији улоге жртве у кривичном праву иду даље, постављајући захтев покушаја дефинисања циљева кривичног права са позиције жртве. Или ако говоримо о легитимности кривичног права и кажњавања, расправа о томе мора нужно укључити и поглед из перспективе жртве. То је, наравно, изузетно компликовано, имајући у виду да се расправа најчешће води о праву, легитимности кажњавања учиниоца као кривичноправног модела. Укључивање аспекта легитимности кажњавања са позиције жртве значи покушај да се дефинишу виктимолошки оријентисани циљеви, а редефинише улога кривичног права.

Мада може деловати чудно, на овом месту укључујем као помоћни инструмент анализе идеју комплементарности модела учиниоца и модела жртве. Логички модел – један човек крши једну норму на том нивоу апстракције мора одговарати моделу – један човек крши једну норму – један човек је жртва. Све друго само објашњава и потврђује модел. То би значило да се у моделу – изузетку – више људи, више кривичних дела, више жртава, само потврђује основни модел.

Претходно је важно проверити да ли у теорији кривичног права постоји место за жртву. Оно се мора тражити у оквирима објашњења и оправдања која даје теорија кажњавања. У овлашним цртама ови приступи могу се одредити као апсолутни (који разматрају кривично дело као чин у прошлости) и релативни (оријентисани на превенцију као основни циљ у будућности).

„Апсолутне“ теорије кажњавања, заснивајући се на теоријама Канта и Хегела генерално избацују жртву из кривичноправне теорије, уз објашњење да право кажњавања не може бити легитимно ако је засновано на утилитарним основама.¹⁸ Међутим, у литератури се могу наћи мишљења да је управо овај приступ најближи посредном укључењу жртве у општи појам сврхе казне, уколико је она схваћена као ретрибуција и реваншизам.¹⁹ Међутим, како је то, у суштини, теорија рестаурације правног поретка (дијалектичка негација негације), чија је хипотетичка равнотежа поремећена деловањем учиниоца, ова теорија не посматра ни учиниоца а још мање жртву као реалне особе, а посебно не као људска бића која живе у садашњости и будућности.

Теорије превенције, које би требало да обезбеде логичнију улогу жртве, на први поглед то не чине. По њима, кажњавање треба да обезбеди превенцију од будућих кривичних дела, и стабилизацију повређених норми у перцепцији друштва (интегрална или позитивна генерална превенција) или да поучи друштво, могуће учиниоце, да се злочин не исплати (теорија застрашивања или негативна генерална превенција). Као специјална превенција она

18 Prittwitz, C., "The Resurrection of the Victim in Penal Theory" ... *supra* note 3, 1999, стр. 118.

19 Hassemer, W., *Einführung in die Grundlagen des Strafrechts*, München, 1990, стр. 72.

је упућена учиниоцу, онемогућавајући га да делује, застрашујући га и рехабилитујући га.

Ни у оквиру ове теорије нема места за конкретну жртву. Она је само део друштва, има улогу свих осталих, јавности која је задовољна или није стабилизацијом нарушеног поретка, или застрашена генералном превенцијом. Улога специјалне превенције је улога за учиниоца, која са жртвом није у вези. На тај начин би и конкретна жртва требало да буде заштићена од злочина у будућности (како од стране конкретног учиниоца, тако и уопште од злочина) хипотетичком улогом коју има кривично право.

Може се рећи да оба приступа полазе од премисе да је кривично право (све) моћно и да *a priori* задовољава потребе и очекивања друштва, па и жртве која је сведена на појединачног члана публике. Као да се то није баш њој догодило!

Притом, „држава“ не воли питања о утемељености премисе да је право (само)довољно да обезбеди равнотежу, а поготово питања која доводе у сумњу њену ефикасност.

Међутим, ако је класично кривично право искључиво окренуто учиниоцу и генералној превенцији, у којој је, да поновимо, жртва само део неомеђене и неименоване популације, и адресат поруке о негативно вреднованој појави – криминалитету, намеће се питање да ли је таква дефиниција оквира кривичног права довољна и задовољавајућа.

Ако држава тако драстично и темељно занемарује теоријску улогу жртве, како је могуће претпоставити да она истовремено признаје и уважава њене проблеме и потребе?

Логично је претпоставити да су потребе жртве, у смислу њене безбедности и стабиловања (уместо генералне а претпостављене равнотеже у нормативном систему постигнуте кажњавањем учиниоца), потребе које су другачије и веће од остатка популације. Генерално посматрано, људи који нису имали искуство жртве тешко да су заинтересовани за премисе и теоријске проблеме кривичног права.

Таква размишљања нужно воде препознавању потребе интеграције жртве у кривичноправни систем.

Овде се јавља основно питање: да ли је дошло време да се асиметричност кривичноправног система напусти у корист идеје истовременог третирања учиниоца и жртве. У литератури има мишљења²⁰ да кривични поступак суштински не занемарује жртву, али на негативан начин. У шеми у којој се одговорност мора утврдити, кривица доказати, то најчешће значи додатну повреду, или **секундарну виктимизацију** жртве. Лицемерност таквог поступка даје за право ауторима који заступају став да жртву треба отворено укључити не само „технички“ у кривични поступак (што је релативно посредно већ учињено у новијим националним законима о кривичном поступку и на међународном нивоу) већ директно у теорију кривичног права.

20 Reemtsma, J.Ph., *Im Keller*. Према: Prittwitz, C., “The resurrection of the Victim in Penal Theory”, 1999, стр. 121.

У новијим настојањима интегрисања улоге жртве у кривичноправну теорију могу се пронаћи ставови о **праву жртве да обавезе државу да казни учиниоца**. Занимљиво је поменути да овај аутор није правник по образовању, и да његов интерес за ову материје потиче првенствено из личног искуства жртве отмице (1997. године). Још је занимљивије да је приказ његовог искуства и предлози који залазе у материју теорије кривичног права узбуркао размишљања у материји која се по инерцији сматра несумњиво решеном, стабилном и неупитном. Управо питање провере тачности, употребљивости и савремености решења која нуди општа теорија кривичног права требало би да буде суштина размишљања свих оних који претендују да размишљају о феномену криминалитета. Подразумевана апологетика основа кривичног права често доводи до апологетике сумњивих законских решења, но то је посебан проблем, треба то поменути, ако има бар мало додира са основном темом. У овом случају има. „Преозбиљна“ кривичноправна теорија која не жели да се покрене и виктимологија која пати од дечјих болести младе науке повољно су тло за овакво третирање жртве као „другоразредне“ категорије у оквиру изучавања феномена криминалитета.²¹

Укратко, овај занимљив став предлаже установљавање облигације државе према жртви, чиме би се жртва интегрисала у концепт позитивне генералне превенције.

Под тим сигурно не треба подрзумевати право жртве на личну одмазду или искључиво на компензацију нематеријалне штете. „Достигнут“ стандард је да у правној држави одмазда представља нови злочин.²² Ради се о „јавном“ праву државе, које такође не може бити репрезент жртвине жеље за одмаздом, иначе би улога државе била сведена на посредно превентивну у смислу спречавања да жртва постане криминалац. Сматра се наиме, да је достигнут стандард апстрактне правде и апстрактног права на кажњавање. Лицемерност ове фикције је у директној вези са фикцијом апсолутне правде.

Ако је све то тачно, остаје **проблем трауме жртве** као осамостаљеног појма. Тако се долази до новог и врло тешког питања да ли **држава треба да преузме део обавезе у реинтеграцији жртве**.

Да ли је рехабилитација жртве легитиман и довољан захтев да би жртва осетила да је учинилац стварно кажњен? Да ли је проглашење, додатно инсистирање на чињеници да је неко жртва кривичног дела (а не „виктимолошке“ незгоде или чак сопствене немарности или немоћи), онај део мозаика који недостаје? Да ли би повреда и наставак живота са траумом на тај начин били компензовани?

Тако би право жртве да види да је учинилац кажњен добило место у обавези државе да заустави даље повређивање жртве. Ако би апстрактну перцепцију повређене жртве превели на перцепцију губитка основних права, тада има места за став о новој улози државе у рестаурацији апстрактног поверења у право.

21 Reemtsma, J.P., *Das Recht des Opfers auf die Bestrafung des Täters - als Problem*, München, 1999.

22 Мада не треба изгубити из вида новије трендове у виктимологији, који се баве „правом наоружане жртве“. Занимљиви су подаци о нужној одбрани у САД.

Ново питање је да ли је траума жртве довољно општи појам да може изазвати ланчану реакцију свих наведених питања и правне реакције?

Чини се да је одговор позитиван. Као што је, на пример, било који степен свесног и вољног деловања стандард за кривицу, тј. појам учиниоца, а недостатак неког дела модела не утиче на опстанак појма, тако и било који степен трауме као последица кривичног дела може бити конститутивни елемент појма жртве (невероватна је чак и апстрактна негација постојања трауме). При том, треба нагласити и да ниво броја изузетака од субјективне кривице, уз константу да се од тог појма не одустаје, даје за право да се утолико пре траума као неспорна последица прихвати као премиса стварања модела појма жртве у теоријском смислу.

Тако модел жртве у оквирима нове теорије рехабилитације жртве, преко конституивног елемента појма – трауме, промовише нову теорију позитивне специјалне превенције која је оријентисана на превенцију накнадног повређивања жртве.

Или другачије речено, претпоставка је да кажњавање учиниоца легитимно смањује повреду у очима жртве. Ова ограда – у очима жртве – је унутрашње питање нове теорије, наиме да ли је ово права веза, или да ли је кажњавање учиниоца онај фактор који помаже жртви да потисне или неутралише трауму.

Генерална превенција у смислу обавезе државе да „нагласи“ да се ради о кривичном делу и специјална превенција у смислу односа кажњавања и трауме дозвољавају оцену да се инсистира на **сатисфакцији као новом стандарду**.

Основе емпиријских истраживања у криминологији и виктимологији показују да злочини против интегритета (*integrity crimes*) најчешће у примерима контактнoг криминала, као што су имовинска кривична дела, телесне повреде, силовање итд. (пошто теорија не сме да иде даље у зкључивању о најтежим злочинима²³) представљају инкорпорирани физички и психички удар на идентитет или интегритет жртве. Стога жртве „траже“ симболичку сатисфакцију јер повреде увек садрже симболичко понижење.

Индивидуални захтев сатисфакције утолико се легитимише уколико се подудара са јавним интересом. Злочини против интегритета не угрожавају само појединца већ и друштво, не само зато што су то повреде интегритета човека већ и зато што у савременом смислу смањују жртвин потенцијал за комуникацију у друштву. Како друштво зависи од комуникације чланова, тиме је угрожен и друштвени интерес.

У литератури има све више залагања за афирмацију идеје да тежина одмерене казне учиниоцу не утиче директно и довољно на рехабилитацију стања жртве.

То може поправити само јавна изјава државе да је учинилац повредио право и да је крив. То би било више од пресуде, у правцу осуде јавног мњења коме

²³ Као један од разлога што криминолози и виктимолози ретко прелазе праг конзервативизма јесте управо конзервативизам – да се не замере моћном послодавцу – држави; Опширније о томе у: Karmen, A., *Crime victims, An Introduction to Victimology*, 6th ed., Thomson/Wadsworth, 2007, стр. 17.

се жртва обраћа. Док право, тј. држава имају улогу апстрактне процене и осуде, ове идеје траже више од тога, дајући посебну улогу жртви.

Сматра да је од капиталне важности и установљивање форума на коме би жртва могла да исприча своју причу (што савремени поступак не обезбеђује). На критику да ова идеја може само стигматизовати учиниоца, супротставља се став да је ово управо подстицај афирмисању идеје реинтегративног постиђивања која недостаје у концепцији кривичног поступка. Без јавног наглашавања кривице, жртва криминала може се осетити као неутрална жртва природне катастрофе, па чак може осећати и кривицу што је жртва.

Шта се жели постићи овом промоцијом нових теоријских приступа правној реакцији на криминал из виктимолошког угла?

То је, у суштини, теорија кажњавања која полази од друге стране кривичноправне дијаде и посвећена је жртви. Да ли је она ретрибутивна или превентивна у односу на учиниоца? Што се тиче превентивног дејства предложеног форума за истину жртве, питање је да ли би то могло да утиче на општи (квалитативно другачији) став заједнице према делу и учиниоцу, у смислу превентивног ефекта на учиниоца, или остаје у оквиру компензације жртве због проживљеног понижења.

У првој хипотези радило би се о превентивном утицају, а у другој компензација би значила ретрибуцију. Зашто бежати од ретрибуције као циља кажњавања у овој форми. Чини се да је то најмање што треба пружити жртви. Као да још увек није рашчишћено питање ретрибуције као легитимног циља кажњавања.

Следеће питање је да ли трауму као хипотезу треба превести у чистији простор премисе – свако дело за последицу има трауму (виктимизација подразумева траумизацију) или је треба релативизовати – има, нема, више, мање.

Питање значаја подударана јавне реакције и компензације се, такође, намеће. Симултаност ових друштвених процеса може представљати валидан основ успеха ове идеје. Предлаже се терминолошка промена израза компензације или „помоћи у преживљавању“ (*assistance in survival*) у позитивни ефекат који јавна реакција на злочин има на психичко стање жртве.

Последње питање је однос кажњавања учиниоца у значењу наношења повреде и социјалне реконструкције жртве. Чини се да се не може установити директна веза. Како изопштавање учиниоца из друштва директно може вратити жртву у друштво? Или да ли је комуникација жртве са друштвом условљена „ћутањем“ учиниоца у затвору? Чак и овако постављено питање, у суштини, само помаже да се вртимо у круг: ако право дозвољава да се жртва осећа боље, у смислу да учинилац пролази кроз понижење које је она прошла, онда је то повлађивање нелегитимним настојањима жртве о компензацији... и тако смо стално у зачараном кругу.

На крају се поставља главно питање: да ли се овај приступ, виктимолошки оријентисан, може инкорпорирати у кривичноправну теорију. Питање је толико сложено да практично онемогућава заузимање консолидованог става у контексту савременог тренда криминализације друштвених односа у функцији конструисања нове друштвене реалности. Новије криминолошке теорије

(на пример, аболиционизам) иду до својеврсног апсурда, предлогом да се проблем конфликта и жртве реши деконструкцијом класичног појма злочина, па и кривичног права и процеса, а успостављањем различитих облика цивилног процеса иницираног од стране жртве.

ЗАКЉУЧАК

У савременом смислу, све је мање спорно да жртва има потребу да друштво јавно реагује на злочин. Основни елемент те потребе није искључиво кажњавање, већ декларација јавности и судска одлука о томе ко је у праву, а ко није, и ко је крив, а ко то није, и не треба да се осећа кривим поводом криминалног догађаја.

То би требало да утиче на теорију кривичног права у правцу да се ослободи идеје о себи као о теорији кажњавања (*penal theory*), чиме би се отворио простор идеји да кажњавање не буде етимолошка окосница теорије.

Виктимолошки приступ даје врсту равнотеже у утопистичким настојањима да друштво уз инструмент државе и права помогне злочинцима да то престану бити, и жртвама да ублаже доживљену повреду. То је на први поглед тешко, ако није чак и немогуће, али ове нове идеје могу утицати на правац размишљања којим се признаје да је жртва повређена, и да има другачију позицију од масе незинтересованих адресата генералне превенције, и да има право да се боље осећа.

Извесни симболизам у афирмисању положаја жртве, признање права на сатисфакцију, преко декларације да је жртва кривичног дела управо то, да је она у било ком реалном односу „одабрана“ као нормативна жртва (мисли се на правну норму, не на вредновање улога учинилац – жртва) је НА ШТА СЕ ОВО ОДНОСИ?, чини се, најлогичнији превод нових идеја о праву жртве, и обавези државе према жртви.

ЛИТЕРАТУРА:

- Balloni, A., "Victims, Crime and Social Context", y: *Critical Issues in Victimology, International perspectives* (ed. Viano E.), 1992.
- Das, B., *A study of definition and scope of victimology. Modern thoughts on Victimology and Crimes* (ed: Agrawal, K., Raizada, R.), University Book House Pvt. Ltd., Jaipur, 1997.
- Garland, D., *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*, University of Chicago Press, 2000.
- Hassemer, W., *Einführung in die Grundlagen des Strafrechts*, Beck, München, 1990.
- Kaiser, G., „Viktimologie“, y: *Festschrift für Horst Schüler-Springorum* (eds. Albrecht P.-A. et al.), Köln, 1993.
- Karmen A., *Crime victims, An Introduction to Victimology*, 6th ed., Thomson/Wadsworth, 2007.
- Meško, G., *Kriminologija*, Ljubljana, 2006.
- Prittwitz, C., "The Resurrection of zhe Victim in Penal Theory", *Buffalo Criminal Law Review*, vol. 3, 1999, стр. 109.
- Prittwitz, C., *Strafrecht und Risiko*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1993, стр. 201–209.
- Reemtsma, J.Ph., *Das Recht des Opfers auf die Bestrafung des Täters - als Problem*, C.H. Beck Verlag, 1999.
- Reemtsma, J.Ph., *Im Keller*. Према: Prittwitz, C., "The resurrection of the Victim in Penal Theory", 1999.
- Schünemann, B., *Die Zukunft der Viktimo-Dogmatik: Die Viktimologische Maxime Als Umfassendes Regulatives Prinzip zur Tatbestandseingrenzung im Strafrecht*, y: *Festschrift für H.J. Faller*, München, 1984.
- Turković, K., „Utjecaj međunarodnog kaznenog prava na razvoj prava žrtava međunarodnih kaznenih djela te žrtava općenito u Europskoj uniji i Republici Hrvatskoj“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, br. 5, 2004.
- Šeparović, Z., *Viktimologija*, Zagreb, 1985.
- Zedner, L., "Victims in the criminal justice system", y: *The Oxford Handbook of Criminology* (eds. Maguire, M., Morgan, R., Reiner, R.), Clarendon Press, Oxford, 1994.

Ivana SIMOVIĆ HIBER

UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF SECURITY STUDIES

THE POSITION OF VICTIMS IN LITERATURE ON CRIMINAL JUSTICE

Abstract: The marginalization of the victim in criminal justice comes as a consequence of the notion of the traditional “national state” whose law assumes that the state implicitly absorbs the harm caused by the criminal act and that it is sufficient for the victim to have the perpetrator punished. From a legal standpoint, therefore, the role of the victim has been neutralized. The author examines the attitude that the victim has a right to oblige the state to punish the perpetrator, expressed in more recent attempts to integrate the victim into the theory of criminal justice. Thus, the right of the victim to see the perpetrator punished would be incorporated into the obligation of the state to prevent the victim from suffering further victimization. Using the structural element – the concept of trauma, the model of the victim within the framework of the new victim rehabilitation theory promotes a new theory of positive special prevention oriented toward the prevention of subsequent harm to the victim.

Key words: criminal victimology, contemporary criminal law, law and the rights of victims, victim neutralization theory, victim rehabilitation theory

Зоран ДРАГИШИЋ

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

БЕЗБЕДНОСТ СТРАТЕГИЈА, ПОЛИТИКА И СИСТЕМ

Апстракт: Безбедност је централни појам око кога се данас групишу различите теорије и различити концепти не само у студијама безбедности већ и у другим научним дисциплинама. Око садржаја и обима појма безбедности постоје велика неслагања међу ауторима који припадају различитим теоријским правцима. Различита разумевања појма безбедности имају своје практичне импликације када је у питању дефинисање стратегија, политика и система безбедности који треба да задовоље практичне потребе држава, народа и појединаца. Овај рад представља покушај да се појам безбедности, схваћен у аксиолошком смислу, повеже са стратегијама, политикама и системима који треба да буду инструмент заштите вредности које су услов опстанка држава, народа и појединаца.

Кључне речи: *безбедности, стратегије безбедности, политика безбедности, системи безбедности*

Сваки аутор у савременим студијама безбедности поставља питања шта је то безбедност, на шта се она односи, које су јој границе, ко и шта су референтни објекти безбедности, а ко су субјекти безбедности, и помоћу којих легитимних средстава можемо доћи до постизања и очувања безбедности. Наведена питања представљају централне дилеме око којих постојеће школе студија безбедности покушавају да конституишу савремени појам безбедности.

Појам безбедности је уско везан за вредности, и поред бројних покушаја дефинисања безбедности, дефиниција Арнолда Волферса, коју многи сматрају „стандардом“ у овој области, безбедност дефинише управо преко вредности: „Безбедност, у објективном смислу, одмерава одсуство претњи за стечене вредности, док у субјективном смислу она представља одсуство страха да те вредности могу бити нападнуте.“¹

¹ Wolfers, Arnold, *National Security as an Ambiguous Symbol*, John Hopkins UP, Baltimor 1962.

У српској науци безбедности она се, такође, дефинише као вредност, и то као *инструментална вредност*, па тако Љубомир Стајић безбедност дефинише на следећи начин „Тиме долазимо до новог приступа безбедности (насупротив одређењу безбедности као одсуства угрожавања – прим. аут.), тј. до одређивања садржаја безбедности која полази од тога да је безбедност, у ствари, вредност (државна, национална, политичка, морална, економска, лична, итд.), и то инструментална вредност која објашњава начин да се нешто постигне, а не само појава (стање) сама за себе.“²

Радослав Гађиновић безбедност дефинише као „стање заштићености личности, друштва и државе, стање заштићености животних интереса, стање заштићености националних интереса, симбол о стању система у односу на неповољна дејства.“³

Дакле, вредности у науци безбедности представљају „оно што се штити“, насупрот „онога од чега се штити“. И предмет заштите, за који смо установили да представља вредности, и извори угрожавања, који се у савременој науци безбедности дефинишу као изазови, ризици и претње, пресудно утичу на концептуализацију безбедности, која се у институционалном смислу изражава као систем националне безбедности, са свим својим структурним елементима, нормативним апаратом и акционим могућностима. Као што смо видели, и сама безбедност, схваћена као стање одсуства угрожавања других вредности и страха да може доћи до њиховог угрожавања, представља посебну вредност.

Мир као универзална вредност, која омогућава несметан развој међународне заједнице, појединачних држава и сваког људског бића, свакако је централна тема у проучавању студија безбедности. Обезбеђивање и очување мира представља један од главних циљева коме теже различити системи безбедности, и независно од безбедносног концепта који заступају сви теоретичари који се баве овим питањима истичу мир као главну инструменталну вредност, али и вредност по себи, коју треба достићи ваљаним уређењем система безбедности.

Питањем мира бавили су се теоретичари који су припадали различитим научним дисциплинама. Тако су теоретичари из области међународних односа, у чијем крилу су се и развиле студије безбедности, поистовећивали безбедност са појмом војне моћи.⁴

Осигуравање безбедности преко војне моћи полази од логике да што је већа војна моћ и боље успостављена равнотежа војне моћи, то ће мир бити стабилнији и безбедност већа.

За разлику од теоретичара међународних односа, истраживачи из области мировних студија покушавали су да пронађу другачије, „позитивне“ концепте мира и ненасиља и на њима заснован концепт безбедности. Теоријска

2 Стајић, Љубомир, *Основи безбедности*, ФЦО, Драганић, Београд, 2005, стр. 23.

3 Гађиновић, Радослав, „Безбедност као модерна научна дисциплина“, у: Србија – Безбедносни и институционални изазови“, Зборник радова, ИПС, Београд, 2009, стр. 20.

4 Мелер, Бјерн, „Национална, социјетална и људска безбедност“, у: „Људска безбедност“, Зборник текстова (ур. Драгана Дулић), Фонд за отворено друштво, Београд, 2006, стр. 56–57.

размислилажења међу овим различитим школама безбедности управо су се заснивала на различитом разумевању садржаја вредности поводом којих се успостављају главни безбедносни концепти.

Концепт тзв. „позитивног мира“, чији је творац Јохан Галтунг⁵ и „стабилног мира“ о коме је говорио Кенет Боулдинг,⁶ знатно проширују појам безбедности, као инструмента за постизање мира. Према тумачењу Галтунга и Боулдинга, безбедност мора да почива на стабилном и дуготрајном миру. Такво разумевање мира иде много даље од пуког „негативног мира“, схваћеног као одсуство рата, који представља само једну врсту „директног насиља“.⁷ Мир као инструментална вредност може да почива искључиво на одсуству онога што Галтунг назива „структурним насиљем“, тачније лишености већине светског становништва нормалних услова за живот, што подразумева, поред одсуства социјалног благостања, и систематско кршење људских права и немогућност великог дела популације да развија своје појединачне и колективне капацитете.⁸

Концепт „позитивног мира“ представља теоријску претечу концепту људске безбедности, који је развијан у оквиру UNDP, средином деведесетих година прошлог века.

„Концепт безбедности већ предуго обликују претпоставке о могућим међудржавним сукобима. Већ предуго се безбедност изједначава са опасностима по границе једне земље. Већ предуго државе сматрају оружје чиниоцем своје безбедности. Осећање несигурности већине људи данас знатно више потиче од свакодневних животних брига него од страха од катаклизмичног светског догађаја. Сигурност посла и прихода, здравствена сигурност, безбедност животне средине, заштићеност од насиља – то су теме које се појављују као теме људске безбедности широм света. Људска безбедност представља релевантно питање за људе из било ког дела света, без обзира на то да ли живе у богатим или сиромашним државама. Претње њиховој безбедности могу се разликовати – глад и болест у сиромашним, а дрога и криминал у богатим државама – али су те претње стварне и стално се повећавају. Већина људи инстинктивно разуме шта значи безбедност. То значи заштићеност од сталних опасности које прете од глади, болести, криминала и репресије. То такође значи и заштиту од изненадних и штетних промена образаца нашег свакодневног живота које би се могле десити – како у нашим домовима или на послу, тако и у нашој заједници или животној средини.“⁹

Наведени извештај UNDP био је увод у развијање концепта људске безбедности, који су преузеле и неке државе, на првом месту Канада и Јапан, као опредељење у својој спољној политици. Концепту људске безбедности пуну подршку дала је и Комисија за глобално управљање у свом извештају *Наше*

5 Galtung, Johan, *Violence, Peace and Peace Research*, Vol. I, C.E.F., Copenhagen, 1988.

6 Boulding, Kenneth, *Stabile Peace*, University of Texas Press, Austin, 1990.

7 Galtung, Johan, *Ибуг.*, стр. 67.

8 Више о односу насиља и безбедности видети у: Гађиновић, Радослав, „Дефинисање насиља“, СПМ, бр 4, 2008, стр. 147–164.

9 Human Development Report 1994, www.undp.org/hdro/c94over.htm

глобално суседство. Међутим, ова комисија је и поред наглашавања значаја људске безбедности остала при традиционалном ставу да и даље треба подржавати право држава на сопствену безбедност. Право државе да се штити од спољашњих опасности и да штити свој суверенитет и територијалну целовитост не искључује и бригу за појединце и њихове потребе, које су углавном комплементарне са стабилношћу државе у којој живе.¹⁰

Међутим, проширење појма безбедности и секуритизација скоро целокупне људске праксе наишла је на отпоре у једном делу стручне јавности, коју је посебно представљала копенхагенска школа безбедности. Бари Бузан, као истакнути представник ове школе, прихвата померање фокуса студија безбедности са глобалног сукоба исток – запад (који више и не постоји) и крупних геостратешких питања, на питања људске безбедности. Он ипак сматра да би се неограниченим ширењем појма безбедности студије безбедности у потпуности изједначиле са општом социологијом.¹¹

Припадници копенхагенске школе безбедности се ипак слажу да су одређена проширења појма безбедности, управо са аксиолошког становишта, неопходна. Остаје, међутим, несагласје поводом границе до које је то проширење могуће и потребно. Превелико проширење садржаја појма безбедности довело би и до практичних проблема јер би било неопходно увођење појма *традиционална безбедност* да би се означило поље проучавања студија безбедности које се односи на заштиту државних и друштвених вредности, и које се са становишта модерних безбедносних концепата сматрају „класичним“.¹² С друге стране, уколико се појам безбедности не прошири, студије безбедности би као научна дисциплина озбиљно изгубиле на значају јер би у фокусу свог проучавања задржале проблеме заштите вредности које све више губе на значају, бар у развијеном свету.

Поред тога, „секуритизација“ и „десекуритизација“, одређених појава, тј. давање одређеним појавама значење безбедносног проблема, има своје далекосежне политичке импликације.

Прва примедба која се из академских кругова упућује секуритизацији одређених вредности односи се на могућност да се од те вредности направи табу и да се политички и идеолошки неистомишљеници искључе из дискусија о секуритизованим вредностима. Вредности које се штите системом националне безбедности и које имају значај за безбедност заједнице, по правилу, нису погодан терен за расправе, јер се очекује да питања од значаја за националну безбедност буду простор око кога ће се заједница обједињавати, а да штићене вредности добију карактер општеприхваћених вредности.

Друга примедба тиче се могућности да одређене друштвене групе (пре свега, оне које су задужене за остваривање безбедности у једном друштву), стекну

10 Our Global Neighbourhood. The Report of the Commission on Global Governance, Oxford University Press, Oxford, 1995.

11 Buzan, Barry, *People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in Post-Cold War Era*, Second Edition, BDP, London, 1991, стр. 35–37.

12 Kelstrup, Morten, Lemaitre, Pierre, *Identity, Migration, and the New Security Agenda in Europe*, Pinter Press, London, 1993.

монопол над секуритизованим ресурсима друштва. Дискусије о безбедности могу тако постати идеално поље за различите врсте манипулације.¹³

Критичка школа безбедности посебно упозорава да би претерано проширење појма безбедности могло довести до инструментализације система националне безбедности од стране одређених политичких група, што би се, у крајњој линији, могло појавити као наметање партикуларног система вредности целокупној заједници и његова заштита апаратом државне силе који би требало да служи заштити општих вредности.

Проширење појма безбедности у савременим условима је неопходно, али се поставља питање у којим правцима и до којих граница је могуће и потребно ширити тај појам. Питање правца и обима проширења садржаја појма безбедности нема само методолошки значај већ и озбиљне политичке импликације. Проширење појма безбедности веома блиско је повезано уз вредности које су предмет заштите, субјекта коме те вредности припадају, субјекта који те вредности угрожава и систем вредности који носиоци угрожавања желе да промовишу и поставе на место вредности које припадају угроженом субјекту.

Бари Бузан¹⁴ говори о различитим „осама“ дуж којих се може проширивати појам безбедности. Проширење може имати облик одговора на различита питања. Питања која поставља Бузан су:

Чија је безбедност? у *ишћању*, тачније ко је референтни „објект“ безбедности, мада ми сматрамо да је израз *субјект* много погоднији пошто је, у крајњој линији, реч о носиоцу одређених вредности које могу бити угрожене. У односу на носиоца вредности које су предмет угрожавања, можемо говорити о држави, људским групацијама и појединцу.

Безбедност од чега? У зависности од тога ко је субјект безбедности, вредности које су предмет заштите могу бити изложене веома различитим претњама.

Безбедност од кога? То питање односи се на носиоца угрожавања, тј. субјект који жели да угрози вредности које су предмет заштите. У зависности од правца у ком се врши проширење појма безбедности, могу постојати и претње које Бузан назива „структурним“, иза којих не стоји неки одређени извор угрожавања, као што су различите природне катастрофе, глобално загревање и други извори угрожавања вредности који долазе из природног окружења.

Поред ових, сматрамо да је умесно поставити питања провајдера безбедности, тј. од кога се очекује да „пружи“ безбедност. У зависности од вредности које се штите, могу се појавити различити провајдери, од међународне заједнице, до локалних субјеката.

Поред провајдера безбедности, веома важно је и питање средстава којима се постиже безбедност. Питање средстава којима се постиже безбедност односи се, пре свега, на стратегије безбедности, али и на конкретне планове и мере које се предузимају ради заштите вредности за које је процењено да могу бити угрожене, или су већ угрожене деловањем субјеката угрожавања безбедности.

¹³ Тим питањима посебно се баве „критичке студије безбедности“. Више о томе у: Michel C. Williams: *Critical Security Studies. Concepts and Cases*, UCL Press, London, 1997.

¹⁴ Buzan, Barry, *Ибиг.*, стр. 61–63.

У зависности од одговора на ова питања конституишу се различити концепти безбедности од којих ћемо анализирати националну, социјеталну и људску безбедност, као три основна концепта безбедности која произлазе из односа према врсти вредности које представљају предмет безбедносне заштите.

Теорија националне безбедности у центар проучавања студија безбедности поставља државу и њене вредности које су угрожене деловањем различитих фактора. Традиционални приступ проучавању безбедности је студије безбедности смештао у дисциплинарни корпус међународних односа, а безбедност, тј. вредности државе које се штите посматране су искључиво кроз призму реализма и неореализма, као доминантних теоријских праваца у студијама безбедности.

Држава, њени интереси и вредности, издижу се у доктрини реализма и неореализма изнад пуког збира вредности и интереса грађана те државе, јер се држава посматра као ентитет *sui generis*.¹⁵

Тако посматране вредности које представљају предмет безбедносне заштите могу се у крајњој линији свести на суверенитет и територијални интегритет, а безбедност државе се са безбедности нације помера на безбедност територије. Такво поимање безбедности, тј. вредности које се штите кореспондирало је са вестфалским поретком у чијем центру је стајала држава и коју су неки теоретичари сматрали вечном и непроменљивом, што, наравно, није било истина, јер је држава настала релативно скоро, и то само у развијенијим деловима света, док континенти изван Европе и Америке такву врсту државе скоро да нису ни познавали.

Следствено вестфалском разумевању међународног поретка, анархија представља главно обележје међународне заједнице, пошто не постоји ниједан наддржавни субјект који би своју вољу могао да наметне националним државама. Свака национална држава тежи заштити својих виталних вредности као што су национални интереси, територијални интегритет, независност, суверенитет и друге вредности, које дата држава промовише у зависности од своје величине, моћи, утицаја и геополитичких околности. „Такав свет одликују вечна неслога и раздор, пошто се национални интереси неизбежно налазе у колизији, те отуда свеопшта прожетост света надметањем, сукобима и ратом.“¹⁶ Такве државе су се суочавале са сталним осећајем небезбедности, који су могле да ублажавају развијањем војних капацитета за које су сматрале да им могу осигурати територијалну целовитост и суверенитет, као врхунске вредности националне безбедности. У таквом систему најбољи чувар мира је „равнотежа моћи“, коју је веома тешко дефинисати, а нарочито постићи или одржати.¹⁷ Такав систем је, сам по себи, био склон тркама у наоружању, сукобима и ратовима.

15 Више о појму државног интереса у: Meinecke, Friedrich, *Macchiavellism. The Doctrine of Raison d'État and Its Place in Modern History*, Westview Press, London, 1984.

Поред Макијавелија, и друге претече модерног реализма склоне су персонификацији државе. Тако, на пример, Томас Хобс у *Левијатану* описује опште добро као многоструку обједињену у једном“.

16 Волц, Кенет Н., *Теорија међународне политике*, ЦЦВО, Београд, 2008, стр. 118.

17 Wolfers, Arnold, *The Balance of Power in Theory and Practice*, WW Norton, New York, 1997.

Већина реалиста је наглашавала војне претње као доминантан изазов националној безбедности, односно као основни извор угрожавања вредностима које су тим системом биле штићене. Само неколицина реалиста¹⁸ истицала је шири поглед на безбедност који је у себе укључивао и економске факторе. Економска моћ, овако посматрана, може бити схваћена двојако, или ко економски темељ војне моћи, или као засебан фактор, односно посебан сегмент свеукупне моћи једне државе¹⁹. Економска моћ се може посматрати и као веома ефикасна замена за војну моћ. Економски рат се може водити да би се уништила привреда противника и на тај начин, посредно, онеспособила и његова војна моћ. Економске санкције и блокаде су најчешћи вид оваквог рата.²⁰ И обротно, економска моћ може постати средство којим ће држава осигуравати своју безбедност путем онога што је Галтунг називао економском самодовољношћу.

У крилу реализма осамдесетих година прошлог века појавили су се захтеви за промену безбедносне стратегије под називом *ојшџа безбедност*. Тај термин појавио се у извештају Палмеове комисије 1982. године. Главна порука овог извештаја била је да безбедност у условима анархије и високог степена наоружања изискује међусобно ограничавање и уважавање реалности нуклеарног доба. Другим речима, наглашава се да се безбедност може постићи само заједничком акцијом.²¹

Међутим, позивање на општу безбедност није изродило значајније теоријске радове којима би се такав концепт објаснио, теоријски утемељио и којима би се предвиделе политичке импликације опште безбедности.

Концепт опште безбедности није у фокус проучавања студија безбедности поставио никакве нове вредности, и у том смислу, није се померио од реалистичких теорија безбедности. Овај концепт је само покушао да пронађе нове механизме за очување вредности које су реалисти већ нагласили као основне вредности које треба штитити системом националне безбедности. Тако осмишљена општа безбедност се, у принципу, може свести на успостављање механизма за сарадњу међу супротстављеним странама, што је у складу са концепцијским поставкама „меког реализма“.²²

Припадници друге групе поборника опште безбедности отишли су корак даље јер су у нове стратегије безбедности покушали да уврсте и нове вредности, као што су питања развоја, еколошке безбедности и слично. Иако су ова питања дошла на дневни ред многих политичких конференција, то није изазвало озбиљније теоријске рефлексije.

18 Као пример може послужити чланак: Henry Bienen: "Power, Economics and Security, y: *The United States and Japan in Focus* (ed. Boulder. J.), Westview, 1992.

19 Кенет Волц је укључио економске факторе у свој појам укупних могућности, којим је желео да нагласи сложеност моћи једне државе да очува своје вредности или да их наметне другима. Волц, Кенет, *Ибид.*, стр. 129-131.

20 Више о санкцијама видети у: Boudreau, Donald, "Economic Sanctions and Military Force in Twenty-First Century", *European Security*, vol. 6, no. 2, Summer, 1997, стр. 28-46.

21 Више о томе у: Мелер, Бјерн, *Ибид.*, стр. 67-68.

22 О концепту сарадње ради постизања безбедност видети у зборнику: "Cooperation as Self-Help" (ed. Arthur Stheim), CUP, Itaca, 1982.

Колективна безбедност, као један од видова опште безбедности, такође, нема већи аксиолошки значај пошто је и она усмерена на очување суверенитета и територијалног интегритета суверених држава, што, у ствари, чини вредносни темељ националне безбедности.

СТРАТЕГИЈА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Стратегија националне безбедности представља основни документ на основу ког велика већина савремених држава конституише своје системе националне безбедности. Поводом садржаја таквог документа, његовог места и улоге у хијерархији правних и доктринарних докумената постоје бројна неслагања међу домаћим и страним ауторима који се баве питањима националне безбедности, али и националним стратегијама.²³

Тако Митар Ковач наводи да се Стратегија националне безбедности често меша са стратегијом државе мада се ради о категоријалним појмовима различитог нивоа општости. Исти аутор сматра да „Државе које су теоријски успеле да нађу додирна подручја између садржаја тих појмова, успеле су јасно да програмски, структурно и функционално разграниче подручја стварности на које се односе. Функције државе које се непосредно рефлектују на безбедност, у практичном погледу, представљају саставни део Стратегије националне безбедности.“²⁴

Слична гледишта, која Стратегију националне безбедности посматрају као део шире државне стратегије, представљају доминантан став и међу европским теоретичарима. Тако, француски теоретичар стратегија Андре Бофр говори о *глобалној стратегији* коју лоцира на врху стратегија после којих долази политика.²⁵

Јасно је да Стратегија националне безбедности није, нити може бити, изолован документ без повезаности са хијерархијским вишим документима, у које би могли сврстати „државне“, „националне“ или „тоталне“ стратегије, које Стратегија националне безбедности конкретизује у делу који се односи на безбедност и хијерархијски нижим стратегијским и доктринарним документима, као што су стратегије одбране, војне стратегије, војне доктрине, стратегије за борбу против криминала и сличне стратегије и доктрине које се односе на посебна питања достизања и очувања националне безбедности.

Сам појам стратегија националне безбедности може се дефинисати као „...целовит и релативно трајан програм, чијом реализацијом треба да се оствари

23 Поводом постојања или непостојања српске националне стратегије постоје бројне расправе међу домаћим теоретичарима и политичарима. Као веома илустративну расправу о томе можемо препоручити текст Зорана Петровића Пироћанца, „Пролегомена – тезе о Србији и српској стратегији“, објављен у *Српској политичкој мисли*, бр. 4, 2008.

24 Драгишић, Зоран, *Безбедносни менаџмент*, Службени гласник, Београд, 2007. Ковач, Митар, „Основне теоријске поставке Стратегије националне безбедности и њене рефлексије на систем одбране“, у: Србија – безбедносни и институционални изазови (ур. Радослав Гаћиновић), ИПС, Београд, 2009, стр. 97.

25 Наведено према: Петровић, Зоран Пироћанац, *Ибид.*, стр. 103.

спољна и унутрашња безбедност државе, у миру и рату, кроз ефикасно решавање безбедносних изазова, ризика и претњи, ради заштите слобода, имовинске сигурности, права грађана и демократских тековина.²⁶

Наведена дефиниција објашњава основне функције Стратегије националне безбедности као програмског документа. Међутим, за конституисање система националне безбедности, као инструмента којим се држава служи ради постизања и очувања националне безбедности, Стратегија националне безбедности представља **безбедносну процену, и то оштрију јавну безбедносну процену**.²⁷

Стратегијом националне безбедности процењују се безбедносни изазови, ризици и претње, њихови носиоци и могући облици испољавања. На основу тако дефинисаних изазова, ризика и претњи, могуће је одредити мере за супротстављање процењеним ризицима и њиховим носиоцима, као и дефинисање политике безбедности. Међутим, од основног безбедносног концепта, тј. безбедносне парадигме која је владајућа у једној држави, зависиће које ће се друштвене и природне појаве наћи на листи безбедносних изазова, ризика и претњи, и следствено томе, у фокусу интересовања државних органа и других организација које творе институционални део система националне безбедности.

Функција Стратегије националне безбедности као безбедносне процене, представља, из аспекта функционисања система националне безбедности, њену најважнију функцију. Уколико је процена безбедносних изазова, ризика и претњи погрешна, целокупан систем националне безбедности биће погрешно постављен, а безбедносне мере и активности које тај систем предузима биће нефункционалне и усмерене на решавање безбедносних проблема који не постоје или су за већину становништва ирелевантни. Погрешне стратешке безбедносне процене имале су катастрофалне последице по друштво које их је осмислило. Познати су примери чувене „Мажино линије“, од које је Француска очекивала безбедност у рату са Немачком или погрешних процена Стратегије ОНО и ДСЗ, у погледу основних безбедносних изазова, ризика и претњи бившој СФР Југославији. Примери европских држава у II светском рату, које нису успеле да процене праве намере нацистичке Немачке и да процене стратегију којом ће немачке обавештајне службе и војска дејствовати према њима, довеле су до успеха *Blitz Krig* доктрине и брзог слома тих држава.

ПОЛИТИКА БЕЗБЕДНОСТИ

Политика националне безбедности проистиче из стратегијско-доктринарних докумената и представља део укупне државне политике чијом се реализацијом стварају претпоставке за укупни друштвени развој. Политика националне безбедности у већини држава је сложена и сачињена од читавог низа политика којима се доприноси достизању и очувању секуритизованих вред-

²⁶ Ковач, Митар, *Ибиг.*, стр. 98.

²⁷ Више о појму, значају и врстама безбедносних процена видети у: Драгишић, Зоран, *Безбедносни менаџмент*, Службени гласник, Београд, 2007.

ности државе, друштва и појединаца на више сектора.²⁸ Елементе политике националне безбедности, у већини савремених држава, чине спољна политика, економска политика, политика одбране, политика унутрашње безбедности, политика заштите људских и мањинских права, социјална политика и политике у другим областима друштвеног живота.

Утврђивање и спровођење политике националне безбедности у Републици Србији заснива се на уважавању следећих основних начела: превенција – правовремена идентификација, прикупљање информација и предузимање активности за спречавање и сузбијање узрока ризика и претњи безбедности; право на одбрану – засновано на основним правима и суверености држава, у складу са Повељом УН, а укључује слободно одлучивање о облику и начину остваривања националне безбедности; компатибилност – усаглашеност делова система националне безбедности и прихватање и спровођење међународних стандарда у области безбедности; недељивост безбедности – активан допринос општој безбедности кроз сарадњу и партнерство са субјектима међународних односа; одговорност – обавезе да се политика националне безбедности реализује у складу са уставом, законом и преузетим међународним обавезама.

Циљеви политике националне безбедности, како су дефинисани у Презентационом документу Републике Србије,²⁹ између осталог, јесу: унапређење безбедности грађана, друштва и државе, јачање институција националне безбедности, превентивно деловање кроз спровођење ефикасних мера и активности, и адекватно решавање ризика и претњи безбедности ради заштите националних интереса. Испуњавање ових циљева треба да допринесе развоју политички и економски стабилног и напредног друштва, учешћу Републике Србије у изградњи повољног безбедносног окружења, укључивање у европске интеграције и друге регионалне и међународне структуре, кроз сарадњу са демократским друштвима.

Савремене државе политиком националне безбедности конкретизују своје стратегије националне безбедности (или друге стратешке документе који у правном поретку тих држава регулишу ону материју која се сврстава у материју стратегије националне безбедности) и одређују њене приоритетне циљеве на свим пољима које доносе државни органи (у већини држава то су органи извршне власти).

Политику националне безбедности можемо, у смислу јавног стратегијског безбедносног менаџмента, посматрати и као перманентну планску одлуку.³⁰ Политика представља општи оквир за доношење одлука. Политиком сваке организације дефинишу се ограничења на основу којих се доносе одређене одлуке, чиме се каналишу различита размишљања унутар сваке организације, како би била у складу са општим циљевима организације. Политика пред-

28 Више о мултисекторском приступу безбедности видети у: Бузан, Бари, *Ибид.*, стр. 46–64.

29 [http://www.mfa.gov.rs/sr/images/stories/pdf/prezentacioni_dokument\(PzM\).pdf](http://www.mfa.gov.rs/sr/images/stories/pdf/prezentacioni_dokument(PzM).pdf)

30 Драгишић, Зоран, *Систем националне безбедности Републике Србије*, ФБ, Београд, 2011, стр. 47.

ставља специфичан облик планске одлуке, којом се изражава став највиших државних органа приликом усмеравања активности свих елемената система националне безбедности. Тако утврђен став примењује се поводом доношења одлука које се вишеструко понављају. У области јавног безбедносног менаџмента политику утврђује влада (у случају Србије, али и других земаља са парламентарним системом), и све планске одлуке које се доносе у области безбедности морају полазити од политике владе. Поред тога, свака конкретна акција која се предузима у области безбедности, поред услова да буде у складу са законом, мора бити у духу владине политике. Усклађеност деловања државних безбедносних организација са политиком владе представља основни индикатор постојања цивилне и демократске контроле над снагама безбедности. Политика безбедности у свакој организацији, јавној или приватној, увек представља експлицитно опредељивање за одређени безбедносни концепт. Теоријски концепт безбедности одређује концептуални оквир у коме се политика безбедности креће и представља смерницу за сваку конкретну безбедносну одлуку. На основу концепта безбедности одређују се приоритети и приступ решавању сваког безбедносног проблема.

СИСТЕМ БЕЗБЕДНОСТИ

Систем националне безбедности, у смислу у ком га данас познајемо, настао је упоредо с појавом националних држава и развојем капиталистичког начина производње. У то време дошло је до усложњавања државног апарата, као последице територијалног ширења држава, техничко-технолошког напретка, политичких промена, али и нових безбедносних ризика које је тај напредак донео са собом.

Систем националне безбедности сваке земље поред унутрашње уставне и законске детерминисаности мора да одговори и међународним обавезама. Држава развојем система безбедности настоји да обезбеди свој интегритет. Систем националне безбедности има елементе који су доминантно окренути решавању унутрашњих безбедносних проблема (полиција, службе безбедности, организације за деловање у ванредним ситуацијама, приватна безбедност, правосудни систем и др.) и елементе који су доминантно окренути „према споља“, као што су оружане снаге, тј. војска и обавештајне службе, које су поред унутрашње правних норми подвргнуте и међународноправним нормама. Са општим нормама међународног права морају бити усклађене и унутрашње правне норме којима држава регулише своју безбедност. Осим тога, држава мора да одговори и билатералним и мултилатералним међународним уговорима везаним за безбедност које је прихватила. Све ово указује на снажну детерминисаност система националне безбедности сваке земље међународним обавезама које су прихваћене од стране надлежних државних органа.

На основу тога можемо закључити да систем националне безбедности представља подсистем ширих друштвених система, на чијим начелима се заснива, али да и сам представља изузетно сложен систем, сачињен од низа подсистема и елемената, који су међусобно функционално повезани.

Систем националне безбедности различити теоретичари дефинишу различито, у зависности од теоријске школе којој припадају. Бари Бузан³¹ систем националне безбедности одређује као скуп активности на пет подручја деловања државе, и то: војном, политичком, економском, социјалном и еколошком. Војна безбедност се односи на оружане могућности државе, офанзивне и дефанзивне, и могућности да се предвиде намере оружаних снага других држава. Политичка безбедност односи се на организациону стабилност државе, системе владавине и идеологије, који дају легитимност одређеном типу владавине. Економска безбедност се односи на доступност изворима енергије, сировина, финансијских средстава и тржишта за одржавање благостања становништва и економске моћи државе. Социјална безбедност односи се на прихватљиве услове за развој језика, културе, религије и националног идентитета у целини. Еколошка безбедност треба да осигура очување локалне и планетарне биосфере, као основног система на којем се заснивају све остале људске активности.

У српској литератури наилазимо на две дефиниције система националне безбедности, које су дали Љубомир Стајић и аутор овог текста. Стајић је систем националне безбедности дефинисао на следећи начин: „Ако бисмо желели да дефинишемо систем безбедности, онда бисмо могли да кажемо да је то облик организовања и функционисања друштва у спровођењу мера и активности на превентивном и репресивном плану ради очувања суверенитета и интегритета државе, њеног Уставом утврђеног поретка, права и слобода грађана, као и свих осталих друштвених и међународних вредности од свих облика угрожавања.“³²

Наведена дефиниција систем националне безбедности посматра у структуралном и функционалном смислу. Стајић у први план истиче заштиту основних вредности државе, као што су територијални интегритет, суверенитет и уставни поредак, чиме јасно указује и на структуру система безбедности у којој доминантну улогу играју државни органи у чијој се надлежности налази заштита поменутих вредности.

Под системом националне безбедности аутор овог текста подразумева *Скуи функционално повезаних државних орјана, орјана локалне самоуправе и друић орјанизација, који делујући у складу са љравним љоретшком државе шеже да зашћише унућрашњу и сћољњу безбедности државе, друшћва и љрађана.*³³ Ауторова дефиниција система националне безбедности указује на неке његове битне катактеристике.

Прво, реч је о функционално повезаној целини у коју улази велики број државних и недржавних организација, који и сами представљају изузетно сложене системе, састављене од читавог низа елемената. Друго, реч је о систему чије су функционалне везе и активности којима се систем бави строго правно регулисане, што указује на висок степен формализованости система. Треће,

31 Бузан, Бари, *Ибид.*, стр. 67.

32 Стајић, Љ., *Основи безбедности*, ФЦО, Београд, 2005.

33 Драгишић, З., *Систем националне безбедности Републике Србије*, ФБ, Београд, 2011.

систем је успостављен ради остварења дивергентних циљева који се усклађују активностима изван система и које је тешко дефинисати.

О структури савремених система националне безбедности постоје различити ставови, који потичу од различитих теоријских призми кроз које аутори посматрају феномен националне безбедности. Теоретичари „тврдог приступа“ систем националне безбедности посматрају много рестриктивније и мањи број државних органа посматрају као део система националне безбедности. Теоретичари „меког приступа“, који заступају концепт људске безбедности, систем националне безбедности посматрају много шире и као део система анализирају и неке недржавне организације.

ЗАКЉУЧАК

Полазно питање сваког система безбедности шта се штити увек је повезано са вредностима, поред тога, и сама безбедност схваћена као стање или као процес углавном се дефинише преко вредности, као што је претходно наглашено. Безбедност схваћена као стање такође се дефинише као вредност, и то као вредност по себи и као инструментална вредност, која се појављује као неопходан услов за достизање других вредности и несметан развој ширих и ужих друштвених заједница. У овом раду је наглашено и да постоје различите „врсте“ безбедности, национална, социјетална и људска, које су дефинисане различитим субјектима заштите (државом, друштвеном групом, појединцем). Како се претње различитим вредностима субјеката заштите (суверенитету, идентитету и опстанку) појављују у различитим облицима, све три категорије појединачно имају различиту димензију као што су војна, економска, еколошка и сл. Национална, социјетална и људска безбедност разликују се управо према врсти вредности коју секуритизују. Међутим, ову поделу данас можемо схватити више дидактички, пошто је стварни свет прилично компликован, а различити облици безбедности често се преплићу и међусобно сукобљавају, што онемогућава стварање прецизно уређеног аналитичког оквира. У овом раду наглашена је и опасност од претеране секуритизације. Прво, претерана секуритизација може замаглити суштину и проузроковати настанак „инфлације безбедности“, што би као крајњу последицу имало генерално смањење нивоа безбедности друштва. Друго, претерана секуритизација крије опасности од милитаризације друштва. Војска, полиција и службе безбедности традиционално се сматрају одговорним за питања безбедности и свакако да би у претерано секуритизованом друштву њихова улога расла, нарочито у оним областима које су се пре такве секуритизације сматрале доменом аутономног друштва. Треће, нагла и претерана секуритизација вредности које се традиционално не сматрају безбедносним појавама нужно би довела до десекуритизације многих других вредности, нарочито оних које традиционално представљају безбедносне појаве, што би довело до њиховог занемаривања и смањења опште безбедности друштва.

Безбедност, схваћена и као стање и као процес, не може се остварити уколико не постоји уређен систем безбедности који подразумева постојање функ-

ционално повезаних државних органа и других организација и система мера које ти органи и организације могу примењивати да би се достигао непоходан ниво безбедности појединца, друштва и државе. Различити концепти безбедности залажу се за секуритизацију ширег или ужег круга појава и процеса, али без постојања добро уређеног система безбедности, у чијем се центру налази држава са својима апаратом силе, свака секуритизација ће остати апстрактна, а свака вредност суштински незаштићена. Систем безбедности демократског друштва треба да буде у функцији заштите интереса свих грађана, путем заштите уставом и законима гарантованих права и слобода, друштвених група (етничких, религијских, социјалних) и државе и њених вредности које представљају неопходан оквир да би се интереси појединаца и друштвених група могли заштити на адекватан начин. Стратегија и политика националне безбедности представљају инструмент путем кога се обезбеђује да систем националне безбедности штити вредности које су уставом и законом прописане и да се не претвори у апарат заштите парцијалних интереса.

ЛИТЕРАТУРА:

- Мелер, Бјерн, „Национална, социјетална и људска безбедност“ у: *Људска безбедност*, Зборник текстова, ФОД, Београд, 2006.
- Гаџиновић, Радослав, „Дефинисање насиља“, СПМ, бр. 4, 2008.
- Гаџиновић, Радослав, „Безбедност као модерна научна дисциплина“, у: *Србија – Безбедносни и инстиџуционални изазови*, Зборник радова, ИПС, Београд, 2009.
- Драгишић, Зоран, *Систем националне безбедности Републике Србије*, ФБ, Београд, 2011.
- Драгишић, Зоран, *Безбедносни менаџмент*, Службени гласник, Београд, 2007.
- Кенет, Н. Волц, *Теорија међународне политике*, ЦЦВО, Београд, 2008.
- Ковач, Митар, „Основне теоријске поставке Стратегије националне безбедности и њене рефлексије на систем одбране“, у: *Србија – Безбедносни и инстиџуционални изазови* (ур. Гаџиновић, Р.), Зборник радова, ИПС, Београд, 2009.
- Петровић, Зоран Пироћанац, „Пролегомена – тезе о Србији и српској стратегији“, СПМ, бр. 4, 2008.
- Стајић, Љубомир, *Основи безбедности*, ФЦО, Београд, 2005.
- Wolfers, Arnold, *The Balance of Power in Theory and Practice*, WW Norton, New York, 1997.
- Sthein, Arthur, *Cooperation as Self-Help*, CUP, Itaca, 1982.
- Buzan, Barry, *People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in Post-Cold War Era*, Second Edition, BDP, London, 1991.
- Boudreau, Donald, „Economic Sanctions and Military Force in Twenty-First Century“, *European Security*, vol. 6, no. 2, Summer, 1997.
- Meinecke, Friedrich, *Macchiavellism. The Doctrine of Raison d'État and Its Place in Modern History*, Westview Press, London, 1984.
- Henry Bienen: „Power, Economics and Security, у: *The United States and Japan in Focus* (ed. Boulder, J.) Westview, 1992.
- Human Development Report 1994., www.undp.org/hdro/c94over.htm
- Galtung, Johan, *Violence, Peace and Peace Research*, Vol. I, C.E.F., Copenhagen, 1988.
- Boulding, Kenneth, *Stable Peace*, University of Texas Press, Austin, 1990.
- Williams, Michel C., *Critical Security Studies. Concepts and Cases*, UCL Press, London, 1997.
- Kelstrup, Morten, Lemaitre, Pierre, *Identity, Migration, and the New Security Agenda in Europe*, Pinter Press, London, 1993.

Zoran DRAGIŠIĆ

UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF SECURITY STUDIES

SECURITY, STRATEGY, POLICY AND THE SYSTEM

Abstract: Security is a central concept that many different theories and notions are grouped around, not only in security studies but in other disciplines as well. There is significant disagreement among authors belonging to different theoretical backgrounds regarding the content and scope of the concept of security. Divergent views of the concept of security have practical implications for the definition of security strategies, policies, and systems that need to meet the practical needs of states, nations, and individuals. This paper represents an attempt to connect the concept of security (in an axiological sense) with strategies, policies and systems which are supposed to be the instruments of value protection and constitute a condition for the continued existence of states, nations and individuals.

Key words: security, security strategies, security policy, security systems

¹ Мирослав МЛАДЕНОВИЋ, ² Ј. Г. ПОНОМАРЕВА

¹ Универзитет у Београду, Факултет безбедности

² Московски државни институт (универзитет) за међународне односе
при министарству спољних послова руске федерације

„ОБОЈЕНЕ РЕВОЛУЦИЈЕ“ КАО МЕТОД „ДЕМОКРАТИЗАЦИЈЕ“ СВЕТА¹

Апстракт: У условима глобализације свет, нажалост, није постао стабилнији и предвидивији.

Главна обележја актуелног безбедносног стања у коме се човечанство налази јесу: турбулентност, несигурност и пораст конфликтног потенцијала. Најважнији и највиднији израз сажимања стега турбулентности постали су догађаји из 2011. године, који су потресли низ земаља Северне Африке и Блиског истока, познати под називом „арапска револуција“. За мислиоце са Запада, „обојене или изборне револуције“ представљају облик демократских пробоја у деловима света у којима владају различите форме аутократске власти. С друге стране, теоретичари са Истока сматрају да је реч о злоупотреби идеје демократије у циљу релативно мирног прекрајања геополитичке карте света.

Поред разлика у схватању суштине „обојених револуција“, значајна су и неслагања по питању оправданости оваквог начина деловања, а нарочито усаглашености постављених циљева и средстава којима се они достижу.

Кључне речи: обојена револуција, глобализација, демократија, мека сила, арапско пролеће

„Обојене револуције“ представљају највиднији облик деловања у смислу промене актуелне геополитичке стварности, а у зависности од ситуације, називане су „наранџаста“ (Украјина), „револуција ружа“ (Грузија), „револуција лала“ (Киргизија) и сл. За исту појаву, западни теоретичари углавном користе појам

¹ Шири и комплетнија верзија овог рада, под насловом: „Теорија и пракса шарених револуција“, објављена је у часопису *Социолошки преглед*, vol. XLVI (2012), no. 4, стр. 513–533.

„изборне револуције“, чиме се потенцира покушај промене власти од стране незадовољних грађана, изазван неправилностима у оквиру изборног процеса.²

Мислиоци са Запада „обојене или изборне револуције“ углавном посматрају као облик демократских пробоја у деловима света у којима владају различите форме аутократске власти. Истовремено, то је и процес ширења демократије западног типа. С друге стране, писци источне провенијенције, таква настојања најчешће сматрају злоупотребом идеје демократије, државним ударима и тежњама Запада, пре свега, САД да на релативно миран начин прекрајају геополитичку карту света, нарочито у подручјима у којима имају изражен сопствени, економски, војни или политички интерес. Код ове дихотомије (Исток–Запад) треба имати у виду ограничености методе генерализације. С обзиром на то да се о „обојеним“ или „изборним револуцијама“ пише и говори не само у теоријским и научним круговима већ много више у оквиру политичких форума и публицистичких и интересних удружења, појмом *западна* и *источна* схватања проблема „шарених револуција“ углавном се означава идеолошко-политичко поимање ове појаве па ће се и у овом раду, под тим одредницама превасходно подразумевати идеолошки и вредносни концепт, а не чисто научнотеоријски. Што се тиче научне анализе, она је објективна и у могућој мери вредносно неутрална па је, због тога, неумесно говорити о дијаметралној супротстављености западне и источне научне мисли, када се ради о тумачењу суштине „обојених револуција“ или било ког другог дела објективне стварности. Разлике, које се и у оквиру научне сфере појављују највећим делом проистичу из различитих општефилософских метода које се, као основа истраживања, примењују у једном и у другом делу света. Док је база целокупне западне мисли – прагматизам упрошћено приказан по формули: „истина је једна врста добра, она се своди на успешност односно корисност неке идеје“³, то јест, истинито је оно што је корисно, на Истоку се истина тумачи према Аристотеловој теорији адекватације, тачније: истина је сагласност (дела) објективне стварности са мишљењем о тој стварности. Ова разлика и те како је изражена и у процесу ангажованости науке у једном и другом концепцијски-философском систему. Наука на Истоку је изолованија и неусклађенија са главним токовима развоја друштва, док је на Западу она директно укључена у главне друштвене процесе. Западном систему вредности својствен је и чест практични ангажман делатника науке при решавању важних питања друштва и државе (задатак теорије није само да „тумачи свет већ да га мења“), док на Истоку, у најбољем случају, носиоци права одлучивања повремено само консултују научна достигнућа из области која се разматра.

2 Видети шире у: Valerie Bunce, Sharon Wolchik, „Bringing Down Dictators: American Democracy Promotion and Electoral Revolutions in Postcommunist Eurasia“, First draft of a chapter prepared for Mitchell Orenstein, Stephen Bloom (eds.), *Transnational and National Politics in Postcommunist Europe*, (December 15), 2005.

3 Калин, Б, *Повијесћ филозофије*, Школска књига, Загреб, 1988, стр. 171.

Други теоријски проблем који се намеће у процесу сагледавања суштине „обојених револуција“ јесте веома различито тумачење појма *демокрашија*, који се увек појављује као разлог и циљ друштвених промена због којих се „револуција“ покреће.

Језик и институције демократије данас су одомаћени на свим континентима и у свим крајевима света. Оне су у оптицају и када су на дневном реду веома различите, често противречне појаве.

Упоређујући појам демократије са, такође, изузетно фреквентним али недовољно јасним појмовима слободе и права, Џон Кин (John Keane)⁴ говори о камелеонском квалитету демократије којим она придобија за себе оне који у том термину виде много тога различитог па и супротстављеног! Као решење, Кин нуди концепт непретенциозне демократије под којим подразумева различите форме ове појаве, али са неопходном есенцијалном садржином која је њен неизоставни део.

Диференција специфика демократије јесте њен посебан однос према моћи. Наиме, она је од свих облика владавине најосетљивија на моћ и, у суштини, подразумева денатурализацију моћи. „Она заступа уједначавање моћи и стоји насупрот манипулацији, ауторитативности и насилној власти.“⁵ И површна анализа односа државе и демократије данас може да доведе до разочаравајућег закључка о стварном односу ових категорија чак и у развијеном свету. Целокупан актуелни међународни поредак, како уочава професор Мирослав Печујлић, заснива се на економској експлоатацији, политичкој доминацији и духовној манипулацији⁶ – елементима директно супротним од онога што је суштина непретенциозне демократије.

Колико је неки поредак заиста демократски и имун на изазове моћи, најбоље може да се провери по његовом односу према окружењу и решењима која нуде други. „Да ли би Запад могао да поднесе форме демократије које су створили његови непријатељи“ – пита се турски писац Орхан Памук у свом роману *Снећ*.⁷

Не улазећи дубље у покушаје дефинисања демократије и разлике у њеном схватању кроз историју, навешћемо само чинјеницу да, на пример, Џон Драјзек (John Dryzek) наводи 56 придева демократије, а Дејвид Хелд (David Held) описује чак 11 типова овог поретка.⁸

Демократију разматрају од оне првобитне и наивне слике о народу способном да управља сам собом и заједнички – јавно решава сва општа питања, до онога што у том процесу види Гор Видал (Gore Vidal), који је ракао: „Демокра-

4 Кин, Џ., „Особеност демократије: шта је у демократији добро“, у: Подунавац М. (ур.), *Држава и демокрашија*, Службени гласник, Факултет политичких наука, Београд, 2010, стр. 21–31.

5 *Ибид.*, стр. 27.

6 Видети шире: М. Печујлић, В. Милић, *Социологија*, Институт за политичке студије, Београд, 1994, стр. 201.

7 Кин, Џ., *Ибид.*, стр. 26.

8 Видети шире у: Подунавац М. (ур.), *Ибид.*, стр. 15–16.

тија је место где се бројни избори одржавају по високој цени без проблема и са узајамно замењивим кандидатима“.⁹

У контексту разматрања суштине „шарене револуције“ треба уочити да се западно тумачење демократског система или процеса демократизације (прелаз из аутократског у демократски систем) заснива на постојању једног идеалнотипског модела друштва оличеног у либералним демократијама западног типа, на основу кога се упоређују резултати транзиције недемократских режима. Притом, тај идеални модел који служи као мерило, није у довољној мери дефинисан, већ се заснива на постојању неколико обележја за која се сматра да релевантно одређују карактер демократског устројства. Тако, на пример, Линц и Степан сматрају да у демократском систему постоји плурализам у области привредне аутономије и унутрашњем животу друштвених организација, да је изражено широко залагање за остваривање статуса грађана, поштовање мањинских права и подршку индивидуализму. Кроз формирање цивилно друштво и политичке организације провејава такмичарски дух уз јасно дефинисану правну заштиту читавог система. Руководеће гарнитуре образују се на периодичним слободним изборима, а власт врше у оквирима владавине права.¹⁰

На основу таквих теоријских схватања, урађени су механизми квантификације наведених суштинских обележја друштва и државе по којима се мери ниво њихове демократичности.

У том смислу, најзаступљенија су истраживања организације Freedom House: Freedom in the World и Nations in Transit (NIT). Према првом истраживању, државе се рангирају на основу испитивања нивоа политичких права и слобода на скали од један до седам.¹¹ Код истраживања NIT такође се рангира од један до седам, али се узимају као индикатори: изборни процес, цивилно друштво, независни медији, демократска управа на нивоу државе и у локалним заједницама, независно судство и корупција.¹²

Овде се поново намеће још један крупан методолошки проблем везан за настојање да се поједине изразито квалитативне и променљиве категорије као што су: остваривање и заштита слобода и права, функционисање система владавине права, аутономија организација, улога медија и слично прикажу квантитативним показатељима.

Не улазећи дубље у анализу валидности резултата истраживања која се спроводе у оквиру организације Freedom House, као илустрацију релативности

9 Кин, Ц, *Ibid.*, стр. 30.

10 Видети шире у: Linc, H., Stepan, A., *Demokratska tranzicija i konsolidacija: Južna Evropa, Južna Amerika i postkomunistička Evropa*, Filip Višnjić, Beograd, 1998, стр. 58–80.

11 Државе које имају од 1,0 до 2,5 индексних поена, рангирају се као „слободне“ или демократске; оне са 3,0 до 5,0 поена – „делимично слободне“ и од 5,0 до 7,0 су „неслободне“, тј. ауторитарне државе.

12 Државе које имају од 1 до 3 бода сврставају се у „консолидовану демократију“, од 3 до 4 бода су „полуконсолидоване демократије“, од 4 до 5 бодова имају „транзициони“ или „хибридни“ режими, од 5 до 6 поена су „полуконсолидовани ауторитарни“ режими и од 6 до 7 поена – „консолидовани ауторитарни“ режими.

покушаја квантификације сложених друштвених појава, навешћемо само податак да је после распада СССР, Русија, по питању нивоа политичких права и грађанских слобода, била оцењена као „делимично слободна“ (оцена 3, која се граничи са статусом „слободна“). Такав положај остаје све до краја Јељциновог мандата. Од 2000. године, а нарочито после „обојених револуција“ у Грузији и Украјини Русија се сврстава у „неслободне“ државе, са 5 и (од 2004. године) 6 индексних поена. Ако само и површно упоредимо ситуацију у Русији у та два периода, можемо видети да је у време статуса „делимично слободна“ – држава практично доживела економски крах, уз дивљу приватизацију државне имовине; земља такорећи није функционисала као целина и, као врхунац, извршне власти су бомбардовале парламент. У време њеног статуса „неслободна“ држава (период „Путинове“ Русије) дошло је до консолидације територијалне целовитости земље, враћен је целокупан спољашњи дуг, а институције су, макар и формално, функционисале према уставним решењима. У том истом периоду (2005. године) Грузија је са оценом 3 била у групи „делимично слободних“ држава, а Украјина, са 2 поена категорисана као „слободна“!¹³

Као што је добро приметио руски писац и публициста, Фјодор Рјазаков, историју не можеш да „оседлаш“ само насилним средствима! За то је неопходно и „рекодирање“ свести, што значи да се мора изменити не само свет информација већ и свет симбола. Притом, управо симболичка сфера јесте најважнија јер се на њој, у најзначајнијој мери, и оријентише социјално сећање друштва којим се изграђује отпорност на рушилачке тежње са стране, као и на форме самоуништења. Руски психолог Марија Холкина сјајно уочава: „У сваком друштву, истовремено са реформама, превратима и револуцијама, проводе се и тзв. симболичке револуције које треба суштински да измене слику света. Притом се остварује радикална ревизија „симболичког капитала“, који се таложио у току претходне историјске етапе“. Према Холкиној, промена симболичке хијерархије, својствена симболичким револуцијама, проводи се по приближно оваквој шеми: „1) проводи се смена сакралне зоне: друштво скида заштиту од својих претходних богова – распламсава се критика која ствара простор за нове богове; 2) нова сакралност успоставља се прецизним избором симбола – проводи се смена назива градова, улица, замена споменика; 3) као наставак претходних етапа долази до смене зоне агресије: друштво мења хијерархију у систему *друг–нейпријатељ*; 4) стари текстови губе своју актуелност; продукује се велика количина идеолошких текстова који треба да изврше промену политичке декорације; 5) на политичку сцену испливавају специјалисти вербалног жанра – новинари, писци, научници; 6) симболички процеси, који на први поглед изгледају неконтролисани, у суштини су прецизно усмерени ка одређеном циљу...“ Поред тога, „природа манипулације свешћу састоји се од двојаког дејства: упоредо са отворено пласираном информацијом, манипулатор шаље адресату и кодирани сигнал, с намером да пробуди одређене делове његове свести. То скривено деловање ослања се на „несвесно знање“

13 Подаци о рејтингу држава, на веб-сајту: <http://freedomhouse.org/template.cfm?page=439>

које поседује адресат и на његову способност да у свести ствара обрасце који утичу на осећања, мишљење и понашање. Уметност манипулације састоји се у томе да се усмери процес уобразиље у потребном смеру али тако да човек не примети скривени утицај”.¹⁴

„Мека власт“ управо и подразумева рад са свешћу посредством информација, знања и културе. Конкретно, то се реализује, како пише Џозеф Нај, по следећем: „идеали и вредности које Америка „експортује“ у мозак више од пола милиона страних студената који се сваке године обучавају на америчким универзитетима, а затим враћају у своју земљу, или у свест азијских привредника који се враћају кући после проведеног стажирања или рада у Силицијумској долини усмерени су на то да се формирају властите елите.“ Значи, „мека власт“, само посредством образовања „обезбеђује да се код страних гостију формира одређени поглед на свет који *ограђава вредносне оријентације државе домаћина* (наш курзив) и омогућава да се може и убудуће рачунати на њихов добронамерни однос према земљи у којој су боравили. То се постиже на следећи начин: 1) боравак учесника образовних програма у земљи подразумева упознавање с политичким и економским моделом друштва, приближавање култури земље домаћина и њеним вредностима; по повратку кући они користе то искуство, између осталог, и при доношењу одлука; у мањој или већој мери, ослањају се на добијене вредносне оријентире; 2) конкурсним избором добитника награда и стипендија, издвајају се најперспективнији представници у одређеним областима привредне и научне делатности; после завршетка обуке, с дипломцима се одржавају тесне везе у оквиру друштвених мрежа, различитих истраживачких центара, што омогућава држави – спонзору да утиче на иностране елите или да користи њихове интелектуалне ресурсе за сопствени интерес (такав приступ широко примењује САД)”.¹⁵

Ресурсна база „меке силе“, наравно, није ограничена само на програме обуке. *Soft power* користи читав спектар културних, информационих, обавештајних, мрежних, психолошких и других технологија. Све то потврђује констатацију немачког издавача Јофе, наведену у књизи Наја да је: „гипка власт Америци значајнија од њене економске или војне моћи. Америчка култура, било да је на ниском, било високом нивоу, свуда продире са интензивношћу која је постојала само за време Римске империје, само са новом карактеристичном особеношћу. Деловање Рима или Совјетског Савеза у области културе некако се заустављало на нивоу њихових војних граница, док америчка гипка власт управља империјом и тамо где Сунце никад не залази”.¹⁶

Сама „технологија“ извођења „обојених револуција“ углавном није спорна. Највећи део њених процеса не одвија се тајно или у оквиру неких затворених система. Влада САД издваја значајна средства за реализацију циља који је још 2001. године Клинтон обзнанио као најузвишенију мисију: „Америчка безбед-

14 Чит. према: Раззаков, Ф., *Другой Владимир Высоцкий. Темная сторона биографии знаменитого артиста*, М. Алгоритм, 2011, стр. 20, 57.

15 Нај, Дж.С., *Гибкая власть. Как добиться успеха в мировой политике*, стр. 176–177.

16 *Ибид.*, стр. 180.

ност и просперитет захтевају од нас да водимо свет.¹⁷ Велики број угледних западних теоретичара у својим радовима „доказује“ да сам свет има потребу за глобалним управљањем и да, у том смислу, „голијат“ добија широку, јавну или прећутну, подршку.¹⁸

С друге стране, исти ти поступци на Истоку се тумаче као настојање, у крајњем, да се освоје одређени природни ресурси и да се обезбеди експлоатација богатства широм света.

Без настојања да дамо неки чврст закључак и коначан одговор поводом ових неслагања, издвојићемо само неколико значајних проблема који проистичу из суштине „обојених револуција“. Нека они послуже читаоцима као мисаони изазов и позив да самостално промисле ове појаве и пронађу сопствена решења за дилеме и недоречености које из њих произлазе.

1) ДА ЛИ ЈЕ ЧОВЕК ДОСТИГАО ЦИВИЛИЗАЦИЈСКИ НИВО У КОМ СУ СРЕЋА И БЛАГОСТАЊЕ ДРУГИХ ОСНОВНА СВРХА СОПСТВЕНОГ ДЕЛОВАЊА

Целокупна разматрања човекове природе угрубо се могу сврстати у три основне групе. Прву карактерише хобсијански поглед на човека као егоистичног, саможивог и бића усмереног ка остварењу доминације над другима. Друга је оличена у Локовом поимању човека као разумног бића свесног потреба других и спремног да поштује једнакост свих јединки.

Трећа концепција почива на схватању да је човек несавршено биће у коме се боре силе добра и зла.

„У свакоме човеку, браћо, има толико зле воље, да се на њему може сазидати Пакао, и толико добре воље, да се на њему може сазидати Небо“, пише владика Николај Велимировић у својим гласовитим *Речима о свечовеку*.

Као посебна појава у живом свету, човек је још увек на раскрсници. Његова је позиција у простору између анималног и божанског света. „Човек је конопац, разапет између животиње и натчовека, конопац изнад амбиса“¹⁹, научава Заратустра, док Горки жалосно констатује неизвесност вечите драме: „На једној страни бесмислено и безизлазно комеша се снага инстинкта, а на другој копрца се као птица без крила разум, закључан у прљавој колевци човековог битка.“²⁰

Без залажења у дубљу анализу наведених гледишта, довољно је да се макар и површно осврнемо на досадашњи историјски ток, и да уочимо да је његово доминантно обележје сукобљавање и рат. Много више је људску делатност обележавала моћ разарања него моћ стварања и уједињавања.

¹⁷ *The New York Times*, 19. avgust 2001.

¹⁸ Видети шире у: М. Манделбаум, *Треба ли свећу јолијаш – Како Америка делује као свејска влада у 21. веку*, Филип Вишњић, Београд, 2006.

¹⁹ Ниче, Ф., *Тако је говорио Заратустра*, Графос, Београд, 1987, стр. 16.

²⁰ Горкиј, М., *Собранные сочинения*, том 15, стр. 72. Према: *Вопросы философии* 8/1991, Наука, Москва, стр. 58.

За 5.500 година људске историје вођено је више од 14.500 различитих ратова. Само у Европи, у 17. веку, погинуло је скоро три милиона људи; у 18. веку ратови су однели 5,2 милиона људских живота, а 19. столеће је, између осталог, обележено са више од 5,5 милиона ратних жртава. Највећа разарања и погибије донела су два светска рата, оба вођена у 20. веку. Први је плаћен са 10, а Други светски рат са више од 55 милиона људских живота. Нажалост, све то није утицало на заустављање ратних сукоба па је и после Другог светског рата вођено још 150 ратова, различитог карактера, интензитета и обима.

Још је поразније сазнање да историју човечанства карактеришу још два суштинска, парадоксална обележја. Прво се односи на чињеницу да се човечанство, удаљавањем од своје биолошке предисторије, све више обележавало деструктивношћу, и друго, што је човек постајао разумнији и свеснији, рат је постајао свеобухватнији – како по броју ангажованих људи, тако и по количини друштвених подсистема које је укључивао. „Са развојем цивилизације повећавају се ирационалности, агресивност, масовне деструкције, уживање у спектаклима насиља.“²¹

2) МОЖЕ ЛИ У НЕСЛОВОДНОМ ДРУШТВУ ЧОВЕК ДА БУДЕ ИСТИНСКИ СЛОБОДАН, ТАЧНИЈЕ ДА ЛИ СЕ ЧОВЕКУ МОЖЕ ПОДАРИТИ СРЕЋА

Значај усклађености карактеристика становништва са основним обележјима њихове политичке заједнице уочили су још антички политички мислиоци и филозофи. У старој Кини, политички хроничари који су записивали однос народа према политичким догађајима и носиоцима власти, уживали су ранг највиших државних чиновника. Римски владари су на различите начине неговали политичку религију и поверење у римску традицију и државу. Историچار Плутарх пише о спартанском краљу Агису, који је смењен зато што није поштовао обичај заједничког обеда.

Анализирајући владавину тиранина, Тукидид (Thucydides) примећује (у „Пелопонеском рату“) да у том типу владавине нема учешћа народа у јавним пословима, али се не уочава ни његова жеља за кооперацијом.

Улогу одређених обележја становништва у животу заједнице истиче и Ибн Халдун. За јачање њених темеља, изузетну улогу имају традиција и религија. У државама где постоји сукоб различитих социјалних снага, тешко је одржива стабилна политичка власт. „Ретко је да држава може бити сигурно утврђена на просторима са много племена и банди. Ако такве земље и постоје, створиће се различитост мишљења и склоности па ће свако мњење и склоност тежити да потисне заједничку солидарност.“²²

Проучавајући главне форме државе (републику и монархију), Макијавели истиче да природа режима зависи од околности, политичке културе грађана и вештине управљача. Он, због тога, не даје предност ни републици ни монар-

21 Печујлић, М., Милић, В., *Социологија, Институт за политичке студије*, Београд, 1994, стр. 186.

22 Haldun, I., *An Arab Philosophy of History*, New York, 1948, стр. 108.

хији. У принципу, формирање републике примереније је мирним временима, а монархије – неповољнијим и изнуђеним приликама. Према Макијавелију, за функционисање републике морају бити испуњени следећи услови: респект за обичаје и традицију, доминација градова у земљи, постојање широке и стабилне средње класе, развијене грађанске врлине, итд.

Француски политички писац Жан Боден (Jean Bodin) развија теорију о утицају различитих типова политичког етоса на облик владавине. Властодршци би морали да познају суштину политичког етоса сопствене заједнице да би могли сигурно и трајно да управљају. „Најсигурнији основ државе састоји се у прилагођавању форми државе природи и диспозицијама народа, његовим законима и неписаним правилима, који одговарају месту, времену и људима.“²³ За њега је трајност политичких установа једне земље најбољи показатељ мудре употребе политичких обичаја.

Под силним утицајем Боденове политичке теорије био је и његов знаменити земљак Шарл Монтескје (Charles Montesquieu). Политичка заједница је узајамни интерес различитих људи и за њен живот је неопходна сагласност свих темељних вредности друштва. Те вредности, сматра Монтескје, морају бити у сагласности с политичким поретком. По њему, као и по Аристотелу, не постоји најбоља политичка заједница. „На законодавцу је да следи дух нације када он није опречан начелима владавине, јер ништа не чинимо боље него када поступамо слободно и следећи свој природни гениј.“²⁴

Значајну везу између карактера политичких институција и обичаја и назора који владају у заједници истиче и Токвил у свом познатом делу *О демократији у Америци*. Целину моралног и интелектуалног стања народа он назива уопштено, *морес*. „Име које могу да дам свим обичајима, мњењу и назорима је једно – морес“,²⁵ наглашава Токвил, истичући значај социјалних, политичких и културних чинилаца за живот и карактеристике политичке заједнице.

У расправи о политичким системима веома често се поставља питање: зашто формално исте институције (политичких система) функционишу на различит начин и добијају различит стварни садржај у разним земљама? Одговор на наведено питање могуће је дати само ако изучимо економско-технолошку суштину датог друштва, ако познајемо карактеристике његовог историјског и културног развијаности и ако откријемо главне релације односа социјалних снага које у том друштву владају.

Многе формално прокламоване и реално дејствујуће политичке институције немају у пракси ону улогу која им се приписује. Бројна лична, политичка и друга права која су нормативно регулисана имају само формални карактер (раскол између нормативног и стварног). Извесне институције, и поред тога што су законом уведене у живот, у ствари, никада не постану саставни део политичке стварности. Разлог томе треба тражити у чињеници да се политички

23 Bodin, J., „Six Books“, у: М. Матић, М. Подунавац, *Политички систем*, Институт за политичке студије, Београд, 1994, стр. 71.

24 Монтескје, Ш., *О духу закона*, Том I, Филип Вишњић, Београд, 1989, стр. 331.

25 Токвил, А., према: М. Матић, М. Подунавац, *Политички систем*, стр. 73.

поредак (систем) не може стварати независно од реалних (стварних) друштвених и економских односа.

Дакле, политичке институције могу да функционишу само уколико се ослањају на одређене друштвене снаге, а политичке форме могу да добију свој демократски садржај само ако је стварни положај водећих друштвених снага такав да оне имају потребан степен самосталности према органима јавне власти, према држави.

У оквиру западних извора преовлађује став да су „обојене револуције“ процес промене власти који се одвија у оквиру изборног процеса при чему се мобилишу бирачи, јача њихова свест и предузимају мере да се кроз протесте и друга релативно мирна средства уклоне недемократски режими и створе услови за консолидацију либералне демократије западног типа.

Чињеница је да у земљама о којима говоримо не постоје сви неопходни услови (економско-технолошка инфраструктура, квалитативне особености социјалног фактора, а нарочито демократска историјска традиција и партиципативна политичка култура) за успостављање развијенијег модела демократске заједнице. У њима је, како наводи Стивен Холмс, „нови поредак успостављен од крова (устав)“.

Парафразирајући Дарендорфа, који је упозоравао да је овим земљама потребно неколико месеци за успостављање нормативно-административних институција, неколико година за реформу економских система, а више деценија за промену схватања организације заједнице и типа политичке културе, можемо истаћи да је брза демократизација земаља путем „обојене револуције“, благо речено, нереалан циљ! То не значи да је у овим земљама историја заустављена и да је немогућа било каква промена. Међутим, оно што се тиче конкретне заједнице, тешко да може бити регулисано на општи начин. Како истиче Мајкл Волзер (Michael Walzer), правда је „људска конструкција и тешко се може формирати само на један начин“.²⁶

У свом раду *Наша људска будућност* Френсис Фукујама наводи: „Када западни борци за права човека критикују кинеску власт за хапшење дисидената, она одговара да код њих колективна права имају предност над правима појединца... Шта може да одговори заштитник права... друштву које се по култури разликује од нас, где се помоћу савршено правилних процедура практикују тако страшне ствари као самоспаљивање удовица, ропство или обрезавање жена? Никакав одговор није могућ јер је од самог почетка било декларисано да нема свеопштег опредељења шта је добро а шта лоше, а поред тога, сама култура одређује шта је то право.“²⁷

26 Walzer, M., *Spheres of Justice, A defense of Pluralism and Equality*, Basic Books, New York, 1983, стр. 5.

27 Ф. Фукујама, *Наше человеческое будущее*, часть II, *Быть человеческим*, Глава 7. *Права человека*; <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3604/3611>, приступљено 25. 5. 2012.

3) У КАКВОМ ОДНОСУ ТРЕБА ДА БУДУ СРЕДСТВА И ЦИЉЕВИ КОЈИ СЕ ЖЕЛЕ ЊИМА ПОСТИЋИ

Настојања да свет постане заједница мира и прогреса увек су имала бар два супротна лика. Први представља тежњу за истинским уједињењем човечанства, стварањем „светског друштва“ у коме су сви људи „грађани света“ и у коме се снагом рација превазилазе крвави регионални конфликти и ствара ред на планети као услов мирног и прогресивног развоја свих држава и народа. Визија ове концепције је „Светска демократска (правна) држава“ у којој ће се поштовати универзални принципи и развијати општи демократски процеси. Имајући у виду реалне разлике међу људима и њиховим асоцијацијама, по свим важним питањима, лако је уочити утопијски карактер оваквог настојања.

Други лик је тамна страна овог процеса и израз је крајње егоистичких тежњи управљача светом. Он је облик нескривене тежње за очувањем и проширивањем привилегованог положаја, поштравањем контроле над физичким изворима богатства, као и за управљањем људским понашањем. Његов резултат је стварање „светске ауторитарне државе“.

Земље које чине светску елиту моћи залажу се за мир и демократију, али уз услов да се поштују релације односа које оне дефинишу. Оне су спремне да толеришу сваку акцију која не прети рушењем успостављене пирамиде моћи и статуса неприкосновене елите. Међутим, тежња да се свету наметну сопствени критеријуми слободе, једнакости и правде, колико год да су добронамерне и прогресивне, најчешће су контрапродуктивне и, у крајњем, доводе до сукоба јер за остваривање хуманог циља морају се примењивати и одговарајућа средства.

Не може терор бити средство за успостављање слободе, лаж за долажење до истине а диктатура за освајање демократије.

Још је Волтер, у 18. веку, критиковао несагласност циља и средстава поводом руске интервенције у Пољској: „Пример који даје царица Русије јединствен је у свету.“- писао је француски просветитељ. „Она је послала четрдесет хиљада Руса да проповедају толеранцију, са бајонетима на пушкама...Она је повела армије да донесу мир...да натерају људе да подносе једни друге.“²⁸

28 Волтер, према: Д. Оливије, *Кајшарина Велика*, Прогрес, Епоха, Н. Сад, Загреб, 1966, стр. 196.

ЛИТЕРАТУРА:

- Bunce, V., Wolchik, S., Bringing Down Dictators: American Democracy Promotion and Electoral Revolutions in Postcommunist Eurasia, First draft of a chapter prepared for Mitchell Orenstein, Stephen Bloom (eds.), *Transnational and National Politics in Postcommunist Europe*; <http://ru.scribd.com/doc/113605417/Bunce-American-Democracy-Promotion>, приступљено 25. 5. 2012.
- Bolton, K.R., What's Behind the Tumult in Egypt? *Foreign Policy Journal*, February 1. 2011; <http://www.foreignpolicyjournal.com/2011/02/01/whats-behind-the-tumult-in-egypt/>, приступљено 25. 5. 2012.
- Цветкова, Н., Американски фактор в арабских револуцијах. *Санктпетербуршки центар за проучавање Блиског Истока*; <http://www.meast.ru/article/amerikanskii-faktor-v-arabskikh-revoljutsiyakh-mobilizatsiya-protesta-cherez-publichnyu-dip>, приступљено 25. 5. 2012.
- Deibel, T., *Foreign Affairs Strategy: Logic of American Statecraft*, Cambridge University Press, New York, 2007.
- Фефелова, О.А., Револуционне трансформации на постсоветском пространстве в контексте развития политического процесса. *Автореф. канд. полит. наук*, Акад. труда и соц. Отношений, Москва, 2010; <http://www.disserscat.com/content/revolyutsionnye-transformatsii-na-postsovetском-prostranstve-v-kontekste-razvitiya-politiche>, приступљено 25. 5. 2012.
- Freedom House, reports; <http://www.freedomhouse.org/reports>, приступљено 25. 5. 2012.
- Фурсов, А.И., Последняя Большая охота капиталистической эпохи, *Свободная пресса*; <http://svpressa.ru/society/article/51505/>, приступљено 25. 5. 2012.
- Ильченков, П., *Экспресс-революция в Сербии, Оранжевые сети: от Белграда до Бишкека*, Алетејя, Санкт Петербург, 2008.
- Interagency Working Group on the U. S. Government - Sponsored International Exchanges and Training (IAWG), *Annual Reports 2002, 2007, 2008*; <http://www.iawg.gov>, приступљено 25. 5. 2012.
- Калин, Б., *Повијест филозофије*, Школска књига, Загреб, 1988.
- Кин, Ц. (). Особеност демократије: шта је у демократији добро, у: Подунавац, М. (ур.), *Држава и демократија*, Службени гласник и Факултет политичких наука, Београд, 2010, стр. 21–32.
- Ленин, В.И., *Крах II Интернационала*, ППС. Т. 26, Политиздат, Москва, 1969.
- Линц, Х., Степан, А., *Демокрајска транзиција и консолидација: Јужна Европа, Јужна Америка и посткомунистичка Европа*, Филип Вишњић, Београд, 1998.

- Мацієвський, Ю., „Помаранчева революція крізь призму транзитології“, *Часопис І*, Но. 40, Львів, 2005.
- Манделбаум, М., *Треба ли свейу јолијаи – Како Америка делује као свейска влада у 21. веку*, Филип Вишњић, Београд, 2006.
- Middle East Initiative Partnership. MEPI Medregion Office; <http://www.medregion.mepi.state.gov/about-mepi.html>, приступљено 25. 5. 2012.
- Най, Дж. С., *Гибкая власть. Как добиться успеха в мировой политике*, ФСПИ Тренды, Москва, 2006.
- Nye, J., *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, Basic books, New York, 1990.
- Печујлић, М., Милић, В., *Социологија*, Институт за политичке студије, Београд, 1994.
- Подунавац, М. (ур.), *Држава и демократија*, Службени гласник, Факултет политичких наука, Београд, 2010.
- Почепцов, Г., *Революция.com: Основы протестной инженерии*, Европа, Москва, 2005.
- Пономарева, Е.Г., В тисках турбулентности, *МГИМО университет*; <http://www.mgimo.ru>, приступљено 25. 5. 2012.
- Пономарева, Е.Г., Вирус революции и законы Токвиля, *Фонд стратегической культуры*; <http://www.fondsk.ru/pview/2011/02/28/virus-revoljucii-i-zakony-tokvilja.html>, приступљено 25. 5. 2012.
- Пономарева, Е.Г., Стратегия уничтожения Ливии, *Фонд стратегической культуры*; <http://www.fondsk.ru/pview/2011/03/20/strategija-unichtozhenija-livii.html>, приступљено 25. 5. 2012.
- Раззаков, Ф., *Другой Владимир Высоцкий. Темная сторона биографии знаменитого артиста*, Алгоритм, Москва, 2011.
- Сајт организације *United States Agency for International Development (USAID)* – <http://usaid.gov>, приступљено 25. 5. 2012.
- Сајт организације *Movements* – <http://www.movements.org>, приступљено 25. 5. 2012.
- Сајт организације *Школа ответственных блоггеров* – <http://blogoschool.com/>, приступљено 25. 5. 2012.
- Свичеревский, М., Путина могут не пустить на олимпиаду в Лондон. *Новый Регион 2*; <http://nr2.com.ua/moscow/366892.html>, приступљено 25. 5. 2012.
- Шайхутдинов, Р., Киргизия-2005: „Демотехника“ на марше, *Полит. Ру*; <http://www.polit.ru/article/2005/04/06/demot/>, приступљено 25. 5. 2012.
- Тимофеев, М., Первое публичное выступление Макфол на Гайдаровском форуме, *Бизнес Online*; <http://www.business-gazeta.ru/video/263/>,

приступљено 25. 5. 2012; Льюис, Дж., Политика двойного участия США в России, Фонд стратегической культуры; <http://www.fondsk.ru>,
приступљено 25. 5. 2012.

Волтер, према: Д. Оливије, *Каџарина Велика*, Прогрес, Епоха, Н. Сад, Загреб, 1996.

Miroslav MLADENović

UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF SECURITY STUDIES

J. G. PONOMAREVA

MOSCOW STATE INSTITUTE (UNIVERSITY) OF INTERNATIONAL RELATIONS

OF THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE RUSSIAN FEDERATION

“COLOR REVOLUTIONS” AS A METHOD OF “DEMOCRATIZATION”

Abstract: Globalization has, unfortunately, not made the world more stable and predictable.

The main characteristics of the current state of affairs of humanity are: turbulence, insecurity, and the increase in conflict potential. The events of 2011, known as the “the Arab Spring”, which shook a number of North African and Middle Eastern countries, represent the most important and prominent manifestation of the tightening grip of turbulence.

For Western thinkers, “color or election revolutions” are a form of democratic advances in parts of the world with various forms of autocratic government. On the other hand, Eastern theorists consider this a misuse of the idea of democracy aimed at a relatively peaceful reconfiguration of the geopolitical map of the world.

Aside from the differences in the understanding of the essence of “color revolutions”, divergent views on the issue of how justified these actions are, especially in terms of their goals and the means used to achieve them, are also relevant.

Key words: color revolution, globalization, democracy, soft power, Arab Spring

Бранко РОМЧЕВИЋ

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

РАЗЛИКА И РАЗЛИКА (Просторно-временски аспект)¹

Апстракт: У овом тексту тумачи се и објашњава просторни и временски аспект Деридине разлике (*différance*). Почетак је везан за један пример њеног функционисања, да би се затим кренуло ка лингвистичким и семиолошким пропозицијама, с којима се доспева до питања бивствовања као присутности, као једног од кључних за однос разлике и разлике, те за општу фигурацију временско-просторног склопа. Са тог места отвара се перспектива трансценденталне естетике, која се затим и затвара, али тако да су односи простора и времена претходно из ње пренети у једно дружије окружење.

Кључне речи: разлика, разлика, простор, време, присутност

Чини се да разлика показује највећу снагу и истрајност када се суочи с притиском растварања или асимилације и, обратно, да најлакше пропада уколико постане део неке хетерофилне – да не кажем диафорафилне – тенденције. Тако се пре десетак година могло премијерно видети како се она претвара у пустош и иронију истог када је представља један од њених славнијих мислилаца, Жак Дерида. Гледајући филм *Derrida* (Кирби Дик и Ејми Зиринг Кофман), чији ток предочава болно несналажење насловног јунака у визуелном домену, суочавамо се с ефектом неочекиваног исхода, иманентним свакој кинестетичкој делатности, а који овде сигурном руком гради питање: зар је могуће да је он написао све те књиге. Прихватајући да одигра улогу „француског интелектуалца“ (разбарушене косе и нехајно раскопчане кошуље, па то још испресецано успореним кадровима уличне шетње пушећи лулу), који с хераклитовским мајром позива странце у свој дом како би видели његову про-

¹ Текст излагања са скупа „Једнакост и неједнакост, идентитет и разлика“, одржаног 14. и 15. септембра 2013. у Сремским Карловцима.

зеблост и пећ крај које богови бораве, његову интиму и свакодневицу, Дерида је спаковао себе самог у стереотип о занимљивом филозофу и, што није најгоре, форматирао се по моделу личности какве углавном запремају шарене магацине. Та се *catastrophica* не опозива ни Дерида о опаскама да је то све ионако *cinéma vérité* и да ће аутори филма, коначно, створити дело о себи, а не о њему. Јер – а то је оно што је Дерида знао боље од многих – вредност таквих ограда не зависи од њихове пророчке снаге, већ способности да реконтекстуализују, зауздају и предупреду опасност која се слуги, доводећи, повратно, себе у статус неосноване стрепње. Овде, међутим, легитимност стрепње са сваком секвенцом расте, рушећи све ограде, које на крају стичу статус неуспелог вајкања.

Тако је Дерида постао један од мартира модерног доба који су, уписујући се у антологију нехотичне комике, на себи демонстрирали како то изгледа када видео убије радијску звезду. Не помажу притом ни понеке љупке епизоде – попут оне у којој, посежући за омиљеном грицкалицом, исказује бојазан да би могао бити перципиран као фанатик чипса – док оригинално писана музика Руичија Сакамотоа, коришћена у деловима када нараторка озбиљног а шап-тавог гласа изговара понеке реченице из Дерида књига, додатно појачава трагикомични утисак.²

Па како онда представити разлику? Нажалост, можда баш тако. Њен би смисао могао дати извесна права чак и таквом пропадању у покретним сликама. Јер представљање је процес обнављања изворне присутности, присутности које више нема, а разлика, од Платоновог *Софиста* барем, значи отпор присутности, то јест *ousia* -и (због чега се у *Тимају* препоручује да се она силом усклади с Истим). Стога за разлику није изводљиво адекватно представљање, а тиме се утире и пут за њено фалш представљање. Можда би се чак требало одважити па рећи да разлика може прихватити искључиво представљање с грешком – то јест с разликом.

За разлику од таквог, по свим знаковима судећи, спонтаног и нежељеног подлагања логици разлике, Дерида је у нека ранија времена ту могућност свесно преузимао и с њом правио пометње дотад неслућених размера.

Најславнији случај Деридиног играња на неминовност да се у току представљања разлике, разлика и догоди, везан је за сам термин, тј. реч „разлика“. У неколико наврата, још пре него што је у оптицај ставио термин *деконструкција*, он је, без икаквог осврта или образложења, разлику писао с грешком. Па се тако у неколицини његових раних радова о Хусерлу могло уместо *différence* – како је на француском правилно разлику писати – могло видети *différance*. Исто се догодило у серији текстова који су сабрани у *Писању и разлици* и *О пра-*

2 То сигурно није стога што га камера „није хтела“ јер сасвим друкчије је било коју годину раније (2000), у мање претенциозном и нискобуџетнијем документарцу *Ailleurs* (Сафа Фати). Све оно што у *Derridi* шкрипи (високопарност саме поставке или оквира, која доводи до тога да Жак Дерида неуспело глуми себе самог, тј. неког очекиваног или прописаног Дерида) у *Ailleurs* иде глатко. Оквир је довољно растегљив да допушта гледаоцу да пројектује фантазију о томе како посматра „правог“ Дерида, онаквог какав је у својој свакодневици можда и могао бити.

мајолоџији (обе из 1967. године). Објашњење је дошло 1968. године у програмском тексту *La différence* (референтном се сматра његова прерађена верзија из 1972. године, укључена у књигу *Marges*), који, како то стоји у његовим првим пасусима, доноси *snoī* (*faisceau*) различитих праваца у којима се Деридино мишљење разлике дотад кретало.

Зашто *différance*? Дерида њено увођење објашњава најпре кроз деконструктивну запитаност над пројектом фоноцентричког писма. Скоро неприметна промена – од *différence* до *différance* – у писању, која не мења ништа у изговору, отвара једним јединим потезом, једном незнатном преправком, цело проблемско поље: суштинска разлика између писаног и говорног језика изражена је интервенцијом на самом означитељу разлике, преко које се директно објављује могућност да се писање испостави као моћније од говора. Сензитиван на душевна расположења говорника и тоналне разлике које он својим гласом може произвести и поставити у низање речи, говор ипак није сензитиван на поједине разлике које су изворно исказане у писању, па се тако показује да се писање ипак не исцрпљује у представљању говора. Другим речима, *différance* обелодањује да нема чисто фонетског писма и да свако писање и иначе функционише тек кроз прихватање нефонетских знакова, какви су, на пример, пунктуација или размак. Стога је *différance* у првом реду означитељ или представа за тематизовање фоноцентричког концепта писма, као и за нит водиљу те тематизације (преокрет смера зависности), коју Дерида у једном тренутку надева као *différ()nce*. Тај назив, чије су заграде омећиле феноменолошку редукцију која се унутар њих одиграва, могао би да означи и саму деконструкцију као тип истраживања.

Ако је то тако устројено на самом прагу разматрања, због чега се онда у овом тексту јавља пренаглашени означитељ *pАзлика*, чије верзалско слово нарушава ненаметљивост разликовања коју Дерида интендира у *différance*? У нашем писму, које је, вођено императивом о писању-као-говорењу, изграђено строже фонетски од француског, област искључиво граматолошких алатки је прилично сужена. Тако код нас не постоји могућност – с којом је Дерида рачунао – да промена писаног слова не буде аутоматски и промена изговореног гласа, а то захтева да се за превод *différance* решење потражи изван круга могућих словних замена. Једини отворени правац је онај који задире у суштинске граматолошке конвенције, којих се ни наше писмо није могло лишити. Па се тако као најпогоднија указала промена у „величини“ слова, која се да написати и прочитати, али не и изговорити. Ако би се пробало с нечим друкчијим, па да се, на пример, предложи „раз-лика“, која у себи носи цртицу као уже граматолошки знак, деридијанска интенција била би промашена због тога што се тај знак гласовно износи као пауза у говору. Ствар је у томе да се постигне разлика у писању која се не би уопште могла изразити у говору, а за то од *pАзлике*, како изгледа, нема бољег кандидата.

Али прометање вокала *a* у *e* није само промена писања коју говор није способан да региструје и изведе, него и промена у врсти речи. Наиме, *différence* је именица која означава појам разлике као нечег присутног и, у крајњој линији, расположивог. Замена *e* са *a*, с којом се из суфикса *-ence* прелази у онај

-*ance*, трансформише именицу у глаголску именицу *différance*, у герундиј који бележи појам самог рада разлике – *разликовање*. Неколико година након Деридиног текста *La différance* Емануел Левинас је, у фусноти с почетка првог поглавља књиге *Друкчије од бивсѿвовања*, приметио сличан догађај у размаку ознаке за суштину од њеног појма: „Термин *essence* – који се не усуђује мо да пишемо *essance* – означава *esse* различито од *ens* – процес или догађај бивствовања – *Sein* које је различито од *Seiendes*“.³ С том напоменом у виду *différance* би значила разликовање као догађање и бивствовање разлике, а *différence* би била разлика као неко унутарсветско бивствујуће. Како је сада превести? Оно што она описује било би ухваћено као „разликовање“, а уколико бисмо хтели да у самом термину сачувамо и њено граматолошко значење, пун погодак био би „рАзликовање“. Ипак, то нећемо усвојити: „рАзликовање“ није једна засебна, самосвојна реч, него компромис између жељеног и могућег, механичко сабирање „рАзлике“ и „разликовања“. Признајемо да не располажемо једном речју за промену која би произвела герундиј као нечујну трансформацију именице. Због тога ћемо остати при „рАзлици“, с којом је истакнута граматолошка иницијација, али тако што ће се у њеном видокругу непрестано обнављати мисао о процесуалности.

Међутим, такво резонување било би, сматра Дерида, задовољавајуће само за потребе неке концептуалности која удовољава класичним захтевима. Тек би се унутар ње могло тврдити да реч „рАзлика“ „означава конституишући, произвођачки и изворни каузалитет, процес цепања и поделе чији би разлике биле продукти или конституисани учинци“.⁴ По Дерида, рећи да рАзлика као разликовање производи и конституише разлике, колико год да је тачно, није довољно. Најпре зато што она није чист герундиј. Иако француски суфикс *-ance* сугерише да се ту мора радити о активности, Дерида сматра да би требало узети у обзир и оне случајеве у којима дотични суфикс квалификује реч као герундиј, а да се притом тешко може замислити да је имплицирана било каква активност. Реч *souffrance* (трпљење) је по својој форми управо оно што стоји у симетријској опозицији према њеном означеном садржају. Тако би, сматра Дерида, требало разумети и да *différance* може истовремено да означити и разликовање као чињење друкчијим, али и просто (именично) бивање друкчијим услед извршеног разликовања. И активност и пасивност у исти мах. Због тога је Дерида рекао да је рАзлика налик средњем гласу из грчке граматике, да неодлучено пролази између делатних и трпних стања разликовања. По њему, циљ филозофије као метафизике присутности јесте да се свака нетранзитивност укине увођењем строге поделе на активни и пасивни глас; то што индоевропски језици данас углавном не располажу средњим гласом, једно је од сведочанстава о ефикасности логоцентризма.

Могућност таквог тумачења рАзлике отворена је већ њеном етимологијом. Дерида полази од тога да латинско *differre*, из кога се изводи француски инфинитив *différer* (разликовати), није тек превод грчког *diapherein*, будући да

3 Emmanuel Lévinas, *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence*, Martinus Nijhoff, Kluwer, 1974, стр. 13.

4 Jacques Derrida, *Marges (De la philosophie)*, Minuit, Paris, 1972, стр. 9.

у себи носи барем једно значење које је овоме непознато. Реч је о временској компоненти. *Différer*, наиме, значи и *огложи́ти* и *касни́ти*, па Дерида одагле вуче линију која обухвата и заобилазак, заостајање и резерву, на основу чега закључује да се ту убрајају сви појмови у чији је распон, на овај или онај начин, укључена *џемџоризација* (одлагање као дословно развлачење времена). *Différer*, тако, упућује на временско посредовање, које у стандардном појму разлике пролази непримећено. Његово друго значење је општепознато: бити неистовестан, друкчији, разлучен. Дерида примећује да би сада, ради његовог прецизирања, требало да се у дотичном глаголу истакне просторна компонента, схваћена као размак или интервал, размицање и опросторавање (*espacement*). Та потреба делује најургентије у његовим интензивнијим слушајевима, какви су сукоби или расколи (*différends*).

Јасно је, с друге стране, да реч *разлика* (*différence*) није кадра да понесе *différer*, и то не само у његовој темпоризујућој, него и оној опросторујућој функцији уколико она циља на било какву полемичку динамику. А „то смањење смисла треба да компензује – економично – реч *разлика*. Она се може односити истовремено на сваку конфигурацију његових значења, она је непосредно и несводиво полисемична“.⁵ Економичност и полисемија: једна једина реч, добијена преко минималне графичке интервенције, захвата целу значењску и смисаону област, у чији тематску и проблемску шематизацију улазе просторно-временски белези, а која је била застрта постојећом, на први поглед сасвим задовољавајућом, вербално-концептуалном организацијом разлике.

До ког степена је *разлика* економична, огледа се и у томе што она, у ствари, није ни реч ни појам. Свакако да у стандардном говору није могуће да се она не третира и као реч и као појам, али то, како Дерида каже, може имати искључиво статус нечег провизорног. Због чега је то тако, због чега Деридино одбијање да се *разлици* призна статус речи (па био то и статус неологизма) и појма није тек његов надобудни дезидерат, него стриктна, чак вербална и појмовна нужност?

Путоказ се налази у Де Сосировој лингвистици. По њој, реч и појам су две стране знака, означитељ и означено. Означитељ је материјална, а означено идеална, трансцендентална страна. Две кључне особине знакова су *арбитрарност* и *диференцијалност*. Сваки је знак арбитраран због тога што не постоји природна веза између означитеља и означеног, а диференцијалан је зато што његов идентитет и вредност нису позитивни, већ зависе од релација које га успостављају према другим знаковима, дакле, од разлике. Али док арбитрарност афицира само једну страну знака – означитељску – диференцијалност обухвата његову целину, што значи да диференцијалност производи и речи и појмове:

Ако је појмовни део вредности конституисан једино од односа и разлика са другим терминима језика, то исто можемо рећи и за њен материјални део. Оно што је важно у речи, то није сам звук, то су фоничке разлике које омогућа-

⁵ *Ибид.*, стр. 8.

вају да једну реч разликујемо од свих других, јер те разлике носе значење... У језику *йосйоје само разлике*. Још више: једна разлика претпоставља обично позитивне термине између којих се она успоставља, док у језику постоје само разлике без *йозићивних йермина*.⁶

По Дерида, изостанак позитивних термина, који би био и једновремени изостанак сосировске обичне разлике, наговештава да је на делу управо рАзлика – коју Де Сосир у горњем наводу описује, премда је као такву не именује – као интервал и размицање. Ако је пак рАзлика оно што установљењем међусобних односа омогућава појмове и речи, ако је она оно „између“ – *размицање* – самих појмова (означених) и самих речи (означитеља), онда она доиста не може бити ни појам ни реч. И појмови и речи одређени су опросторујућом рАзликом која самим тим није део њихових скупова.

Временско-темпоризујућа делотворност рАзлике састоји се у томе што њеним опросторујућим радом продукувани знакови цепају присутност, то јест *оглажу* сусрет са самим стварима које су њима представљене. Знак је увек замена за нешто, за неко одсутно, прошло или још неприсутно бивствовање. У том смислу, рАзлика је уметнути слој времена чији је неизвесни истек препрека пуној присутности неког или нечег претпостављено егзистентног, на шта се знак односи.⁷

На ту струју онтолошких ставова надовезује се још неколико запажања омогућених открићем језичке разлике. Присутност, чији примат рАзлика доводи у питање, своју позицију дугује, наводно, самоочигледној присутности свести. Свест и свесност, кроз какве год варијације да прођу, нуде се мишљењу као оно присутно и самоприсутно, као оно што је у присутности извесно. А, примећује Дерида, оно што важи за свест, важи и за субјекта и субјективност. И као што категорија субјекта никад и није била мишљена ван идеје о присутности *hupokeimenon* -а или *ousia* -е, тако ни свесни субјект углавном није ни био тематизован друкчије до као нешто самоприсутно. Уз то, свесни субјект је истовремено и говорећи субјект, онај који се служи артикулисаним језиком, па се ту, у ствари, ради о јединству самоприсутности свести, субјекта и говора. Таква привилегованост присутности је, цени Дерида, *ейтер мейтафизике*. То би, међутим, ако следимо Де Сосира, био један од најкритичнијих момената. По њему, језик „није функција говорећег субјекта, он је производ у који се индивидуа уписује пасивно“,⁸ што, према Дерида, значи да свесни субјект постаје говорни субјект тек када се његов говор повинује језику као систему разлика, дакле, закону рАзлике. Због тога „говорни или означавајући субјект не може бити присутан себи самом, као говорни или означавајући субјект, без игре лингвистичке или семиолошке рАзлике“.⁹ Одсутност као трансцендентални

6 Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Payot, Paris 1995, стр. 163 и 166.

7 Теолог Џон Капуто изјавио је да је то развлачење времена што га рАзлика врши – доба садашње које по њему већ подуже траје, тј. време између два Исусова доласка. В. John Caputo, *What Would Jesus Deconstruct*, Grand Rapids 2007, Baker Academic, стр. 35.

8 Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, стр. 30.

9 Jacques Derrida, *Marges*, стр. 16-17. Занимљиво је да се Дерида због инсталирања семиолошке разлике у филозофски дискурс нашао под оптужбом за једну врсту националне из-

услов присутности? Ту треба бити обазрив. Код Дерида се ниједног тренутка није радило о томе да се присутност негира или укине, да се створи нека друкчија метафизика, метафизика одсутности, него о томе да се постави питање о условима могућности (и немогућности) метафизике присутности, те њеног премештања на сцену којом не управљају њеном интенционалношћу обликовани појмови. Перспектива семиолошке рАзlike, доносећи обрт с којим оно присутно почиње да зависи од одсутног, јесте таква једна сцена, на којој, као у некој театарској позајмици, може заиграти и Хајдегерово концептуалност и лексика. Па тако Дерида вели да је зарад уздрмавања метафизике и примата присутности потребно обновити Хајдегерове налазе, према којима присутност није нешто саморазумљиво, већ исход онтолошке детерминације бивствовања. А то, у овом контексту-перспективи-сцени, значи да присутност није више „апсолутна и матрична форма бивствовања, него 'детерминација' и 'учинак'. Детерминацију и учинак унутар система који више није систем присутности него рАзlike, система који више не толерише опозицију активности и пасивности“.¹⁰

Па шта је онда рАзlike? Задржимо ли пред собом мотив писања као нечега у чему су, кроз дуготрајан и систематски процес потискивања, наталожене одредбе неприсутности, могли бисмо, премда ни тад не без nelaгоде – пошто се керигматски говор у начелу не може лишити тога да приписује неку, макар и минималну, присутност – рећи да је рАзlike „тек“ неоірафизам.

Ипак, разлика производи разлике, речи и појмове и због тога не би било необично да се запита није ли она, све у свему, неки нови, друкчији извор или нека нова повлашћена присутност. Дерида сматра да експликација преко речи *извор* не пристаје, будући да рАзlike као оном „између“ не припада ни присуство, ни неструктурираност (њена полисемичност је увек изнова структурира), које би пак свака мисао о извору морала да потврди. Такође, не би требало рећи ни да је рАзlike узрок. Јер говорећи о узроку, опет говоримо о присутности, супстанци или супстрату, што рАзlike као једно тек „између“ никако не постиже. С друге стране, она производи разлике, речи и појмове, они су њене последице и учинци. Но ако рАзlike није узрок, онда не би биле

даје! Након што је јавно прочитао прву верзију текста, уследила је дискусија током које му је Жана Херш упутила замерку због нечега што је препознала као германизацију француског филозофског израза. За француско мишљење карактеристично је, сматра она, „да је подесно за универзално превођење. Ваш начин поступања је француски еквивалент мишљењу Хегела, Хусерла, Хајдегера итд., који апсолутно приања уз структуру немачког језика“ (*Derrida and différance*, ed. D. Wood and R. Bernasconi, Northwestern UP, Evanston, 1985, стр. 87). Део тог немачког начина, чије подражавање не производи његову доместикацију, већ безусловно германизује и тако пострањује језик домаћина, јесте и то што пажња слушаоца не може више да се усредсреди на саму ствар, већ се цепа између ње и језика који је тематизује. Деридин одговор, поред недоумице поводом тога да ли је немачки утицај у филозофији нешто одбојно, садржи и објашњење по коме се ради о томе да се везе између ствари и знакова, те између означитеља и означеног, више не догађају као транспарентне, већ показују проблеме на самим спојевима, што захтева да се рад, као и пажња која га прати, дели између онога *шћа јесће* и онога *како јесће* речено или написано (*Ибид.*, стр. 88 и 89).

10 Jacques Derrida, *Marges*, стр. 17.

могуће ни њене последице. Избегавајући да на том месту потегне типично структуралистичко објашњење о одсутном узроку, које у крајњем не излази из узрок-последика схеме, Дерида предузима медитацију о *šraiyu*.

Та медитација отпочела је нешто раније, у *О ірамаїшологији*, у којој се искристалисало да сам појам граfiје укључује потребу за установљеним, што ће рећи немотивисаним и арбитрарним, трагом, у чију општу структуру улазе, и то тако да се само виртуелно могу једни од других одвојити, однос према другом и разлици, кретање темпорализације и језик као писање.¹¹ Што се рАзлике тиче, траг је подразумеван у сваком њеном потезу утолико што она чини да присутни елементи ступају у односе са нечим што је друго у односу на њих, а то значи доводи до тога да они на себи носе белеге односа, како према прошлим, тако и према будућим елементима диференцијалног низа. Сваки такав белег или упис рАзлике (она је, не сметнимо то с ума, сам однос) – јесте траг. Траг је модус бивствовања рАзлике, али то бивствовање није једноставно показати или на њега упутити, будући да се приказивање трага одиграва у самоповлачењу и самоприкривању. Када би то било друкчије, када би траг био нешто раскривено, онда би се он јављао као неко бивствујуће присуство, као могући супстрат или као расположивост која би се сама сводила на неки други, дубљи супстрат.¹² Према томе, рАзлика не производи ни као стабилни извор из кога нешто (про)истиче, ни као узрок који делује кроз своје последице и на њих, већ тако што долази као траг који се у часу свог јављања – ускраћује и повлачи. Она, како Дерида на једном месту вели, нити ичим управља, нити врши икакав ауторитет, па тако нема ни било каквог краљевства рАзлике. Она се догађа као дискретни интервал који одваја сваки присутни елемент од онога што он није (и творећи тако оно што он јесте), делећи у исто време, што је једна од најважнијих последица рАзлике, „заједно са садашње-присутним, све оно што се може мислити почев од њега, а то у нашем метафизичком језику значи све бивствујуће, посебно супстанцу или субјект“.¹³

11 B. Jacques Derrida, *De la grammatologie*, Minuit, Paris, 1967, стр. 68–69.

12 О односу трага и рАзлике, као и Левинасов удео у Деридином приближавању трага и рАзлике детаљније видети у: Бранко Ромчевић, „Калем Левинас“, *Жак Дерида: ілас и іисмо у одјецима* (прир. П. Бојанић), ИФДТ, Београд, 2005. По Џефрију Бенингтону, „реч или појам ‘рАзлика’ је, дакле, и сам растрзан, у рАзлици, зароњен у оно што покушава да именује и разуме. Из тога проистиче да та ‘реч’ или ‘појам’ не може бити ни једно ни друго, именујући услов могућности (и према томе немогућности) свих речи и појмова: али истовремено она није ништа друго до реч/појам који се не скрива од својих властитих последица: то удвостручавање сеје панику међу свим речима и појмовима, не допуштајући им да буду оно што јесу, осим тако што им симултано забрањује да буду у смислу који се увек давао речи (и појму) ‘реч’ и појму (и речи) ‘појам’“ (Geoffrey Bennington & Jacques Derrida, *Jacques Derrida*, Seuil, Paris, 1991, стр. 72–73). Та двострукост рАзлике у овом тексту је свесно занемарена. Овде је требало објаснити разлоге због којих она *није* ни реч ни појам у конвенционалном смислу. Оно што Бенингтон назива растрзаношћу рАзлике наговештено је навођењем Деридиног објашњењем по коме она може бити и конвенционално третирана, што би свакако подразумевало да се може одредити, у крајњој линији, и као реч и као појам, с напоменом да се на томе не сме и завршити.

13 Jacques Derrida, *Marges*, стр. 13.

Тако се приближавамо једној од најодсуднијих могућности рАзлике, зацртаној и у њеној етимологији, а која се тиче способности да генерише и време и простор. Такава замисао била је најављена при крају књиге *О ірамаїшологији*, када се питање опште инскрипције поставило с обзиром на браздање као модел. Бразда (*sillon*) је линија чијим се повлачењем (у земљи) од природе ствара култура. С њом се, међутим, јавља и питање простора и просторности уписивања. По Дерида, тај простор је чулан на начин да оно лево не сме да заклони оно десно, јер као што у браздању плугом, кад се дође до краја, наступа окрет говеда (*boustraphedon*) и плуг креће да бразда у супротном смеру, тако и линеарност писања иде слева надесно и назад. Због тога он проговара о потреби за једном специфичном, сасвим новом, трансценденталном естетиком, која би, добијајући одређене импулсе од кантовске тезе о простору и времену као трансценденталним условима чулности и пре било каквог односа с конкретним осећајем водила рачуна о простору и просторности, имајући у виду писање као *настањивање уојшће* (*habitation en generale*):

Једно трансцендентално питање о простору тиче се преисторијског и прекултуралног слоја просторно-временског искуства које снабдева јединствено и универзално тло сваког субјективитета, сваке културе, с ону страну емпијске разноликости и оријентација својствених њиховим просторима и временима.¹⁴

Дакле, по Дерида, писање је линеарност и као такво оно представља принцип архиписа, настањивања и култивације, па се путем њега отварају и историја и култура. То би, затим, изискивало да се размотри априорна форма сваког уписивања или браздања, а то је простор, просторност простора, која би имала универзално важење, то јест важење за сваку субјективност. Кантовска чулност је оно што даје способност да се буде афициран/а представама, што значи да је она нешто пасивно, да су такви и време и простор као форме унутрашњег и спољашњег чула, што ће рећи да с њом у игру улази раније наведена опозиција активног и пасивног и да његова трансцендентална естетика остаје делом метафизике присутности (Деридина рАзлика као средњи глас деконструише ту опозицију). Као додатак том приговору Дерида испишује објашњење које се сада може читати као изравна најавна ставова из *La différance*: „уколико је простор–време који настањујемо *a priori* простор–време трага, онда нема ни чисте активности ни чисте пасивности“.¹⁵ Простор–време који настањујемо јесте, самим настањивањем, избраздани простор–време, простор–време инскрипције, *іраіа*, у чијем самоприкривајућем јављању рАзлика, као средњи глас, суспендује опозицију активног и пасивног. И суспендујући је, рАзлика, узета за конститутивни интервал, јесте како размицање као постајање простором времена, тако и одлагање као постајање временом простора.

¹⁴ Jacques Derrida, *De la grammatologie*, стр. 410.

¹⁵ *Ибиг.*, стр. 411.

Ипак, по Дериди то се више не би морало звати трансценденталном естетиком. Штавише, ако се пажљиво ишчитају нека његова упозорења, питање временско-просторног рада рАзлике не би ни смело да се постави под окриљем трансценденталне естетике. Јер поред тога што иде с ону страну пасивног карактера кантовске чулности, рАзлика се опире још једном метафизичком наносу његове концепције. Наиме, Кантова трансцендентална естетика одбацује све садржаје осим емпиричког опажаја, док по Дериди, напротив, оно емпиричко није нешто ка чему би, у сврху разградње метафизике, требало тежити, пошто „појам искуства, чак и кад бисмо хтели да га употребимо за разарање метафизике или спекулације, темељно је уписан у онтологију, и то барем вредношћу *презентације* коју никада неће моћи бити искључена из њега. Искуство је увек однос према некој пуноћи било да је то сведеност опажања, било бесконачна присутност Бога”.¹⁶ Због тога рАзлика, колико трансценденталну естетику зазива, исто толико је и одбија.

С тим објашњењем овај текст се окончава. Његов циљ био је да се изоловањем и нешто помнијим читањем једног слоја Деридиног програма изнесе просторно-временски удео рАзлике. То што се он отворио кроз семиолошку рАзлику, што се, дакле, трансцендентално-естетички комплекс нетом децентрирао и показао и сам условљен рАзликом коју је требало да услови, то није потекло ни од какве стратешке одлуке, нити је плод пуке случајности, већ је дошло као резултат околности да је Деридино разматрање отпочело медитацијом унутар које се одмах обзнанила временско-просторна подељеност етикона *différer*. Овом приликом напомињемо, а то једва да је ишта више од изговора за све оно непостигнуто и по страни остављено, и то да су у Деридин сноп разлике, поред лингвистичко-семиолошке, увезане и онтолошке, психоаналитичке и етичке „сноплике”, бар.

¹⁶ *Ibid.*, стр. 400–401.

Branko ROMČEVIĆ,

UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF SECURITY STUDIES

DIFFÉRENCE AND DIFFÉRANCE (THE ASPECT OF TIME-SPACE)

Abstract: This paper interprets and explains the aspect of time-space of Derrida's *différance*. It begins by providing an example of how it functions and then considers linguistic and semiologic propositions, which in turn lead to the matter of Being as presence, as one of the key matters in the relation between *différence* and *différance*, as well as in the general configuration of time-space. From here, the perspective of transcendental aesthetics is opened, and then closed again, but only after the relations between space and time have previously been transferred into a different setting.

Key words: *différence*, *différance*, space, time, presen

Миленко БОДИН

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

ХУМАНОЛОШКИ ОСНОВИ МЕНАЏМЕНТА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Апстракт: У тексту се разматрају претпоставке теоријски кохерентног приступа менаџмента националне безбедности. У ту сврху се приступа анализи како пореклу концепта менаџмента, тако и концепта националне безбедности. У раду се инаугурише хуманолошки оквир истраживања за поменуте сегменте као модел анализе хуманоцентричних консеквенци настајања модерног друштва према интересу безбедности као регулативној идеји. На крају се разматра и могући модел примене модела менаџмента националне безбедности у пракси.

Кључне речи: *безбедност, менаџмент, нација, хуманологија, национална безбедност, менаџмент истраживања*

ХУМАНОЛОШКИ КОНЦЕПТ БЕЗБЕДНОСТИ

Безбедност се испоставља као важан концепт успостављања модерног друштва тако што се интерес за безбедношћу функционализује као хуманоцентрична регулатива идеја преласка из природног стања (човекове борбе за опстанак) у друштвено стање тако организовано да су природна својства људских бића (а, пре свега, слобода) заштићена. У средишту тог процеса је, дакле, легитимациони механизам интереса за безбедношћу.

Захтев за безбедношћу као средишњи интерес (модерног) друштвеног стања оправдава се на основу антрополошких својстава безбедности из „природног стања“ људске егзистенције и обратно: антрополошка својства безбедности из природног стања, оправдана су како њиховом артикулацијом у концепт безбедности, тако и организацијом људског друштва према интересу безбедности. Тиме је стварање организованог људског друштва посредовано структурирањем безбедоносне заједнице као само једне форме људског ентитета (нације, државе или сваке институционалне форме људске организације).

ХУМАНОЛОШКИ КОНЦЕПТ МЕНАЏМЕНТА

Анализом хуманоцентричне парадигме модерности успоставља се, у ствари, један хуманолошки модел анализе и концептуализације која подразумева испитивање теоријских конструката према њиховој хуманоцентричној артикулацији.

Хуманолошки модел безбедности испитује консеквенце хуманоцентричног концепта безбедности као регулативне идеје настајања организованог друштвеног стања из природног стања утемељеног у теоријама Хобса, Лока, Русо,¹ значаја који појам безбедности задобија у каснијој историјској (теоријској и практичној) разради. У тим процесима артикулише се капацитет легитимационог механизма обезбеђивања различито формулисаних темељних вредности којима је омеђен људски оквир света (тако и људског друштва), а који од те парадигме чини модел деловања и обликовања друштвене организације.

То у случају концептуализације интереса безбедности значи испитивање начина структурирања безбедносног ентитета, испитивање остваривања безбедности према основним критеријумима (идентитет, интегритет, суверенитет) као полазиштима за друге критеријуме (политичке стабилности, економске одрживости, еколошке сигурности), као и испитивање формирања интереса безбедности као регулативне идеје према критеријуму остваривања добробити одређене људске заједнице (мир, слобода, развој).

У случају менаџмента, то је значило формулисање наменских, изведених из борбених искустава, знања и начина размишљања. Таква знања су у темељу кључне одлике менаџмента као научне дисциплине, а то је непосредна веза теоријског и практичног приступа знању. Аналогно претежно естетском појму стваралаштва, овде је реч о егзистенцијалном обликовању живота који се у српском језику изражава као нешто што је неко *створио*, дакле, *створио-шељство* као основно људско стварање. Створилаштво или старање о људском стварању, а то јесте смисао енглеског појам *menagement*, преточено је у напоре за организованим облицима друштвене, а, пре свега, економске добро-бити а онда или пре тога до-бити.

Крајем 19. века дошло је до уобличавања тзв. класичог (сцијентистичог) или бирократског модела схватања менаџмента.²

Међутим, приступ је „боловао“ од крупног дефицита у разумевању друштвене (и хуманолошке природе) како животног карактера организација или установа као делова променљивог амбијента, тако и артикулације „унутра-

1 Овде се најпре мисли на добро познате Хобсове ставове о спречавању *раша свих йрошйив свих*, тј. стварања безбедног друштвеног стања (мира). Видети: Хобз, Т., *Левијатан*, Култура, Београд, 1961. Више о Локовим размишљањима о неопходности преласка из природног у друштвено стање зарад безбедности живота у заједници која штити вредности слободе, мира и својине, видети у: Лок, Џ., *Две расправе о влади*, Младост, Београд, 1978; О Русоовом утемељењу државе на основу друштвеног уговора, тј. примату опште воље као израза суверености народа, видети у: Русо, Ж-Ж., *Друшйивени уговор*, Просвета, Београд, 1949.

2 Више о настанку класичног менаџмента видети у: Дамјановић, М., *Менаџерска револуција*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990.

шњег“ обликовања њихових циљева и успеха. Он, међутим, и данас одговара у ширем теоријском пољу сагледавања националне безбедности, *државоцен-тричним* концепцијама које виде државу као самодовољан систем у заступању и имплементацији интереса националне безбедности. Последица тога је не само споро прилагођавање промењеним изазовима функционисању државе већ и својеврсна „бирокупатизација“ концепта националне безбедности који се заснива искључиво на управном нивоу. Из тих разлога је неопходно формулисати суштински другачији приступ.

ХУМАНОЛОШКИ МЕНАЏМЕНТ ПРИСТУП БЕЗБЕДНОСТИ

Потребе да се темељно одговори на модерне изазове успешном пословању, а превасходно условима функционисања тржишта које карактеришу честе и значајне промене у окружењу, омогућиле су нови, *хуманолошки триступ* концептирању организације и управљања.

Способност да се организација или установа динамички позиционира у окружењу ради постизања својих циљева, али и опстанка и стабилног развоја, унутар овог концепта акценат ставља на ефикасну и флексибилну структуру и менаџерско управљање.

Нагласак је на сагледавању положаја на тржишту или променљивим друштвеним очекивањима, адаптивности и иновативности, развоју сарадничке природе односа менаџера и запослених. На тим основама захтева се одговорност према јавности и резултатима рада (успеху), као и према развоју укупних ресурса организације.

Концепцијски овај приступ има следеће важне карактеристике:

- улога ангажованог појединца у организацији постављена је широко, а не формално-технички
- ауторитет и контрола не произлазе из стриктне уговорне норме, већ из комуникације на бази заједничких интереса и потреба извршења циљева
- одговорност за решавање проблема је на запосленима који се њиме баве, а не на некој инстанци која произлази из формалне позиције
- стална редефиниција задатака у интеракцији са другима у сврху постизања успеха
- нагласак на учењу и примени знања уместо на уској специјализацији
- упућеност у проблеме обухвата већи део хијерархијске структуре управљања
- широка компетентност која омогућава флексибилно усавршавање за посебне задатке
- приврженост остваривању циља и успеха организације важнија од формалне лојалности.

Хуманолошки менаџмент приступ је и сам имао концептуални развој у правцу давања све већег значаја и ослањања уопште (у перспективи конкурентности и развоја) на људски потенцијал, на „људски капитал“. Еволуција се одвијала од реформског приступа организацији, промене управљачке струк-

туре и стварања ефикаснијих процедура, до свеобухватне артикулације функције управљања људским ресурсима и раду с људима уопште.

Према хуманолошком моделу анализе, безбедност се не може изучавати на научни начин постулирањем предмета обезбеђивања, већ артикулацијом интереса безбедности као научно омеђеног поља које чини предмет изучавања уопште.³

У том смислу, формулисање предмета безбедности представља део решавања проблема безбедности. Праћење и анализа конституције предмета безбедности зато обухвата она својства која омогућавају остваривање безбедности, пре свега, анализом конституционалих (фундаменталних) фактора безбедности, затим начина концептуализације у разноликости контекста (прагматичка својства), као и операбилну објективацију безбедности у предмет обезбеђивања.

Анализа фундаменталних својстава научног предмета безбедности обухвата:

- логичко-концепцијску структуру интереса безбедности
- карактеристике структуре безбедносног ентитета
- одређење проблема безбедности (одређење деструктабилности предмета)
- Анализа прагматичких својстава обухвата:
- конструктабилност („производњу“ предмета безбедности на основу интерпретације безбедносног интереса, али и „логике моћи“)
- адаптабилност (фактори шире теоријске, друштвене и политичке прихватљивости предмета)
- инверзност (фактори функционалног изокретања предмета безбедности зарад прикривених – нетранспарентних интереса)
- Анализа операбилних (техничких) својстава обухвата:
- одређивање могућности и утврђивање начина успостављања стања безбедности за „понуђени“ предмет
- одређивање могућности и начина операционализације фактора безбедности у мере обезбеђивања.

Хуманолошки модел конципирања безбедности уопште, а онда и њених посебних видова артикулише основе теоријског приступа за који је карактеристично да се интерес за безбедношћу појављује као предмет анализе, а да се стручни предмет безбедности изучава паралелно у конституцији и у појавној равни актуелних и могућих проблема безбедности.

Дакле, не може се постулирати неки ексклузивни предмет безбедности (држава, култура партикуларног друштва, општа људска заједница) да би био теоријски оријентир за све појаве безбедности.

На тај начин се може анализирати и дефицит најпознатијих (раније поменутих) теоријских конструката, али и начин на који се концепти безбедности могу разумети и изучавати унутар хуманолошког модела.

3 Хуманолошко утемељење научног истраживања безбедности омогућава *релационо* интердисциплинарно изучавање сложених безбедносних појава (проблема, изазова). Више о потреби за интердисциплинарном приступу безбедности видети у: Стајић, Љ., *Основи безбедности*, Полицијска академија, Београд, 2003.

ХУМАНОЛОШКИ МОДЕЛ АНАЛИЗЕ НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

На сличан начин се и хуманолошки модел националне безбедности односи према познатим теоријским приступима феномену нације: природно-есенцијалистичком, историјском или конструктивистичком. Природно-есенцијалистичко становиште је подразумевало садржај појма нације у смислу политичког чиниоца са природном (етничком) суштином. Феномен нације у том контексту има карактер датости, тачније представља резултат динамике социополитичких фактора историје који се објашњава по принципу тзв. базе и надградње.

За историзам, нација је феномен променљиве природе, може да опада, расте, да се развија или прилагођава, а може и да престане да бива.⁴

Конструктивистички приступ сагледава појам нације као методолошки конструкт јер се његов садржај везује за сферу тзв. људске културне производње, а не за неку природну суштину. Нација, дакле, није чињеница материјалног карактера, нешто супстанцијално и нераствориво на елементе људског духа.

Према хуманолошком моделу, нација је схваћена као људски ентитет артикулисан безбедносним интересом опстанка и развоја, и то израженог у форми идентитета, интегритета и суверенитета. На тим основама се формирају и аспекти виђења нације како са становишта њеног етничког, тако и историјског или конструкционог вида. Такође се изграђује став према вредностима људи које као националне вредности условљавају изградњу националне безбедности.

Уместо ексклузивног утемељења нације према неком њеном виду, оне се разумевају као аспекти хуманолошког утемељења нације као феномена.

Из хуманолошког модела произлази да истраживање националне безбедности ограђује научни предмет безбедности на поље структурирања националних интереса за безбедношћу.

Национални интерес за безбедношћу, у ствари, рефлектује суштинска својства нације као безбедносног ентитета, а то су фундаментална, прагматичка и техничка.

Анализа фундаменталних својстава обухвата:

- моделе конституције нација
- безбедносне интересе
- критеријуме остваривања националне безбедности.
- Анализа прагматичких својстава обухвата:
- артикулацију националних интереса
- начине формулисања интереса националне безбедности
- аспекте остваривања интереса националне безбедности.
- Анализа оперативних (техничких) својстава обухвата:

4 Према Хагену Шулцеу, нације су: *духовна бића, заједнице које постоје све док су у љавима и срцима људи а нестале када се о њима не буде мислило и када се не буду желеле; нације појављују на националној свесци*. Видети више у: Х. Шулце, *Држава и нација у европској историји*, Филип Вишњић, Београд, 2002.

- начине институционализације националне безбедности
- организацију посебних институционалних сегмената националне безбедности
- програма и послова унутар институција од значаја за националну безбедност.

Хуманолошка анализа нације, дакле, артикулише феномен нације као трансферни безбедносни ентитет који укључује како индивидуални, тако и социјетални и државни аспект безбедности. Национална безбедност се испоставља и као фундаментална и као прагматичка особина интереса нације за безбедност, и то како на нивоу развоја концепта тог интереса, тако и на нивоу његове имплементације, тј. институционалног остваривања.

ДРУШТВЕНИ КОНТЕКСТ МЕНАЏМЕНТА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Контекст остваривања националне безбедности односи се на најмање три потконтекста:

- уређење друштва и државе
- утицај идеологија
- утицај глобалних процеса.

Овде ћемо се, ради илустрације анализе контекста, осврнути само на друштвени контекст остваривања националне безбедности.

Према основном хуманолошком моделу, друштво је амбијент реализације људских могућности, а тиме и поље сусрета најразличитијих интереса и вредности. Друштвени амбијент у ком се стварност заснива на транспарентности различитих путева реализације интереса у најширем смислу речи, регулисаних идејом заједнице, јесте простор у коме се тестира безбедност као својство ентитетске структуре.

Национални интерес и националне вредности (које га темеље) нису по природи ни у домену приватног, а ни у домену општег јавног интереса. Оне се могу артикулисати само као посебан јавни интерес, као јавне вредности чије су основе у ономе што једно конкретно друштво доминантно формира као историјску заједницу, а на апстрактну, ван времена и простора.⁵

Националне вредности не морају да буду уједно и све јавне вредности да би се могле уважити као националне. Због тога је од нарочите важности за националну безбедност како се институције друштва а са њима и јавно мњење формирају и каналишу.

5 Артикулација јавних интереса као општих или посебних сведочи о карактеру друштва, тј. афирмације принципа различитости интереса и обезбеђења права у њему, с једне стране, али и о афирмацији идентитета и јединствености трајних одлика друштва као одређене заједнице, с друге. У том контексту се може говорити и о тензији на релацији нација – држава с обзиром на посебан карактер националних интереса и општији карактер (укрштања различитих) интереса на нивоу државе. Више о томе у: Тадић, Љ., *Оптег о јавно-стии*, ФПН, Загреб, 1987.

Тако, када је реч о националном идентитету, поред неговања, и његовог развоја у образовним, научним и културним установама, у времену глобализације економских токова јавља се потреба за (ре)артикулацијом националне економије. Ради се о потреби повезивања привредних субјеката у организационе форме координације интереса за профитом и са интересом националне стратегије привређивања. Повремено слање порука јавности о значају широке подршке домаћим привредним производима представља само једну манифестацију те потребе.

На плану националног интегритета, остваривање националне безбедности манифестује се у потреби за координацијом рада друштвених установа од значаја за афирмацију националних вредности. Та потреба је много јаснија ако се уоче трендови дезинтеграције, тј. када постају видљиви симптоми, као што су, на пример:

- иницијативе да се школски уџбеници из националне историје пишу и публикују у иностранству
- друштвена и институционална подршка отварању едукативних центара различитог садржаја којима је заједничка оријентација на анационалне па чак и експлицитно анинационалне програме под изговором оспособљавања за разумевање и учешће у европским интеграционим процесима.

Када је реч о националној суверености у друштвеном контексту, она се најочигледније манифестује или тестира у компетенцијама установа да се јавно штите националне вредности, тачније да се јавно мњење слободно профилише, на њима заснованом, разумевању националних интереса. За то тестирање, најбоље је размотрити ситуацију у медијима преко којих се доминантно профилише јавно мњење у друштву. Уколико су медији у рукама или под контролом центара моћи који утичу на садржај програма под утицајем ненационалних или анинационалних интереса, сувереност нације је, а тиме и национална безбедност, доведена у питање.

Драстичан пример такве ситуације из недавне прошлости јесте медијски аспект опште агресије на Србију 1999. године, када су уништени капацитети емитовања постојећих телевизија у земљи и истовремено емитовани програми тзв. НАТО телевизије са порукама о узалудности отпора агресији.

Из претходних редова произлази да је могуће детектовати факторе како развоја, тако и деструкције претпоставки за остваривање националне безбедности. Међутим, поготово се чини несумњивим да остваривање националне безбедности у друштвеном контексту подразумева способност друштвених чинилаца једне нације да обликују развој друштвених односа тако да доприноси развоју националне безбедности, а то подразумева и предупређивање и организовано спречавање њеног урушавања.

ОКВИР ПРИМЕНЕ МЕНАЏМЕНТА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Остваривање националне безбедности непосредно зависи од управљања и организације, тј. имплементације концепта националне безбедности. У том смислу, треба да се назначи модел примене хуманолошког менаџмент приступа⁶ овој области.

На основу хуманолошког модела анализе организованог друштвеног стања, људске (ентитетске) заједнице као екстраполације безбедносног интереса њених припадника, менаџмент приступ националној безбедности представља, у ствари, концептуално праћење и обликовање трију димензија националне безбедности у њеном покушају остваривања.

Претежно то означава процес управљања и организације:

- трансфером национално идентификованих вредности у стратешка опредељења националне безбедности
- трансфером стратешких опредељења у национални програм у различитим областима од значаја за националну безбедност
- координацијом и остваривањем оперативних циљева из програма.

Општи принципи менаџмент приступа као што су професионализација послова, деполитизација (департијација) уређења и рада установа друштва и државе, као и друштвена интегрисаност и комуникабилност институција, чине од институционализације интереса националне безбедности регулативни захтев менаџмента националне безбедности.

Како се, теоријски и практично, остваривање националне безбедности сагледава као процес – реч је о отвореној структури феномена која се испитује и мења – неопходно је утврдити које су смернице важне за истраживање и развој институционализације интереса националне безбедности.

Међу важнијим претпоставкама анализе, може се уочити следеће:

- истраживање могућности институционалне организације изучавања теоријских и практичних знања о националној безбедности
- сагледавање улоге менаџмент приступа националне безбедности у контексту сузбијања политичког волонтаризма у овој области, изградњи како стручних критеријума за рад институција, тако и демократских капацитета у институционалној организацији национално одговорног друштва
- истраживање могућности трансфера релевантних аспеката националне културе у безбедносну и организациону културу

6 За остваривање концепта националне безбедности кључна је примена знања из савремене области менаџмента која упућују на значај организационе културе, мотивационих механизма у организацији рада, људских и социјалних ресурса као националних ресурса безбедности или примени методе (динамичког и флексибилног) управљања према циљевима. О разлици наспрам ранијих приступа организацији и управљању, као и о одликама савременог менаџмент приступа уопште видети више у: Дамјановић, М., *Менаџерска револуција*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990; Шибер, Ф. Б., *Менаџмент људских ресурса*, Голден Маркетинг, Загреб, 1990; Милићевић, В., *Стратегијско пословно планирање: менаџмент приступ*, ФОН, Београд, 2002.

- могућности организације едукације према променљивим факторима окружења и трансформацији институција
- истраживање капацитета институционалне мреже и његовог сталног увећавања
- истраживање и одређивање детерминанти апликације концепта националне безбедности у пракси.

Остваривање националне безбедности, њена институционализација уз примену менаџмент приступа одвија се у контексту спремности друштва и тзв. политичке воље да се тај процес подржи или не подржи. Другим речима, моћ да се примени неки концепт одлучује о судбини и овог (стратешки важног) јавног – националног интереса.

Да ли интерес националне безбедности има довољну легитимациону моћ да се покрену механизми његове имплементације у друштву зависи и од теоријског порекла и подршке конкретнијим концепцијама и доктринама које су у оптицају у једном друштву. На то је, између осталог, требало да укаже и овај рад.

Међутим, то ни издалека није довољно јер, уколико се теоријски утемељен приступ сукобљава са механизмима моћи легитимације владајућег дискурса (другачијег интереса и усмерења), онда се суочава са бројним и вишеслојним препрекама од академских, медијски и институционално подржаних другачијих интереса све до (супротно теоријским претпоставкама) формираних школских образаца који га неадекватно представљају. У тим условима је кохерентност концепта примене националне безбедности у пракси у другом плану, а доминира партикуларно политичко обликовање и инструментализација његовог легитимационог потенцијала.

У контексту савремених безбедносних изазова када се доводи у питање релевантност националне безбедности уопште,⁷ с обзиром на глобализовање самог питања безбедности, нарочито је значајно разобличити интересе који деформишу теоријску и практичку кохерентност у примени националне безбедности. Менаџмент приступ може да помогне успостављању јасније корелације између теоријских претпоставки и практичног остваривања националне безбедности, и то принципијелним захтевом за институционализацијом теоријски утемељеног концепта, професионалним профилисањем људских ресурса и успостављањем друштвено прихваћених стандарда у остваривању јавног интереса за националном безбедношћу. На тим основама се тек може адекватно профилисати и учешће једног друштва и државе у различитим формама колективне па и глобалне безбедности.

7 Више о савременим изазовима концепту националне безбедности видети у: Симић, Д., *Наука о безбедности*, Службени лист СРЈ и ФПН, Београд, 2002, стр. 58–60. и др.

ЛИТЕРАТУРА

- Јањић, Д., *Држава и нација*, Факултет политичких наука, Загреб, 1987.
- Лок, Џ., *Две расправе о влади*, Младост, Београд, 1978.
- Русо, Ж-Ж., *Друштвени уговор*, Просвета, Београд, 1949.
- Хобз, Т., *Левијатан*, Култура, Београд, 1961.
- Ротакер, Е., *Филозофска антропологија*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1985.
- Хајдегер, М., *Битак и вријеме*, Напријед, Загреб, 1985.
- Симић, Д., *Наука о безбедности*, Службени лист СРФ, ФПН, Београд, 2002.
- Стајић, Љ., *Основи безбедности*, Полицијска академија, Београд, 1999.
- Цирн, М., *Управљање с оне стране националне државе*, Филип Вишњић, Београд, 2003.
- Шулц, Х., *Држава и нација у европској историји*, Филип Вишњић, Београд, 2002.
- Certo, S., *Principles of Modern Management*, Allin and Bacon, Boston, 1988.
- Дамјановић, М., *Менаџерска револуција*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1990.
- Шубер, Б. Ф., *Менаџмент људских ресурса*, Голден Маркетинг, Загреб, 1999.
- Милићевић, Б., *Стратејско пословно планирање: менаџмент приступ*, ФОН, Београд, 2002.
- Људска безбедност* (часопис) бр. 1-1, Факултет цивилне одбране, Београд, 2003.

Milenko BODIN

UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF SECURITY STUDIES

THE HUMANOLOGICAL BASIS OF NATIONAL SECURITY MANAGEMENT

Abstract: The paper considers the assumptions of a theoretically coherent approach to national security management. The origins of the concept of management, as well as national security, are analyzed. The paper institutes the humanological research framework for these segments as a model of analysis of human-centric consequences of modern society for the interest of security as a regulative concept. The final part of the paper considers a possible model of the application of national security management in practice.

Key words: security, management, nation, humanology, national security, management approach

Јасмина ГАЧИЋ

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

САВРЕМЕНИ МОДЕЛ ИНТЕГРИСАНОГ УПРАВЉАЊА ВАНРЕДНИМ СИТУАЦИЈАМА

Апстракт: Чињеница коју истичу бројни аналитичари и истраживачи из области управљања ванредним ситуацијама јесте да су фундаменталне поставке цивилног планирања и управљања ванредним ситуацијама старе више од педесет година и да су остале безмало непромењене. Све до раних осамдесетих година прошлог века главни циљ овог система и основни концепт на којем се заснивао био је континуитет функционисања државних органа (Continuity of Government – CoG). Као концептуално јаснији и шири програм, неколико година касније усвојен је нови програм свеобухватног управљања ванредним ситуацијама (Comprehensive Emergency Management – CEM). Овај програм је означио преоријентацију у односу владе и државе према различитим опасностима које могу да угрозе грађане и друштво у целини. У теоријском и практичном смислу дефинисано је другачије усмерење према природним, индустријским и другим опасностима. Недостатак прецизне формулације која је улога свих субјеката у свеобухватном управљању ванредним ситуацијама захтевао је дефинисање новог програма. Већина држава из тих разлога определила се за прецизнији и оригиналнији модел интегрисаног управљања ванредним ситуацијама (Integrated Emergency Management System – IEMS). Тај програм требало је да нагласи цивилну приправност државе у односу на све потенцијалне ризике и претње, али да истовремено обезбеди различитим нивоима и субјектима у држави да остваре интегрисану сарадњу у погледу координације у свим врстама опасности. Европски стручњаци у области ванредних ситуација полазе од неколико основних премиса који детерминишу целокупни процес планирања који треба практиковати континуирано и прогресивно: нормативноправног оквира, структуре управљања, структуре координације, оперативног центра, учесника и њихове организације. Кључна компонента у интегрисаном сектору безбедности и управљању ванредним ситуацијама у Бугарској јесте командни и контролни систем (*command and control system C-2*). То је суштински елемент хоризонтал-

не и вертикалне интеграције служби на националном, регионалном и међународном нивоу, и фактор који показује њихову међусобну оперативност и умреженост.

Кључне речи: ванредне ситуације, цивилно планирање, модел, интегрисани систем

УВОД

Идеја о интегрисаном управљању свим ванредним ситуацијама (Integrated Emergency Management System – IEMS), тј. о контроли и санирању последица проузрокованих опасностима, као и обједињавању функционалне и институционалне компоненте целокупног система заштите и спасавања свакако да није нова. Интегрисани приступ контроли свих ванредних ситуација, без обзира на порекло, представља давни покушај да се дефинише најнижи заједнички именитељ свих опасности које угрожавају становништво, материјална добра и животну средину. Традиционална вишедеценијска оријентација тог система према класичним, ратним, техничко-технолошким и природним опасностима као „рутинским“ превазиђена је већ седамдесетих година 20. века. Ти системи су постали део цивилног планирања за ванредне ситуације (Civil Emergency Planning – CEP), који на квалитативно другачији начин перципира нове безбедносне ризике и претње.

Чињеница коју истичу бројни аналитичари и истраживачи из ове области јесте да су фундаменталне поставке цивилног планирања и управљања ванредним ситуацијама старе више од педесет година и да су остале скоро непромењене. Све до раних осамдесетих година прошлог века главни циљ овог система и основни концепт на којем се заснивао био је континуитет функционисања државних органа (Continuity of Government – CoG). Иако је обезбеђивао неке смернице, овај концепт није јасно наглашавао значајну и суштинску улогу цивилног аспекта планирања ванредних ситуација. Такође, није обезбедио националним владама да одреде смернице у формулисању својих програма које су се односиле на управљање ванредним ситуацијама.

Као концептуално јаснији и шири програм, неколико година касније усвојен је нови програм свеобухватног управљања ванредним ситуацијама (Comprehensive Emergency Management – CEM). Тај програм је означио преоријентацију у односу владе и државе према различитим опасностима које могу да угрозе грађане и друштво у целини. У теоријском и практичном смислу дефинисано је другачије усмерење према природним, индустријским и другим опасностима, као и према целокупном циклусу и активностима којима су оне праћене. Усвојени програм је обухватао неколико целина: ублажавање потенцијалних претњи, припрему, одговор и санирање угроженог простора.¹ Концепт свеобухватног управљања ванредним ситуацијама омогућио је различитим нивоима, националном, регионалном и локалном, да ефикасно

1 Britton, N., A New Emergency Management for the New Millenium, *Australian Journal of Emergency Management*, Summer, 2001–2002.

управљају свим типовима ванредних ситуација и да правилно координирају све релевантне учеснике у том процесу.

Међутим, недостатак прецизне формулације која је улога свих субјеката у свеобухватном управљању ванредним ситуацијама изискивао је дефинисање новог програма. Већина држава из тих разлога определила се за прецизнији и оригиналнији модел интегрисаног управљања ванредним ситуацијама (Integrated Emergency Management System – *IEMS*). Тај програм требало је да стави нагласак на цивилну приправност² државе у односу на све потенцијалне ризике и претње, али да истовремено обезбеди различитим нивоима и субјектима у држави да остваре интегрисану сарадњу у погледу координације у свим врстама опасности. Дакле, интегрисани систем обезбедио је бројним учесницима вертикално (између различитих нивоa владе) и хоризонтално (између агенција и јавно-приватног сектора) да одређеније перципирају своје место и улогу у превенцији и одговору на ванредне ситуације. *IEMS* се као програм и процес усмерио на неколико аспеката: анализу хазарда, процену људских и материјалних капацитета, планирање за ванредне ситуације, очување капацитета, одговор на опасности и њихове последице, као и ревитализацију погођеног подручја. Крајњи циљ успостављања *IEMS* био је да свакој надлежној инстанцији омогући да развије спремност да се суочи са свим опасностима које по последицама могу да проузрокују ванредне ситуације, а да се притом концентрише на оне које су најреалистичније за одређено подручје.³

1. ОСНОВНЕ КОМПОНЕНТЕ ИНТЕГРИСАНОГ СИСТЕМА УПРАВЉАЊА ВАНРЕДНИМ СИТУАЦИЈАМА

Европски стручњаци у области цивилног планирања ванредних ситуација полазе од основне премисе да је планирање за ванредну ситуацију као превентивна компонента, процес који треба практиковати континуирано и прогресивно. Методологија која се може наћи у релевантној литератури најпогоднија је за опсежно планирање (за случај свих опасности), на нивоу општина или других надлежних локалних тела. На тај начин би се, дакле, све предвиђене мере непосредно примениле и у условима изведених терористичких аката, и у активностима отклањања њихових последица.

Као најзначајнији делови „основног плана за ванредну ситуацију“ наводе се: 1) контекст, који подразумева законодавни оквир и организације које имају учешћа у акцијама заштите и спасавања, 2) сценарио, што обухвата навођење опасности која прети заједници, процену рањивости и повредивости угроженог подручја, даље ризике који прете, као и последице које треба санирати, 3) потребе у ванредним ситуацијама које се односе на трагање и спаса-

2 Вејл, Л., *Цивилна одбрана*, ВИНЦ, Београд, 1991.

3 FEMA, Питања и одговори у вези са Интегрисаним системом контроле ванредних ситуација, “Questions and Answers on the Integrated Emergency Management System”, FEMA, Washington, D.C., 1983.

вање, медицинску бригу, јавну безбедност, храну и ограничавање последица, 4) расположиве ресурсе (њихову структуру и надлежности), који обухватају људство, опрему, зграде и инфраструктуру, 5) коришћење ресурса, што значи примену ресурса на проблеме наведене у сценарију, дистрибуцију плана, као и тестирање, ревидирање и коришћење плана.

Додатно се наводе и елементи, структура „типичног плана“ за ванредне ситуације. У њему су садржани: 1) увод, у којем постоји изјава о политици планирања у ванредним ситуацијама од стране највишег нивоа, листа законодавних тела за израду плана, циљеви и основна сврха плана, услови под којима план ступа на снагу, национални, регионални и локални оквир у случају опасности; 2) опис локалних опасности, који се односи на природу локалних ризика, увид у локално подручје, његове карактеристике и ресурсе, опис историјског искуства с опасностима; 3) анализа рањивости и повредивости за локално становништво, материјална и културна добра, животну средину, која подразумева процену вероватности појаве опасности и катастрофа у одређеној заједници, анализу и сценарио ризика, као и стратегију управљања ризицима; 4) опис правне надлежности и одговорности за управљање у ванредним ситуацијама, што одређује који су субјекти одговорни и компетентни у области узбуњивања, евакуације, у трагању и спасавању, здравственој нези и санацији; 5) увид у локалне ресурсе, који наводи широку листу особља, опреме, намирница, средстава комуникација којима располаже заједница; 6) структуру локалног састава управљања у ванредној ситуацији, која садржи приказ организације власти, хијерархијски однос, структуру координације и командовања, споразум о реципрочној помоћи и повезаности са другим надлежностима, односе са другим нивоима власти, поготово са агенцијама и службама које су у редовном радном процесу повезане са ванредним ситуацијама; 7) општи план за све ситуације, у којем су дефинисани деловање система узбуњивања, припрема пре удара опасности (одговорност агенција, локације највећих ризика), поступци евакуације (услови под којима се евакуација одобрава, путеве које треба следити и крајња одредишта, потребе деце, старих, болесних), улога оперативних центара и центара за управљање у ванредним ситуацијама (локација, опрема, деловање, особље), начин комуникације (одговорност, опрема, особље), јавни ред (информације за јавност, управљање медијима), здравствени објекти и мртвачнице (локације, транспорт, капацитет, инфраструктура), поновно успостављање рада служби (приоритет, заштита од опасности која и даље траје, заштита од секундарних опасности, континуирана процена укупне ситуације); 8) планове за специфичне ситуације и подручја (ваздухопловство, болнице, културна добра, архиви, туризам, индустрија, нуклеарни реактори и слично); 9) утврђене поступке за тестирање, дистрибуцију и ажурирање плана (дистрибуција и рекламирање плана, теренске вежбе и њихова евалуација, стандардни или аутоматски процеси за ажурирање плана); 10) додаци који садрже табеле с подацима, мапе и

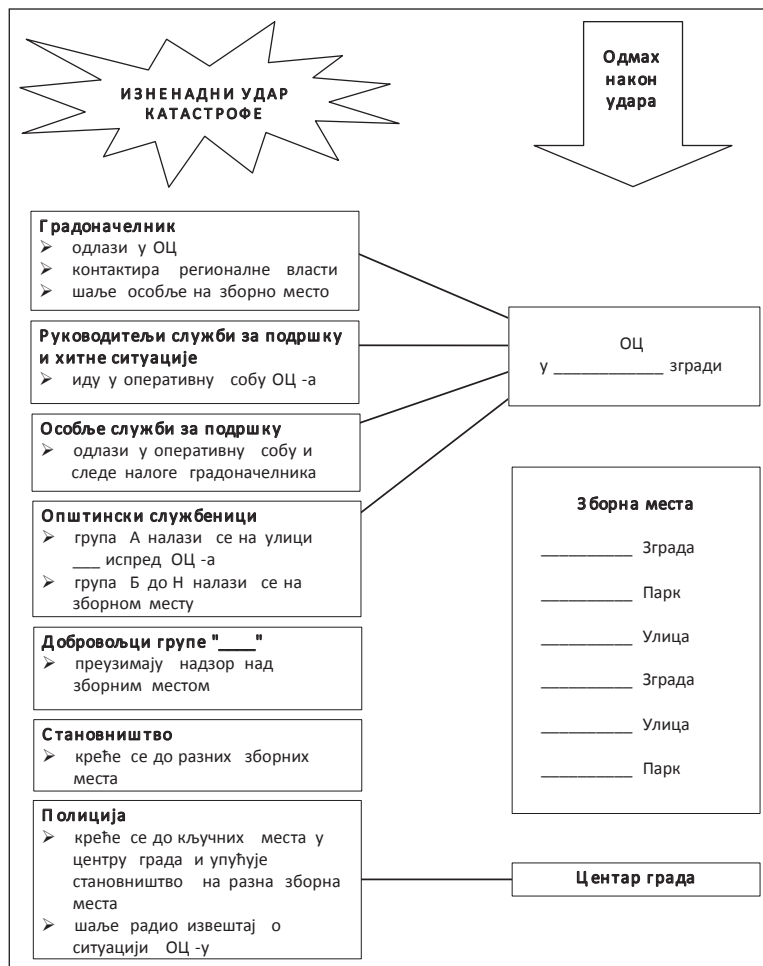
фотографије, пописе имена, адреса и бројева контакта свих одговорних лица и релевантних агенција.

Свакако, план се може представити и својим генералним обележјима, па у литератури постоји опис основних елемената „генералног плана“: рангирање опасности, структуре управљања, структуре координације, учесника и њихове организације, добровољне организације, као и правну регулативу на којој се план заснива. План се, дакле, првенствено бави опасностима које су важне за одређено подручје, па се наводи да је први задатак у сваком плану *рангирање опасности према интензитету*, учесталости и утицају на локално подручје. Аспекти које је неопходно посебно апострофирати јесу: физичка појавност, предвидивост, могућност њиховог контролисања, друштвенокултурни контекст опасности, као и деструктивни потенцијал који имају за животну средину.

Следећи и један од најважнијих делова плана јесте *дефинисање структуре управљања*. Слаба или неодговарајућа структура управљања може да доведе до конфузије и неефикасности. С друге стране, добро конципиран систем управљања ванредном ситуацијом јасно прецизира улогу сваког учесника у систему и на тај начин могу се знатно ублажити постојеће и спречити даље последице. У многим државама је законима о цивилној заштити или законима о заштити и спасавању предвиђено да субјекти као што су градоначелник, његов заменик и премијер могу бити на врху управљачке структуре. Приликом промишљања структуре управљања потребно је одредити се између традиционалне хијерархијске структуре, тј. заповедног ланца, или новије и авангардније структуре која је позната под називом *Инцидентни командни систем* (Incident Command System – ICS).

На врху класичног, традиционалног начина управљања налази се појединац који има крајњу, основну одговорност за управљање у ванредним ситуацијама. Обично је реч о политичару који по својој политичкој функцији законски добија и функцију руководиоца активностима заштите и спасавања, иако он може да пренесе одговорност на високог државног службеника, који званично добија назив „координатор у ванредним ситуацијама“. У ретким случајевима је политичар који је задужен за управљање ванредним ситуацијама уједно и стручњак за то подручје, научни радник или бивши државни службеник који је био задужен за област ванредних ситуација. У позадини „радног управника (руководиоца)“ може се наћи савет или одбор стручњака за то подручје, који помажу у изради адекватне политике, стратегије и планова заштите и спасавања. Међу њима могу бити заступљени руководиоци агенција и јавних служби, полицијски службеници, инжењери, војна лица, министри или припадници различитих министарстава која су по својој надлежности тесно повезана са активностима заштите и спасавања (министарство здравља, унутрашњих послова, одбране, саобраћаја, економије, финансија и слично). Ниже у хијерархији налази се низ руководиоца оперативних јединица које представљају део заповедне структуре и усмеравају и спроводе разне функције у ванредним ситуацијама. Њихов састав зависи од снага

којима треба да се управља, тачније од државних, регионалних или локалних састава у које су организацијски додељени.

Слика 1. Модел класичној (традиционалној) начина ујрављања у ванредним ситуацијама

Други начин управљања, познат под називом *Инцидентни командни систем*, постао је популаран с почетком револуције у информационој технологији, с обзиром на то да њихова одрживост зависи од одржавања богатог и сталног протока информација о ванредној ситуацији, што модерна технологија олакшава. Овај систем је конципиран како би омогућио интеграцију опреме, средстава, процедура – уопште, широких могућности којима друштво располаже, тј. како би повезао основне функције система заштите и спасавања: планирање, управљање, финансије, администрацију и логистику.

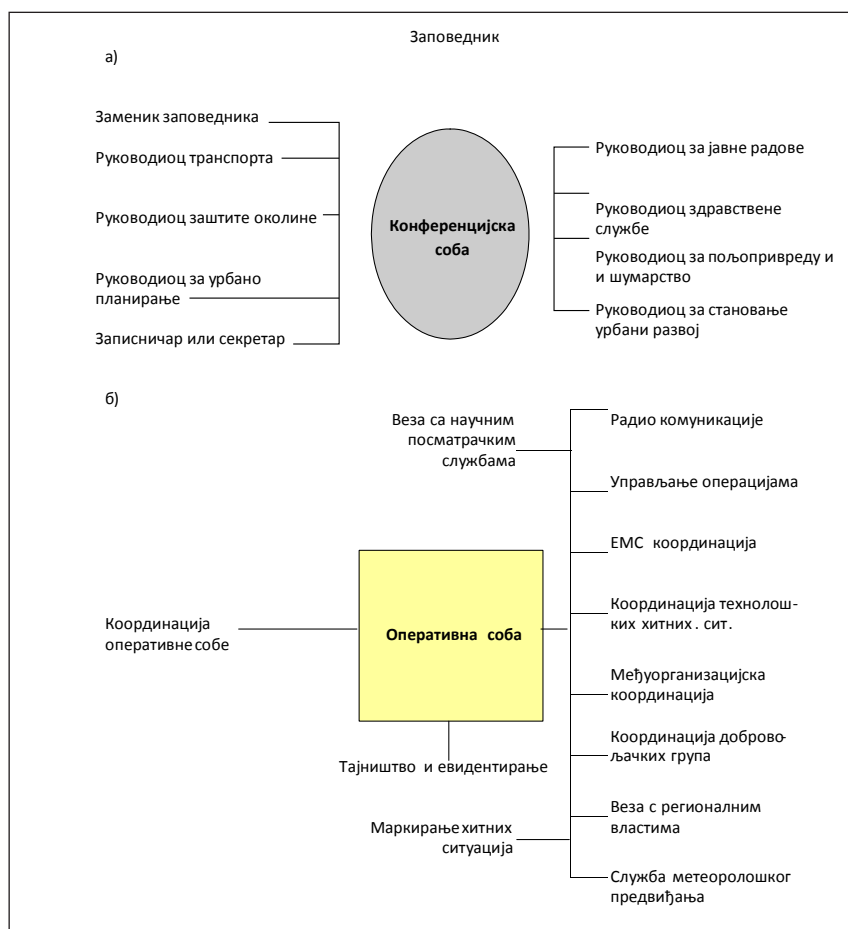
Овакав начин управљања карактерише се тиме што је ланац управљања ограничен, а сваком паралелном оперативном јединицом управља координатор, који поседује мало надлежности у смислу присиле. Задаци се распоређују путем међусобних консултација, могућа преклапања и дуплирање задатака минимизовани су захваљујући сталном протоку информација о томе шта је већ урађено и које активности треба остварити. Главне предности овог начина командовања огледају се у његовој флексибилности деловања и способности да се трансформише и да се шири како би испунио захтеве одређене ситуације. У типичној примени *Инцидентној командној сисџема* командант или вођа екипе најчешће је ватрогасни командат, који се налази у интервентном возилу, док истовремено стално одржава контакт с базом (ватрогасном командом или центром за ванредне ситуације који носи телефонски број 112).

Сматра се да један командант може управљати бројем од три до седам операција и радника. Када ситуација постане озбиљнија и комплекснија, стварају се засебни тимови, за које се одређују нови команданти. Што је већи број оних лица која су распоређена за управљање ванредном ситуацијом, то је више подела надлежности. Ванредне ситуације већег опсега захтевају укључивање додатних структура у процесу управљања, па се може говорити о финансијском огранку, логистичкој подршци, планирању, односе са јавношћу и медијима. Као недостатак таквог начина управљања наводи се отежана контрола, која даље проузрокује мањак координације, а затим и неуспех сагледавања свих ситуација које настају због некоординације. Такав начин управљања погодан је за управљање великим хетерогеним ванредним ситуацијама којима се треба бавити са великом флексибилношћу, у ситуацијама када се не захтева строга структура управљања. Далеко су мање корисни у малим, концентрисаним ванредним ситуацијама, у којима је управљачко-командни ланац укорењена идеја. Други недостатак се односи на проблем са мобилизацијом људства. Из тих разлога, као што смо навели, мора постојати прецизан попис имена, телефона, адреса, факсова, мејлова и алтернативних адреса помоћу којих се могу пронаћи сви учесници система заштите и спасавања.

Кључна компонента сваког плана за ванредне ситуације јесте и прецизно дефинисана *структура координације*. Из тих разлога овај модел предлага добро постављен командни центар који треба да делује као средиште управљачке и комуникацијске структуре. Постојање више управљачких центара за различите нивое који се укључују у систем заштите и спасавања може да доведе до преклапања и конфузије. Зато је боље одредити се за један управљачки центар, који ће укључити представнике различитих нивоа како би се њихова деловања објединила.

Фокус планирања и управљања у ванредним ситуацијама усмерен је у већини држава на *Оперативни центар за ванредне ситуације* (Emergency Operations Center – ЕОС) или на центар где функционише телефонски број 112. Да би овај центар ефикасно и правовремено реаговао, неопходно је да се налази на локацији која је заштићена од свих опасности, а која истовремено обезбеђује добру повезаност у смислу телекомуникација. Неопходно је да буде опремљен одговарајућим телефонским, телефаксним, радијским и ин-

тернет-везама. У зависности од врсте ванредне ситуације, потребна су и друга средства, као што су сложена компјутерска опрема и софтвер, карте великих димензија, ГИС за анализу локалних услова на терену, као и програме за управљање у катастрофама. Овај центар мора поседовати одређен број возила, залихе хране и низ других средстава неопходних у сложеним ванредним ситуацијама, које могу проузроковати низ непредвиђених последица. Многи оперативни центри имају и конференцијску собу, која служи за конференције са свим медијима. Такође, савремено опремљени центри поседују и сале опремљене графоскопима, слајдовима и пројекторима, па се могу користити за обуку, семинаре и састанке. Неопходно је да оперативни центри имају и посебне собе за састанке, у којима се могу састати начелници служби за ванредне ситуације, саветници, научници, политичари и представници локалне заједнице како би проценили и пратили постојећу ситуацију.

Слика 2. Модел функционисања двовелног оперативног центра у ванредним ситуацијама

Као суштински елемент сваког плана наводе се учесници и њихова организација у ванредним ситуацијама. Иако постоје кључни субјекти који учествују у санирању ванредних ситуација, као што су редовне, јавне службе на локалном и вишим нивоима, цивилна заштита (локални састав), полиција, војне снаге, ватрогасци, координатор плана за ванредне ситуације и оперативне агенције, као подједнако важни учесници наводе се и парламент, разни савети, међуресурска већа, одбори за ванредне ситуације, координирајуће агенције. Такође, наводе се разна научна тела и различите службе за научна испитивања, тимови за трагање и спасавање, добровољне организације, медији.

Слика 3. Структура локалног састава цивилне заштите

Учествовање војних снага у цивилним ванредним ситуацијама често је нерешено питање. У неким земљама војне јединице су обично једина помоћ у катастрофичним стањима која настају након испољавања опасности. Предност војних снага лежи у доброј организацији, ефикасности и самосталности у бројним операцијама, док се као недостатак често наводи тешка координација са цивилним ресурсима, тј. проблем дуплирања управљања снагама на терену. Тај проблем решава се сталним планирањем, сарадњом, комуникацијом.

Незаобилазна улога у плану посвећена је и различитим *добровољним организацијама*, које могу попуњавати редове сталних организација, а ту су и оне које се држе одређене добровољне организације и појединца или мале *ad hoc* групе. Они који су одређени за управљање ванредним ситуацијама треба да предвиде такву врсту спонтане помоћи како би интегрисали ове учеснике колико год је могуће у опсег службеног деловања.

Планирање ванредних ситуација и управљање у условима њиховог појављивања мора да се заснива на *правним инструментима* који му дају мандат, па га на тај начин олакшавају и регулишу. Правни механизми су бројни и разноврсни и укључују законе, уредбе, протоколе, декрете, статуте, упутства и сличне акте. Могу се примењивати на свим нивоима територијално-административног организовања, тј. на националном, регионалном, окружном и локалном нивоу. Поред тога, постоје наднационални правни прописи, попут директива Европске уније, као и други међународноправни инструменти. У раној фази израде плана за ванредне ситуације доносиоци планова треба да проуче правну ситуацију у складу са својим надлежностима, као и примењивост правних инструмената на различитим нивоима. Закони и, уопште, сви нормативноправни документи могу да буду довољно комплексни и бројни, и формулисани на такав начин да у потпуности одговоре на проблеме заштите и спасавања у ванредним ситуацијама, док, с друге стране, могу да дају само основну структуру и оквири унутар којих се могу даље решавати сви проблеми.

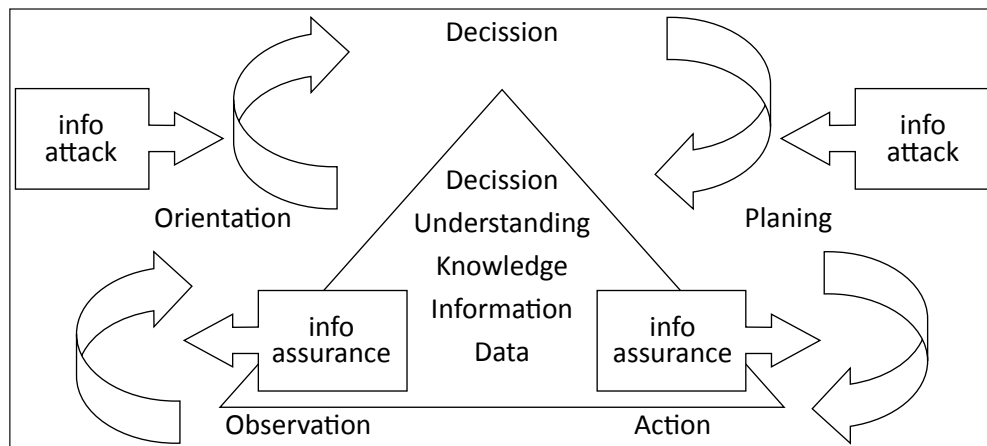
2. ЦИВИЛНА БЕЗБЕДНОСТ И ИНТЕГРИСАНИ СИСТЕМ КОНТРОЛЕ ВАНРЕДНИХ СИТУАЦИЈА У БУГАРСКОЈ

Нови концептуални приступ цивилној безбедности и интегрисаној контроли ванредних ситуација у Бугарској подразумева оквир у којем је исказана потреба свеобухватне сарадње између различитих структура државе. Интегрисани систем идентификован је као комплексан процес у којем ће свака институција појединачно задржати свој идентитет, при чему је присутна могућност сарадње и координације са другим субјектима. У савременом националном приступу наглашава се и да интегрисани сектор безбедности није организација, већ концепт нове организације система, где ће свака институција дати свој допринос у свеобухватној сарадњи.

Кључна компонента у интегрисаном сектору безбедности и управљању ванредним ситуацијама јесте командни и контролни систем (*command and control system C-2*).⁴ То је суштински елемент хоризонталне и вертикалне интеграције служби на националном, регионалном и међународном нивоу, и фактор који показује њихову међусобну оперативност и умреженост. Међутим, уже посматрано, главну улогу у широко интегрисаном систему командовања,

4 Shalamanov, V., Civil Security and Crisis Management: The Concept Development and Experimentation Process in Bulgaria (Role of the US, NATO and the EU in SEE). Work on this topic was supported by NATO's Scientific Division in the framework on the Science for Peace Programme, Project SFP-981149, 2005–2007.

контроле, компјутерске повезаности, комуникације, обавештавања, надзора и извиђања има процес доношења одлука. Успех у овој области заснован је на брзини опсервација, оријентацији, одлукама које се доносе у кратком временском интервалу, планирању и предузимању акција (C4ISRS).⁵ Овај циклус се, у ствари, заснива на когнитивној пирамиди која садржи следеће елементе: податке, информације, знање, разумевање и одлуку, а приказан је на Слици 4.

Слика 4. Когнитивна пирамида у процесу управљања ванредним ситуацијама

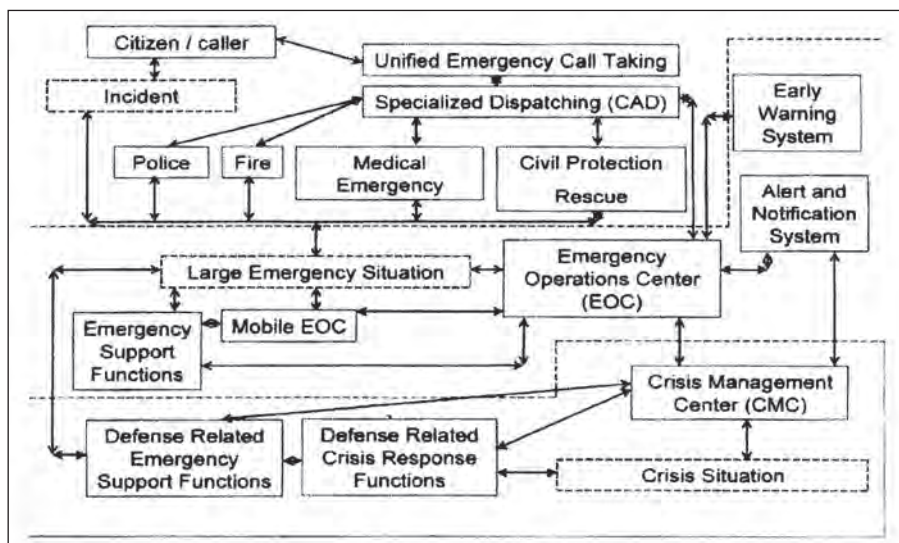
Међутим, у конкретној анализи концепта који грађанима обезбеђује сигурност могуће је уочити три посебне целине:

1. Систем за управљање инцидентним ситуацијама (Incident Management System), који прима позиве од грађана и других извора и субјеката и који реагује са првим респондерима – полицијом, противпожарним тимовима, тимовима цивилне заштите и тимовима хитне медицинске помоћи.

2. Интегрисани систем управљања ванредним ситуацијама (Integrated Emergency Management System), који се активира ако у условима опасности буде много позива или позива у серији о инциденту који се догодио. Информације се добијају из Система за рано упозоравање (Early Warning System), Система за кризно управљање (Crisis Management System) или из Оперативног центра за ванредне ситуације (Emergency Operations Centres – EOC), који остварују сарадњу са полицијом, противпожарним екипама, медицинским екипама и екипама цивилне заштите.

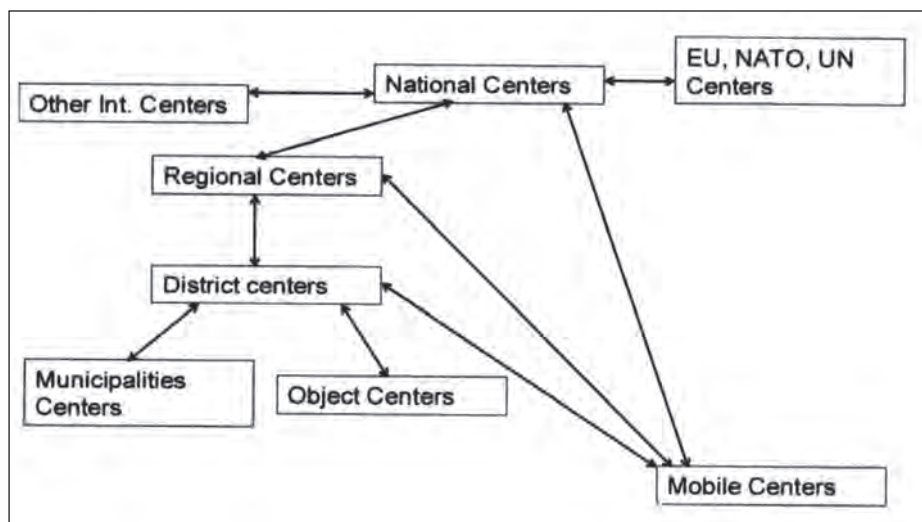
3. У случају да постоје спољни извори опасности који угрожавају становништво Бугарске, активира се Систем за кризно управљање, док је Систем за управљање инцидентним ситуацијама субординиран највишим органима који су му надређени. Систему за управљање инцидентним ситуацијама прикључен је Компјутерски систем за обавештавање (ЦАД), који је повезан са Географским информационом системом (ГИС).

⁵ Shalamanov, V., The Role of the C4ISRS Project in Modernization of the Security Sector in Bulgaria and SEE region, *Information & Security: An International Journal*, Vol. 6, 2001.

Слика 5. Трослешени интeгрисани сислeм за упрaвљање ванредним ситyацијама

Најједноставнија структура Система за управљање у ванредним ситуацијама и Система за управљање кризама може се представити на начин како је приказано на Слици 7. Наиме, неопходно је поседовати све врсте глобалних центара и обезбедити међусобну повезаност између њих.

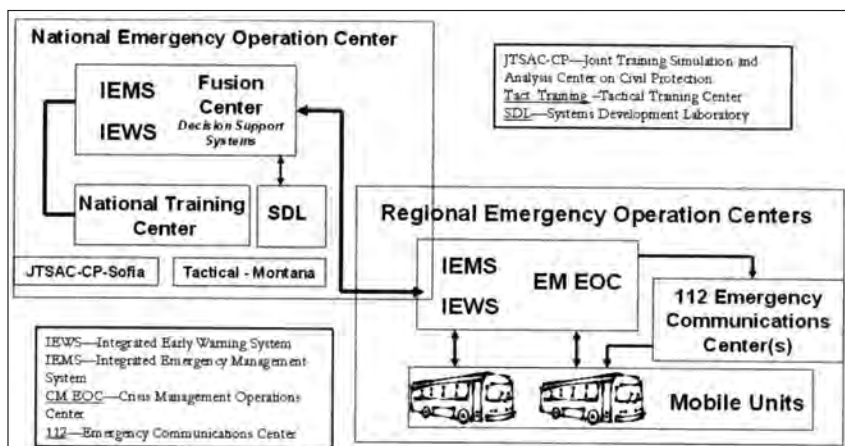
Слика 6. Глобална сlруклyра сислeма за упрaвљање у ванредним ситyацијама

Међутим, када се разматра Интегрисани систем за управљање ванредним ситуацијама (IEMS), може се издвојити неколико кључних елемената:

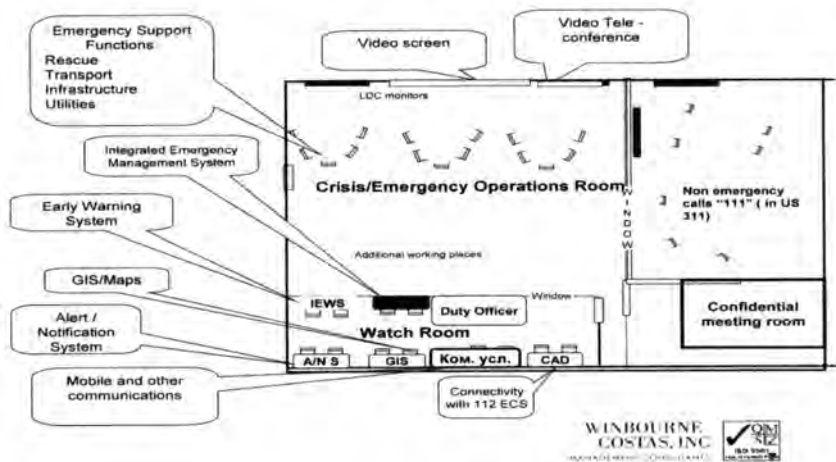
1. Интегрисани систем за рано упозоравање (Integrated Early Warning System – IEWS), који је суштински елемент у примању информација у потенцијално опасним ситуацијама.
2. Фузиони центар (Fusion Centre – FC), који је фокусиран на обједињавање свих примљених информација и већ постојећих информација и података. Задатак овог центра је да представи заједничку оперативну слику, која је важна у процесу процене, оријентације и доношења одлука, као и да обезбеди неопходну, свеобухватну поделу информација. Фузиони центар је саставни део Интегрисаног система за рано упозоравање.
3. Систем за подршку у доношењу одлука (Decision Support System – DSS), који је, такође, део система за рано упозоравање и интегрисаног система за управљање ванредним ситуацијама, али поседује и посебне елементе који могу деловати одвојено од система.
4. Интегрисани систем за управљање ванредним ситуацијама (Integrated Emergency Management System – IEMS), који је најкомплекснији по свом саставу и укључује Нотификациони систем за узбуњивање (Alert and Notification System – ANS), као и капацитете за успостављање комуникације са различитим командно-оперативним центрима, мобилним јединицама и системом за управљање ресурсима. Интегрисање наведених елемената омогућава широк оквир сарадње у критичним ситуацијама, али отвара и могућност укључивања међународних тимова.
5. Тренинг центар (Training Centre – TC) јесте елемент који има важну улогу у обучавању и оспособљавању специјалиста и тимова који учествују у систему заштите и спасавања. Циљ успостављања оваквог центра чини пружање могућности тим субјектима да се упознају са новим технологијама и процедурама које се примењују у процесу интегрисаног управљања. Постоје следећи нивои обуке – за командне тимове, контролне тимове и прве респондере, тачније тимове који први реагују у инцидентним ситуацијама.
6. Систем лабораторија (The System Development Laboratory – SDL), који има улогу да подржи технолошке промене у целокупном процесу промене управљања у ванредним ситуацијама. Овај систем се ослања на најновије доступне технолошке процесе и методе.
7. Регионални оперативни центар за ванредне ситуације (The Regional EOC), који садржи све елементе Интегрисаног система за рано упозоравање, Нотификационог система за узбуњивање, Интегрисаног система за управљање ванредним ситуацијама, Фузионог центра, Система за подршку у доношењу одлука (IEWE, ANS, IEMS, FC, DSS).
8. Комуникациони центар у ванредним ситуацијама 112 (112 ECC) представља елемент националног Комуникационог центра 112 на локалном нивоу. Његова улога је да проследи информације до Центра за обавештавање и

даље до првих респондера, за које су прве информације од суштинског значаја за ефикасно реаговање.

9. Мобилне командно-контролне јединице (MC2U) јесу јединице са ограниченим капацитетима, али повезане са Регионалним оперативним центром за ванредне ситуације, тако да могу користити све расположиве капацитете како би одговорили на ванредне ситуације.

Слика 7. Ойиша сїрукїура Инїеїрисаної сїсїтема за уїрављање у ванредним сїћуацијама

Слика 8. Модел шїїичної ойератївної ценїтра у ванредним сїћуацијама

Извор за слике: 4, 5, 6, 7 и 8: *The Fight Against Terrorism and Crisis Management in Western Balkans*, The NATO Science for Peace and Security Programme, IOS Press, 2008.

Детаљнији концепт је предложен од стране консултантске фирме *Винбурн и Костас* (Winbourne and Costas Inc.), која се бави питањем менаџмента на међународном новоу. Предложен је типичан оперативни центар за ванредне ситуације (ЕОС), који би функционисао на локалном, регионалном и националном нивоу у управљању ванредним ситуацијама. Овај оперативни центар повезан је са Комуникационим центром 112 у ванредним ситуацијама (ЕКС) и Системом 311 (Non-emergency response system – NERS), који реагује у свакодневним, акцидентним ситуацијама како би обезбедио интегрисани приступ цивилној безбедности. Све структуре су, међутим, усмериле своје заједничке напоре на стварање одговарајућег Интегрисаног система за контролу и управљање ванредним ситуацијама на националном нивоу. У даљим поступцима неопходно је на националном нивоу предузети и низ других мера, као што су хармонизација свих предложених концепата, кооперација између свих структура, размена сазнања и технологија. Такође је од суштинског значаја интеграција Система за управљање инцидентним, ванредним и кризним ситуацијама. Кључни значај имају, међутим, напори који се остварују у области едукације, тренинга и научних истраживања.

ЗАКЉУЧАК

Интегрисани систем управљања ванредним ситуацијама представља организован и функционалан систем, који наглашава свеобухватан и интегралан приступ свим опасностима, ризицима и претњама. Без обзира на концептуалне специфичности у организацији појединих интегрисаних система заштите и спасавања, све државе су му намениле велики број превентивних и оперативних задатака које треба да оствари у условима свих ванредних ситуација. У њихову реализацију укључене су све структуре тог система, сагласно степену едукације и обучености, тачније сви нивои територијално-административног организовања, при чему је разним законодавним инструментима прецизирана њихова улога и значај. Цивилне, заштитне операције често су недовољне да одговоре на најхитније потребе угрожених и настрадалих, па је изузетно важна цивилно-војна кооперација и широка међународна сарадња које доприносе санирању насталих последица.

Европски стручњаци у интегрисаном систему контроле и управљања ванредним ситуацијама полазе од премисе да је планирање процес који треба спроводити континуирано. Плановима се прецизирају опасности које угрожавају становништво, материјална и културна добра и животну средину. Такође, ради избегавања конфузије и нејасноћа у координацији дефинисана је управљачка структура, која, у зависности од ситуације и опредељења, може бити традиционалана или авангарднија, позната као *Инцидентни командни систем*. Предност тог начина управљања огледа се у његовој флексибилности и прилагођавању хетерогеним ванредним ситуацијама и њиховим последицама. Фокус у европском моделу интегрисаног одговора на ванредне ситуације усмерен је на дводелни Оперативни центар у ванредним ситуацијама. Тај центар истовремено обавља функцију прикупљања података, обавешта-

вања државних органа и свих учесника интегрисаног система заштите и спасавања. Такође, преко дефинисаних структура обавља и функцију управљања свим акцијама заштите и спасавања. Планови предвиђају и функционисање свих учесника у обједињеном систему заштите и спасавања.

Истраживање нових модела интегрисаног система контроле ванредних ситуација у евроатлантским државама показује низ новина у овој области. У Бугарској се детаљно разрађује начин реговања у условима испољавања опасности. Он првенствено зависи од интензитета саме опасности и последица које проузрокује. Систем за управљање инцидентним ситуацијама активира се у условима опасности мањег обима и интензитета и реагује само са првим респондерима, чији је делокруг свакодневног рада спровођење активности заштите и спасавања. У условима испољавања опасности већег интензитета и онда када се предвиђа да ће последице бити свеобухватније и ширег обима активира се Интегрисани систем за управљање ванредним ситуацијама. Тај ниво инкорпорира шири круг учесника који се налазе на локалном и регионалном нивоу. У случају спољних извора опасности који прете да угрозе безбедност државе и грађана и проузрокују дуготрајну кризу у друштву, активира се Систем за кризно управљање, који је субординиран највишим државним органима.

ЛИТЕРАТУРА

- Alexander, D., From civil defence to civil protection, and back again, *Disaster Prevention and Management*, Volume 11, Number 3, 2002, стр. 209–213.
- Boin, R., Lagadec, P., Preparing for the Future, Critical Challenges in Crisis Management, *Journal of Contingencies and Crisis Management*, Vol. 8, No. 4, 2000.
- Britton, N., A New Emergency Management for the New Millenium, *Australian Journal of Emergency Management*, Summer, 2001–2002.
- Бејл, Л., *Цивилна одбрана*, ВИНЦ, Београд, 1991.
- International CEP Handbook*, CEP in the NATO & EAPC Countries, SEMA, Stockholm, 2003.
- McEntire, D., Myers, A., Preparing Communities for Disaster, *Disaster Prevention and Management*, Vol. 13, No. 2, 2004.
- Nathan, F., “Natural Disaster, Vulnerability and Human Security”, у: Brauch, H. G., Grin, J., Mesjasz, C., et al. (eds.): *Facing Global Environmental Change: Environmental, Human, Energy, Food, Health and Water Security Concepts*, 2007.
- Perry, R., Incident management system in disaster management, *Disaster Prevention and Management*, Vol. 12, No. 5, 2003.
- Shalamanov, V., The Role of the C4ISRS Project in Modernization of the Security Sector in Bulgaria and SEE region, *Information & Security: An International Journal*, Vol. 6, 2001.
- Shalamanov, V., Civil Security and Crisis Management: The Concept Development and Experimentation Process in Bulgaria (Role of the US, NATO and the EU in SEE). Work on this topic was supported by NATO's Scientific Division in the framework on the Science for Peace Programme, Project SFP-981149, 2005–2007.

Jasmina GAČIĆ,

UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF SECURITY STUDIES

THE CONTEMPORARY MODEL OF INTEGRATED EMERGENCY MANAGEMENT

Abstract: Numerous analysts and researchers of emergency management have pointed out that the basic principles of civil emergency planning and emergency management are more than fifty years old and that they have remained virtually unchanged. Until the early 1980s, the main goal of this system and its basic concept was the Continuity of Government (CoG). A more comprehensive and conceptually more articulate program – Comprehensive Emergency Management (CEM) – was adopted several years later as a new program of comprehensive emergency management. This program marked a shift in the attitude of the government and the state toward different hazards to citizens and the society as a whole. In a theoretical and practical sense, it defined a different view of natural, industrial and other hazards. The lack of a precise definition of the role of all subjects in comprehensive emergency management required a new program to be defined. This is why most states opted for a more precise and more original system of Integrated Emergency Management (IEMS). The aim of this program was to emphasize the civil preparedness of the state with regard to all potential risks and threats, but also to enable different levels of the state and its subjects to achieve integrated cooperation regarding coordination in the event of all types of hazards. European emergency management experts take as their starting point several premises that determine the entire planning process, which is to be implemented continually and progressively: the legal and normative framework, the management structure, the coordination structure, the operations centre, the participants, and the way that they are organized. The key component of the integrated sector of security and emergency management in Bulgaria is the command and control system C-2. It is an essential element of the horizontal and vertical integration of services on a national, regional, and international level and a factor indicating their interoperability and interconnectedness.

Key words: emergencies, civil emergency planning, model, integrated system

Ана КОВАЧЕВИЋ, Драгана НИКОЛИЋ

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

ВИЗУЕЛИЗАЦИЈА САДРЖАЈА УЧЕЊА У ТЕХНОЛОШКИ ПОДРЖАНОМ УЧЕЊУ

Апстракт: Технолошки подржано учење добија све већи значај. Едукативни објекат, као један од основних елемената технолошки подржаног учења, налази се у репозиторијуму едукативних објеката. Визуелизација је моћно средство која помаже корисницима при когнитивним процесима (истраживачким, аналитичким и описним). Коришћењем компјутерски подржаног, интерактивног, визуелног представљања података омогућава се проширивање когниције корисника. Визуелизацијом едукативних објеката у оквиру репозиторијума едукативних објеката постиже се боља прегледност целокупног репозиторијума, уочавање веза међу едукативним објектима, њихово лакше проналажење у оквиру репозиторијума, као и олакшавање уочавања главних концепата. У раду су објашњене предности како саме визуелизације информација, тако и визуелизације у технолошки подржаном учењу. Поред тога, представљени су педагошки аспекти визуелизације, и дати су примери визуелизације едукативних објеката, као и целокупног репозиторијума едукативних објеката.

Кључне речи: визуализација, едукативан објекат, технолошки подржано учење

Увод

Савремени развој информационих технологија омогућава њихову примену у образовању. У последње време технолошки подржано учење добија све већи значај (енгл. *Technology Supported Learning*, TEL), и постаје уобичајено и на најпрестижнијим факултетима који у својим виртуелним учионицама пружају велики избор најразноврснијих акредитованих академских курса [Станковић, 2006]. Један од основних елемената технолошки подржаног учења је едукативни објекат. Према стандарду IEEE LOM, „Едукативни објекат је било који ентитет, дигитални или недигитални, који се може користити, једном или више пута, или референцирати током технолошки подржаног проце-

са учења" [IEEE LOM, 2002]. Едукативни објекти се налазе у оквиру репозиторијума едукативних објеката.

Визуелизација садржаја учења односи се на визуелно приказивање самог садржаја едукативног објекта, као и за приказивање едукативних објеката у оквиру репозиторијума едукативних објеката. Визуелизацијом едукативних објеката постиже се боља прегледност целокупног репозиторијума, уочавање веза међу едукативним објектима, као и њихово лакше проналажење у оквиру репозиторијума. Поред тога, визуелизацијом садржаја појединог едукативног објекта студентима се олакшава уочавање главних концепата.

Данас се од свршених студената захтева да имају визуелне и вербалне вештине, као и да знају да презентују, интерпретирају и манипулишу визуелним аспектима свог знања у бројним формама [McLoughlin & Krakowski, 2001]. Ако су студенти навикли на визуелни начин презентовања садржаја учења, њима ће бити олакшано усвајање и овладавање визуелним вештинама у презентовању, интерпретацији и манипулацији стечених знања.

ВИЗУЕЛИЗАЦИЈА

Иако је термин *визуелизација информација* (енгл. *information visualisation*) употребљен први пут релативно скоро,¹ људска потреба за визуелним приказивањем информације има дугу историју. Мапе се користе већ хиљадама година, дијаграме су научници користили да би поставили релације (нпр. Еуклидови *Елементи*), објаснили методологију експеримента и класификовали и концептуализовали феномен (Robin, 1992). У почетку су дијаграми приказивали физичке величине, или научни експеримент, а тек касније су се појавили дијаграми апстрактних, нефизичких величина.

Colin Ware (2000), експерт психологије перцепције, указује на огромну моћ људског визуелног система за разумевање патерна. Око и визуелни кортекс у мозгу образују масивни паралелни процесор који обезбеђује најшири опсег канала до људских когнитивних центара. На вишим нивоима процесирања, перцепција (опажање) и когниција (сазнање) међусобно су зависни, због чега су речи *разумејти* и *видети* синоними (Ware, 2000).

Визуелизација је моћно средство које помаже корисницима да изводе различите типове когнитивних процеса [Butler *et al.*, 1993]:

истраживачки (енгл. *exploratory*) – корисник не зна шта тражи;

аналитички (енгл. *analytical*) – корисник зна шта тражи у подацима и покушава да открије да ли постоји;

описни (енгл. *descriptive*) – феномен представљен у подацима јесте познат, али је кориснику потребно да нађе јасну визуелну потврду тога.

Card *et al.* [1999] дефинишу *визуелизацију* као – коришћење компјутерски подржаног, интерактивног, визуелног представљања података да би се проширила когниција. *Визуелизација информација* је дефинисана као коришћење

¹ Card [2009] сматра да је термин *визуелизација информација* (енгл. *information visualisation*) први пут употребљен 1989. године [Robertson *et al.*, 1989].

компјутерски подржаног, интерактивног, визуелног представљања апстрактних података да би се проширила когниција [Card *et al.*, 1999]. Когниција је интелектуални процес у којем се информација добија, трансформише, чува, претражује и користи [Card, 2009]. Циљ визуелизације информација је повећање когнитивних перформанси, а не само креирање интересантније слике [Card, 2009].

Визуелизација повећава когницију [Card *et al.*, 1999] на тај начин што:

- повећава корисникове меморијске ресурсе и олакшава обраду,
- информације постају приступачније,
- олакшава откривање патерна,
- омогућава перцептивно закључивање,
- користи механизам перцептивне пажње за надгледање и
- кодира информацију у промењивом медијуму.

Shneiderman [1996] је поставио основне принципе које би визуелизација информација требало да испуњава и назвао их је *Visual Information Seeking Mantra*: „Прво – општи преглед, зумирање и филтрирање, потом детаљи на захтев.“ Такође, Shneiderman [1996] сматра да истраживачки прототип обично функционише са једним типом података, док успешни комерцијални модели треба да задовоље више типова података, да обезбеде интеграцију са постојећим софтвером и подрже листу захтева: преглед (енгл. *overview*), зумирање, филтрирање, приказивање детаља на захтев, релације, историју и издвајање података. Иницијално је потребно дати преглед целе колекције. Зумирање помаже корисницима да очувају свој осећај позиције и контекста. Помоћу филтера омогућава се одбацавање сувишних података да би се постигао бољи преглед. Динамички упити примењени на елементе колекције су једна од кључних идеја у визуелизацији информација [Ahlberg *et al.*, 1992]. Тада корисници могу да контролишу садржај приказа, могу једноставно да се фокусирају на оно што их занима, елиминишући непотребне објекте. Треба обезбедити и детаљније приказивање неког елемента уколико је потребно, као и релације између њих. Такође, корисно је сачувати историју акција, нпр. омогућити команду *undo* и сл. Понекад је потребно да се издвоји скуп објеката и сачува како би се примениле неке команде, као што су штампање, слање електронске поште и др.

ПЕДАГОШКИ АСПЕКТИ ВИЗУЕЛИЗАЦИЈЕ

Визуелни алати помажу студентима у трансформацији статичких информација у активно знање, а такође се могу користити као метакогнитивни алати за самооцењивање (енгл. *self-assessment*) [Hyerle, 2009]. McLoughlin & Krakowski [2001] сматрају да су визуелне форме представљања важне не само као хеуристички и педагошки алати, већ и као оправдани аспекти расуђивања и учења. Због тога би студенти требало да употребљавају више начина презентације када користе технолошки подржано учење. Поред тога, треба имати на уму да су данашњи студенти углавном *digital natives* [Small & Vorgan, 2008], тј.

навикнути на начин представљања информација какав се појављује на вебу (помоћу хиперлинкова).

Да би систем обезбедио смислену визуелизацију, неопходно је да се адаптира на могућности корисника, циљ интерпретације, доступне ресурсе (хардвера и софтвера), форму и садржај података који треба да се визуелизују [Dominik & Gutkauf, 1994]. Визуелни аспекти когниције такође су препознати као важни у инструкционалном дизајну. Mayer et al. [1995] установили су да уколико су илустрације постављене поред текста, а за натпис слике (енгл. *caption*) узете информације из текста, разумевање студената се побољшава. Такође је показано да представљање знања у визуелној форми дозвољава боље препознавање и/или схватање информације. Rueda et al. [2003] сматрају да је изузетно важно визуелно представљање резултата ITS (*Intelligent Tutoring Systems*) како би се олакшало разумевање члановима едукативне заједнице, поготово онима који немају превише искуства у области рачунара.

Визуелно размишљање (енгл. *visual thinking*) је темељни и јединствени део нашег перцептуалног процеса. Визуелизација помаже вербалном и симболичком начину представљања идеја и мисли. У многим дисциплинама, као што су математика и физика, визуелно-просторни приступ је присутан већ дуже време [Zimmerman & Cunningham, 1991].

Рачунари имају потенцијал да подрже когницију, јер се користе да прошире интелигенцију. Интересантни су примери где рачунари служе да прошире и визуелне и језичке аспекте учења [Hoyles et al., 1991]. Визуелни и сензорни модели учења помоћу рачунара могу постићи тзв. когнитивни остатак (енгл. *cognitive residue*) [Salomon et al., 1991], тј. побољшање когнитивне активности, на пример, у саморегулацији и свесности. Chen & McGrath [2004–2005] сматрају да се учење може побољшати коришћењем алата за „визуелно размишљање“, који: а) помажу студентима да се информације обрађују на дубљем нивоу, б) помажу студентима да открију значење и креирају сопствене идеје, в) прошире дељење и комуницирање знања, и г) охрабрују студенте да препознају алтернативне или нове начине учења.

Педагошка функција визуелних ресурса обично је била повезана са мотивацијом, где би се као замена за директно искуство презентовали објекти и догађаји који су изван свакодневног искуства студената [McLoughlin & Krakowski, 2001].

Hyerle [2009] сматра да постоје три основне категорије визуелних алата у едукативним системима:

- brainstorming Webs, за подстицање креативности и отворености за нове и другачије приступе;
- графички организатори, за подстицање аналитичког садржаја и процеса учења;
- концептуално мапирање, за подстицање когнитивног развоја и критичког мишљења.

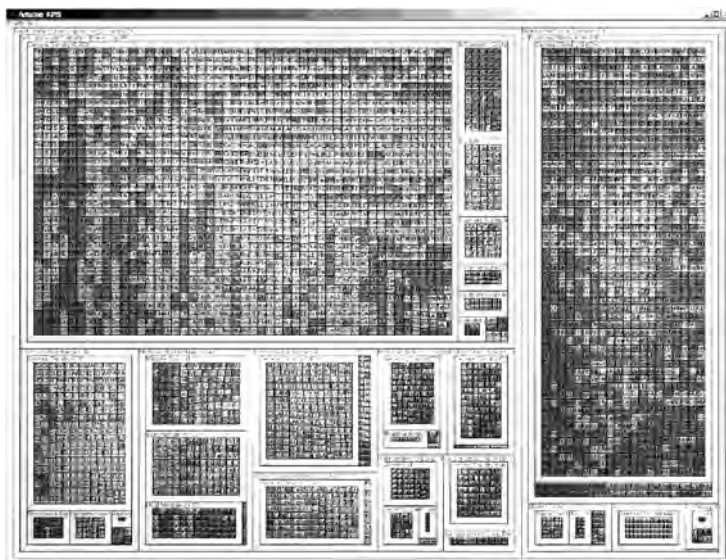
Постоји и четврта категорија визуелних алата, који интегришу креативну динамику веба, аналитичке структуре учења спецификованог на садржају,

континуалног когнитивног развоја и подстичу размишљање кроз концептуално мапирање, нпр. такозване *Thinking Maps* [Hyerle, 2009].

ПРИМЕРИ ВИЗУЕЛИЗАЦИЈЕ ЕДУКАТИВНИХ ОБЈЕКТА

Klerkx, Duval & Meire [2004] су приказали како се помоћу визуелизације едукативних објеката у оквиру репозиторијума едукативних објеката (енгл. *learning object repository*), Ariadne² KPS (Ariadne Knowledge Pool System) може побољшати претраживање у односу на традиционално, тј. претраживање помоћу метаподатака. Резултати претраживања су представљени помоћу алата за визуелизацију, уместо путем приказа са уобичајеном листом. Визуелизација би могла да побољша претраживање, пошто омогућава да се прикаже садржај целокупног репозиторијума едукативних објеката. Уз то, филтрирањем помоћу метаподатака добио би се бољи преглед. Технике визуелизације које су примењене на Ariadne KPS су: *Squarified cushion treemaps*, *Hyperbolic trees* и *Venn* дијаграм [Klerkx et al., 2004].

Treemap се користи за визуелизацију хијерархијске структуре и искоришћава у потпуности доступан простор. Едукативни објекти су прво подељени на основу области (метаподатак), а потом је примењена визуелизација као на Слици 1. Право коришћења едукативног објекта, такође, метаподатак, представљен је помоћу боје: црвене (ако корисник нема право коришћења) и зелене (ако има право коришћења).

Слика 1. Едукативни објекти Ariadne KPS приказани помоћу *squarified cushion treemaps*,

² <http://www.ariadne-eu.org/>

treemaps богата шема боја и технике филтрирања најкориснија карактеристика. Такође, на основу видео-анализе закључено је да се *treemaps* може побољшати интегришући функционалност претраживања, и детаља на захтев, који укључују статистику у подређеним категоријама (број фајлова, и директоријума). Такође је закључио да је интеграција визуелизације у постојећи систем од изузетне важности за прихватање система визуелизације од стране аналитичара података.

За приказивање целокупног репозиторијума који има велики број едукативних елемената, који су хијерархијски организовани, велику предност има приказ помоћу *treemaps* због следећих особина [Ковачевић, 2010]:

- сваки пиксел екрана је искоришћен, што је изузетно значајно у случају великог броја података;
- помоћу боје омогућен је додатни ниво информације о едукативним објектима, чиме се може представити било који метаподатак;
- помоћу величине правоугаоника добија се још једна димензија, нпр. која указује на број понављања цитираних референци;
- помоћу *treemaps* даје се преглед целокупног репозиторијума, а истовремено омогућено је уочавање детаља који се могу даље истраживати, тј. задовољен је Tufte микро/макропринцип [Tufte, 1983]. Поред тога, омогућено је да корисник зумирањем интересантних области, или филтрирањем података прилагоди себи приказ, чиме је задовољена Shneiderman-ова мантра
- помоћу корисничког интерфејса, једноставно је додати нови ниво хијерархије;
- омогућено је приказивање метаподатака о селектованом објекту;
- гледајући *treemaps*, брзо се додаје смисао боји и величини, чиме се ослобађа ментална енергија за доношење одлука.

Неке визуелизације веба могу се применити на визуелизацију едукативних објеката у оквиру репозиторијума едукативних објеката, пошто је највећи репозиторијум едукативних објеката управо веб. За разлику од осталих претраживача који резултате презентују у облику листе, Spezify³ их приказује визуелно као на Слици 3. Постоји могућност избора извора и/или формата података. За постављени упит *visualisation learning object* добија се приказ екрана као на Слици 3. Приказују се разни типови медија и не прави се разлика између блогова, видеа, микроблогова и слика, да би корисник формирао општу слику на основу задатог упита.

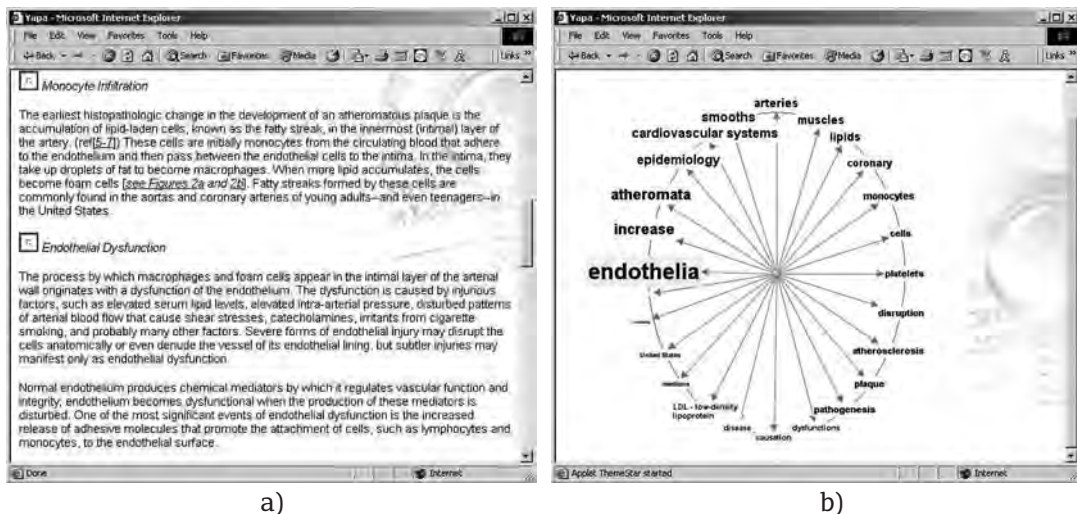
Spezify је пионирски покушај, који даје приказ постојећих едукативних објеката да би се наслутило шта постоји, при чему је приказан релативно мали број негруписаних ставки. Међу резултатима са Слике 3 налазе се и они који нису ранжирани међу првих 50 код Гугла.

3 <http://spezify.com>

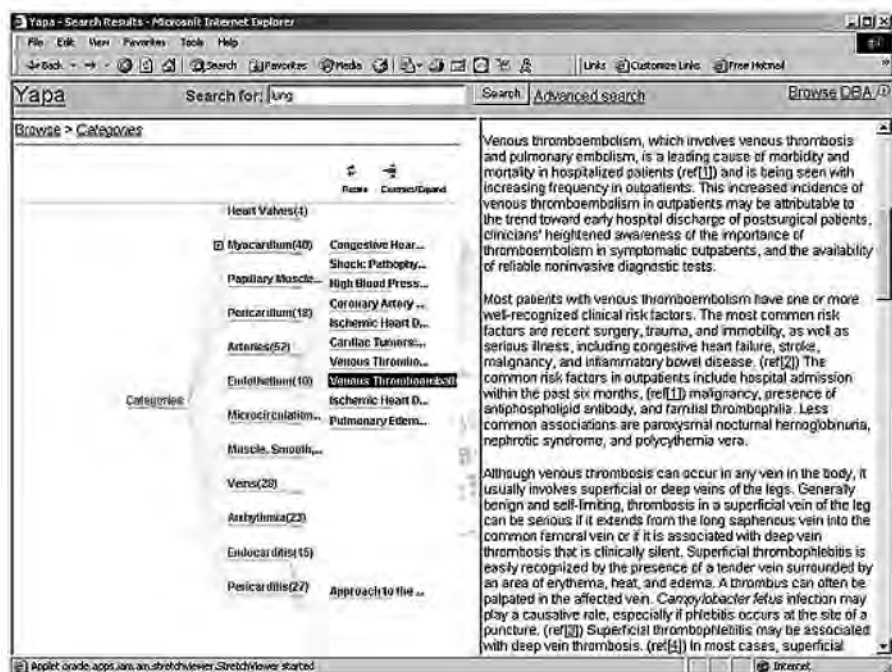
Слика 3. Приказ резултата изражавања помоћу Spezify за представљени ујини visualisation learning object

Коришћењем ThemeStar, могу визуелно да се представе најважније теме у едукативном објекту, сортиране према релевантности, као на Сlici 4. Аплет ThemeStar приказује теме на основу текста у облику круга, при чему су значајније теме приказане већим фонтом [ORATEXT, 2005]. Визуелизацији на Сlici 4 претходило је аутоматско издвајање тема и њихових тежина помоћу техника *text mining*. Визуелизација је мање корисна када има велики број „слабих“ тема [ORATEXT, 2005].

Слика 4. а) Документ; б) Главне теме документа приказане помоћу ThemeStar, преузето из [Oratext, 2005]

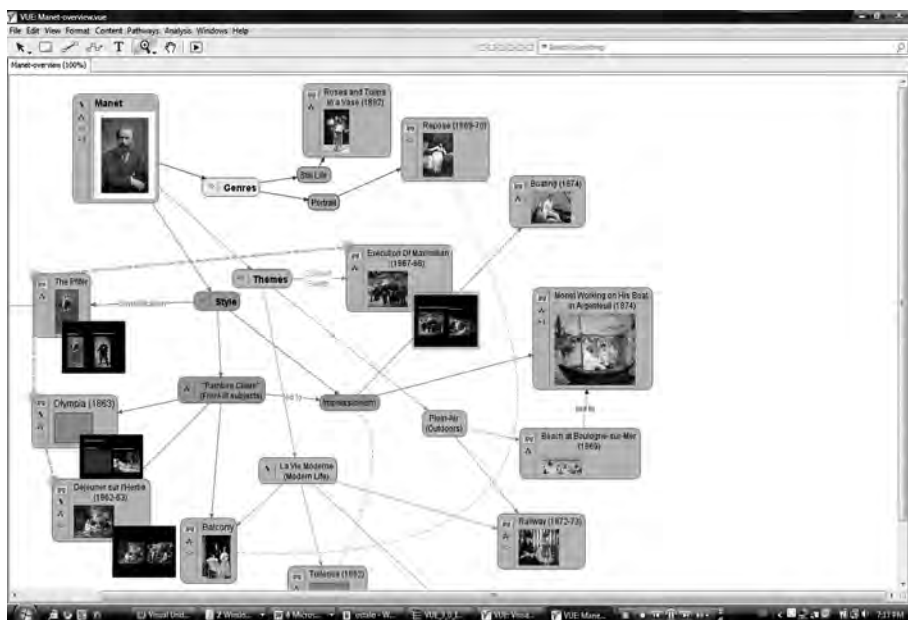
За визуелно приказивање класификованих едукативних објеката може се користити StretchViewer [ORATEXT, 2005]. StretchViewer ишчитава хијерархијску спецификацију у одређеном формату и приказује резултате у Јава аплету, као на Слици 5 [ORATEXT, 2005]. Такође, омогућено је да се двоструким кликом на назив едукативног објекта у *StretchViewer* одговарајући едукативни објекат приказује у десној страни прозора.

Слика 5. *StretchViewer* за прегледање категорија едукативних објеката, преузето из [ORATEXT, 2005]

VUE⁴ (*Visual Understanding Environment*) може се користити за визуелно структурирање едукативних објеката, тј. за подржавање концепата који су тешки за разумевање у едукацији. VUE обезбеђује интерфејс за приказивање помоћу *concept map* садржаја дигиталних репозиторијума, чиме се наставницима и студентима омогућава да мапирају релације између едукативног материјала. Такође, омогућено је дефинисање путања кроз мапу дигиталног садржаја, опција филтрирања, као и поређење две мапе. Коришћењем овог алата, наставници и студенти могу да мапирају релације између дигиталног садржаја, чиме је омогућено лакше уочавање појмова. Резултућа мапа може се размењивати међу корисницима. VUE користи когнитивну предност мапирања концепата као интерфејс и визуелизацију информација да подржи креирање презентације за едукацију или за истраживање (слика 6).

4 <http://vue.tufts.edu/>

Слика 6. Мапа креирана помоћу VUE, преузето са [<http://vue.tufts.edu/gallery/index.cfm>]

Strobelt *et al.* [2009] помоћу апликације *Document Cards* на компактан начин приказују важне чињенице и слике из едукативног објекта, по угледу на карте *Top Trumps*.⁵ Коришћењем техника *text mining* и хеуристике графике, издвојена је кључна семантика едукативног објекта, слике, као и одговарајући натпис слике. Основна идеја је била да се пронађе адекватан начин визуелизације, чиме би се заузело што мање простора, а истовремено да се прикажу основни елементи едукативног објекта, јер је то изузетно важно за приступање великој колекцији докумената на уређајима различитих величина (слика 7). *Document Cards* обезбеђује смислен и репрезентативан преглед мале величине, а апликација је примењива на широк опсег типова документа и величина. Омогућена је и интеракција: прелазом преко слике приказује се натпис слике, као и *tooltip*, а кликом на слику премешта се на страну која садржи ту слику и др.

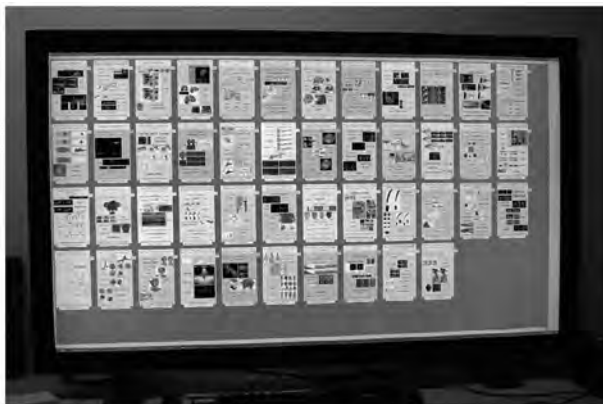
Document Cards је примењен на корпус *IEEE InfoVis 2008 Proceedings*⁶ за читаву годину (слика 8). Метод може једноставно да се примени на друге колекције публикација, као и скупове докумената који садрже слике.

⁵ <http://www.toptrumps.com>

⁶ http://www.cse.ust.hk/~zhouhong/InfoVis08_paper.html

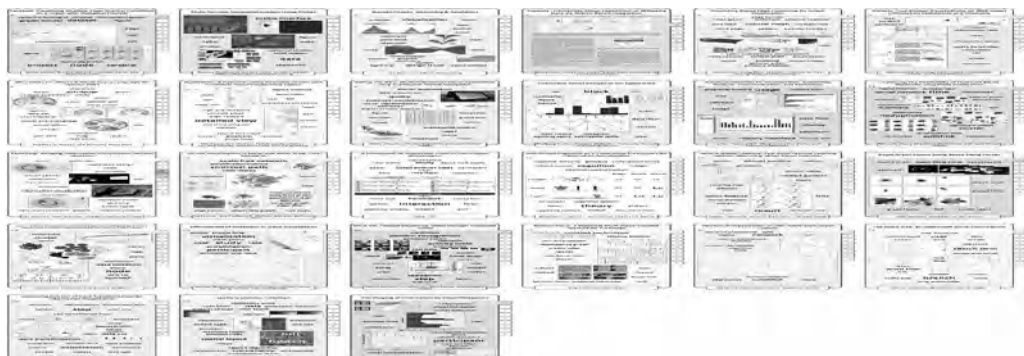

а)

б)

Слика 7. Апликација Documents Cards за корџус IEEE InfoVis 2008 Proceedings, приказана за различите величине екрана: а) за мобилни уређај, б) за екран од 56"; преузето из [Strobelt et al., 2009]

Слика 8. Корџус IEEE InfoVis 2008 Proceedings представљен помоћу Documents Cards (uvećan detalj slike 3.37); preuzeto iz [Strobelt et al., 2009]

ЗАКЉУЧАК

Визуелизација је моћно средство које не само да креира интересантне слике већ и подстиче когнитивне процесе. Са порастом апликација за технолошки подржано учење, намеће се потреба за визуелизацијом како репозиторијума едукативних објеката, тако и самих едукативних објеката.

У претходном поглављу приказане су неке визуелизације едукативних објеката у оквиру репозиторијума едукативних објеката, као *treemaps*, *hyperbolic trees*, *cluster map*, *Spezify*. Која ће се техника визуализације применити, примарно зависи од података и циља. *Spezify* није погодан за приказивање великог броја података. *Cluster map* не би био погодан за представљање назива едукативних објеката јер је основни елемент фиксне величине и превише мали да би могао да садржи наслов. *Treemap* и *hyperbolic tree* су веома прикладни за приказивање садржаја едукативног репозиторијума, али да би се побољшало претраживање, потребна је интеграција са метаподацима. При поређењу *treemap* са *hyperbolic tree*, уочено је да *treemap* има предности у односу на *hyperbolic tree*, за приказивање великог броја едукативних објеката у оквиру едукативног репозиторијума у више нивоа хијерархије, пошто има могућност додавања додатних димензија бојом и величином правоугаоника, бољу искоришћеност простора и могућност приказивања текстуалних информација. Побољшања би могла да се одвијају у омогућавању корисничке интеракције и интегрисаности са метаподацима.

ЛИТЕРАТУРА

- Ahlberg, C., Williamson, C., Shneiderman, B. (1992) Dynamic queries for information exploration: An implementation and evaluation, in *Proceedings ACM CHI'92: Human Factors in Computing Systems*, ACM, New York, NY (1992), pp. 619–626.
- Butler, D. M., Almond, J. C., Bergeron, R. D., Brodlie, K. W. and Haber, A. B. (1993) Visualization Reference Models, in *Proceedings Fourth IEEE Conf. Visualization*, G. M. Nielson and D. Bergeron, eds., pp. 337–342.
- Card, S. (2009) Information Visualization, in *Human-Computer Interaction: Design Issues, Solutions and Applications*, ed. Sears, A. and Jacko, J., CRC Press, Taylor&Francis Group.
- Card, S., Mackinlay, K., Shneiderman, B. (1999) *Readings in Information Visualization: Using Vision to Think*, San Francisco: Morgan Kaufmann.
- Chen, P. & McGrath, D. (2004–2005) Visualize, Visualize, Visualize: Designing Projects for Higher-Order Thinking, *Learning & Leading with Technology*, 32(4), 2–5.
- Dominik G., Gutkauf, B. (1994) User modeling for adaptive visualization systems IEEE Visualization, in *Proceedings of the conference on Visualization '94*, pp. 217–223.
- Hoyles, C., Sutherland, R. & Healy, L. (1991) Children talking in computing environments, new insights into the role of discussion in mathematics learning, in K. Durkin (Eds.) *Language and mathematical development*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 162–175.
- Hyerle, D. (2009) *Visual tools for transforming information into knowledge*, Corwin Press.
- IEEE LOM (2002) Duval, E. (Ed.), 1484.12.1: *IEEE Standard for Learning Object Metadata*, IEEE LTSC, 2002.
- Klerkx, J., Duval, E., Meire, M. (2004) Using Information Visualization for Accessing Learning Object Repositories, in *Proceedings of the Information Visualization, Eighth International Conference 2004*, pp. 465–470.
- Kobsa, A. (2004) User Experiments with Tree Visualization Systems, in *Proceedings of InfoVis2004*, IEEE Symposium on Information Visualization, Austin, TX.
- Ковачевић, А. (2010) Визуализација веб мининга над едукативним објектима, докторска дисертација, ФОН, 2010.
- Mayer, R. E., Steinhoff, K., Bower, G., Mars, R. (1995) *A generative theory of textbook design: Using annotated illustrations to foster meaningful learning of science text*, Educational Technology Research and Development.

- McLoughlin, C., Krakowski, K. (2001) Technological tools for visual thinking: what does the research tell us? Paper presented at the *Apple University Consortium Academic and Developers Conference*, James Cook University, Townsville, pp. 23–26.
- ORATEXT (2005) Information Visualisation with Oracle 10g Tex, An Oracle White Paper, dostupno na: http://www.oracle.com/technology/products/text/.../10gR2_InfoVis_v2.pdf
- Robin, H. (1992) *The scientific image: From cave to computer*, New York: H. N. Abrams, Inc.
- Robertson, G., Czerwinski, M., Larson, K., Robbins, D., Thiel, D., Dantzich, M. (1998) Data Mountain: Using Spatial Memory for Document Managemen, in *Proceedings of ACM UIST '98*, San Francisco, CA.
- Salomon, G., Perkins, D., Globerson, T. (1991) Partners in cognition: Extending human intelligence with intelligent technologies, *Educational Researcher*, 20(3), pp. 2–9.
- Shneiderman, B. (1996) The Eyes Have It: A Task by Data Type Taxonomy for Information Visualizations, 1996 *IEEE Symposium on Visual Languages*, Boulder, Colorado.
- Small, G., Vorgan, G. (2008) *Brain: Surviving the Technological Alteration of the Modern Mind*, HarperColins, 2008.
- Strobelt, S., Oelke, D., Rohrdantz, C., Stoffel, A., Keim, D., Deussen, O. (2009) Document Cards: A Top Trumps Visualization for Documents, *IEEE Transactions on Visualization and Computer Graphics*, Vol. 15, No. 6.
- Станковић, Ж. (2006) Развој технологије учења на даљину, *Насијава и васпитушање*, бр. 2.
- Tufte, E. (1983) *The Visual Display of Quantitative Information*, Graphics Press, Cheshire CT.
- Ware, C. (2000) *Information Visualization: Perception for Design*, Morgan Kaufmann, San Francisco.
- Zimmerman, W., Cunningham, S. (1991) (Eds.) *Visualisation in Teaching and Learning Mathematics Use*, Mathematical Association of America.

Ana KOVAČEVIĆ

UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF SECURITY STUDIES

Dragana NIKOLIĆ

???

THE VISUALIZATION OF CONTENT IN TECHNOLOGY SUPPORTED LEARNING

Abstract: Technology supported learning is becoming increasingly important. The learning object, as one of the basic elements of technology supported learning, is situated in the learning object repository. Visualization is a powerful means which helps users with cognitive processes (exploratory, analytical and descriptive). By using computer-supported, interactive, and visual representations of data, it is possible to expand the user's cognition. The visualization of learning objects within the learning object repository provides a better overview of the entire repository, allows connections between learning objects to be observed, and facilitates the perception of main concepts. This paper explains both the advantages of information visualization in itself and its advantages in technology supported learning. It also presents the pedagogical aspects of visualization and provides examples of visualizations of learning objects and the entire learning object repository.

Key words: visualization, learning object, technology supported learning

Владимир Ајзенхамер, Жељко ИВАНИШ
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

МАКИЈАВЕЛИ И МАКИЈАВЕЛИЗАМ – ОДРАЗ У ИСКРИВЉЕНОМ ОГЛЕДАЛУ

*Habent sua fata libelli –
Knjige imaju svoju sudbinu.*

Апстракт: Контроверзе које већ скоро пет векова изазива Макијавелијев *Владалац* учиниле су да много негативне патине прекрије праву суштину овог дела. Истина, та суштина није ништа мање интригантна од њених накнадних интерпретација, али је ипак знатно племенитија него што би се то могло закључити из навода бројних критичара Макијавелијевог лика и дела. Аутори рада се неће бавити (осим у мери у којој је то неопходно) изворном Макијавелијевом мисли, већ ће њихова пажња првенствено бити усмерена ка анализи феномена макијавелизма, који посматрају као накнадно искривљену интерпретацију ставова и идеја овог политичког мислиоца. Циљ рада је наглашавање дистинкције између Макијавелијеве изворне мисли и макијавелизма као њеног пејоративног „деривата“, као и покушај идентификације правих „творца“ ове злогласне доктрине.

Аутори рада посматрају феномен макијавелизма превасходно као феномен еволутивне природе који се, проширивањем појмовног значења развија и надограђује, прилагођавајући себе актуелном времену, његовим приликама и изазовима.

Кључне речи: макијавелизам, доктрина, државни разлој, *ubermensch*, национална држава, фашизам, нацизам

Жилав је глас који прати човека, примећује Метин Ардити у свом есеју посвећеном Макијавелију, питајући се да ли је икада постојао писац који се толико често цитира, а тако мало чита.¹ Постављено питање је више него оправдано, с обзиром на то да је Макијавелијева лоша репутација распрострањена не

¹ Ардити, М., *Зајонетка Макијавели*, Паидеиа, Београд, 2000.

само међу критички настројеним теоретичарима и стручњацима већ и међу лаицима који су додир са његовим радом остварили једино кроз сусрет са спорном максимумом о циљу и средству. То питање постаје још актуелније захваљујући чињеници да је Макијавелијево име постало општепрепознатљив синоним за неморалност и злочинство, својеврсни „бренд“ неваљалства, а сам Макијавели – људска персонификација највећег баука хришћанске културе – Сотоне лично!² Иако је немали број аутора уложио завидне напоре не би ли оградио Макијавелија од оне вероломне политичке праксе и технике владања чијем је имену славни Фирентинац кумовао, Макијавелијево учење и макијавелизам остаће нераскидиво повезани математичким знаком једнакости. Чини се да што је више напора уложено да се са Макијавелијевог имена скине љага аморализма, то су резултати све више јалови. У колективној свести људског друштва његово учење остаје изједначено са овом неморалном праксом у толикој мери да је постало скоро немогуће бавити се Макијавелијем а не позабавити се притом феноменом макијавелизма. Ипак, веома је важно схватити да постоји разлика између Макијавелијевог изворног учења и онога што данас називамо макијавелизмом. Аутори овог рада неће се директно бавити толико пута прежваканом изворном Макијавелијевом мисли, већ ће пажњу првенствено усмерити на поменути „дериват“, тј. на накнадну, пејоративну интерпретацију његових ставова и идеја.

Макијавелизам се у политичком вокабулару углавном своди на технику владања, вештину одржавања политичке власти и побеђивања у политици. Ево шта је о том појму наведено у *Енциклопедији политичке културе*: „У политичком речнику израз *макијавелизам* има пејоративно значење, и углавном се употребљава за означавање схватања и/или поступака који одступају од уобичајених моралних норми и стандарда понашања и служе се свим, па и најпрљавијим методама и средствима, ради остваривања извесних циљева или постизања успеха у политичкој борби.“³ Енциклопедије општијег карактера, попут чувене *Бриџанике*, макијавелизму, такође, приписују значење превртљивости, бескрупулозности и манипулативности,⁴ док му популарна *online* енциклопедија *Википедија* приписује оправдавање бескрупулозног манипулисања људима путем лукавства, обмана, претњи и ласкања, а све то зарад остваривања одређеног циља.⁵ Иако постоје и благонаклона тумачења, која под макијавелизмом подразумевају, пре свега, политички реализам, поменуто пејоративно значење је знатно заступљеније и доминантније.

Намеће се питање зашто је тако. Због чега је славном Фирентинцу припала неславна част да његово име понесе најозлоглашенија политичка доктрина, толико удаљена од његове изворне мисли и учења? Да би се поменути фено-

2 Макијавелију је у елизабетанској Енглеској наденут надимак *Old Nick*, што је у то време било народно име за ђавола.

3 Становчић, В., „Макијавелизам“ у: Матић, М., Подунавац, М., (прир.), *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 640.

4 *Енциклопедија Бриџаника*, Политика, Народна књига, Београд, 2005.

5 <http://sr.wikipedia.org/sr-el/Макијавелизам> (приступљено: 22. 10. 2013)

мен у потпуности разумео, потребно је детаљније позабавити се генезом овог пејоратива.

Opus Sathanae digito scriptum

Насупрот међу лаицима опште уврженом мишљењу, макијавелизам није проистекао директно из Макијавелијевог изворног учења. Посве супротно, његов нуклеус чине управо замерке и покуде упућене том учењу. Прецизније, макијавелизам, као доктрина и техника владања, свој корен има у критикама упућеним Макијавелијевом најпознатијем делу *О владавинама*.⁶ И ту већина стварних и конкретних веза између Макијавелија и макијавелизма престаје. Макијавелизам није ништа друго до дериват једног учења које је испрва намерно и тенденциозно мењано и „кривљено“ да би се потом тај процес, једном покренут, аутономно наставио као својеврсни сатанизирајући *perpetum mobile*.

Али коме је одговарало да уопште покрене једну тако систематску и толико дугорочну кампању оцрњивања? Када бисмо набрајали све „осумљичене“, сасвим је извесно да бисмо добили подужи списак, јер је *segretario fiorentino*⁷ постхумно стекао много више противника него што их је имао за живота (а извесно је да ни та цифра није била мала). Идентификујући управо те *post mortem* непријатеље и њихове мотиве, у великој мери ћемо разјаснити и узроке Макијавелијеве лоше репутације.

Хајку на Макијавелија започео је енглески кардинал у изгнанству Реџиналд Пол само шест година након објављивања *Влагаоца*. У својој књизи *Apologia ad Carolum Caesarem*, он *Влагаоца* назива *opus Sathanae digito scriptum*, тј. дело писано сатанином руком. Према Половој интерпретацији, Макијавели је својим презиром према религији и хришћанској етици, и својим учењем о лажима и преварама, подучио тиране да узму власт. Сматрао је да овакав тип књиге може бити написан једино од стране непријатеља људског рода и да се у њој наводе сва средства којима се религија, правда и наклоност ка врлини могу уништити. Према Полу, Макијавели учи дволичности, и доктрина му је дијаболична. Она је погубна за цркву, хришћанске владаре и поданике. Тако он први осликава Макијавелија као перфидног и дијаболичног лукавца, и та слика ће временом постати стереотип. Тај стереотип ће убрзо подржати још једна личност из окриља католичке цркве – португалски бискуп Јерони-мо Осорио. Само неколико година након Пола он ће на рачун Макијавелија изнети оптужбу за профанизацију хришћанства. Тим оптужбама ће се придружити и новоосновани црквени ред Дружине Исусоваца, касније познатији

6 Оригинални назив Макијавелијевог дела познатијег под називом *Влагалац (Il principe)*, објављеног тек након његове смрти, које већ у првом издању (1532) доживљава редакцију у наслову. Том издавачком корекцијом, заиста, ненамерно, започиње процес „кривљења“ изворне Макијавелијеве мисли. У наставку рада, аутори ће за ово дело користити потоњи, општеприхваћени назив.

7 *Segretario fiorentino* (итал. фирентински секретар) – титула коју је Макијавели себи доделио приликом објављивања Вештине *рашовања*, а која алудира на његове политичке заслуге остварене током службовања у администрацији Фирентинске републике.

као јеузитски ред.⁸ Језуити ће остати судбински повезани са Макијавелијем, и удариће печат стеротипном имиџу Фирентинца. Они ће Макијавелију приписати све оне епитете, који га и дан-данас „красе“. Језуити га оптужују за најдеструктивније и најопакије намере, бескрупулозност, цинизам и помањкање сваког морала. Једном помало перфидном, и никада до краја разјашњеном инверзијом, њима блиско гесло *Finis sanctificat media*,⁹ биће приписано Макијавелију. Веома је важно поменути и језуитски допринос формирању тзв. доктрине „државног разлога“,¹⁰ која се неоправдано доводи у везу са Макијавелијем, и често поистовећује са макијавелизмом. Иако је државни разлог први поменуо Гвичардини,¹¹ језуита Ђовани Ботеро ће 1589. године објавити књигу *О државном разлоју*, у којој ће систематски уобличити ову доктрину. Ботеро у својој књизи, уистину, полемише са Макијавелијем, настојећи истовремено и да оспори тврдње изнете у *Владаоцу* и да их, као практичне савете, адресира хришћанским владарима. У језуитском маниру *ad maiorem Dei gloriam*,¹² он излаже средства нужна за успостављање, очување и проширење власти, утемељене на светом писму, и онемо што бисмо у слободнијој интерпретацији могли назвати *Mea culpa*¹³ моралом. Реч је о квазиморалу који се током средњег века изродио из тежње цркве да послушност верника обезбеди мануфактурисањем константног осећаја кривице и увек присутне претње вечним огњем. И управо тај наметнути „морал“ претвара Ботера, тог ватреног Макијавелијевог критичара, у *de facto* доследног макијавелисту, стварајући тако парадокс који до данашњих дана прати Макијавелијев лик и дело.

Шта се крије у позадини хајке коју су повели припадници католичке цркве? Зна се да Макијавели за живота није имао проблема са црквеним великодостојницима. Напротив, могло би се изјавити да је уживао благонаклоност чак двојице папа – Лава X и Клемента VII. Макијавели је пред њима слободно износио своје ставове. Ти ставови наилазили су на уважавање, чак и кад су били критички настројени према папству и цркви. Али управо у тој чињени-

8 Језуитски ред који је основан 1540. године.

9 Злогласна максима *Циљ ојравдава/посвећује средствию* никада није ни припадала Макијавелијевом књижевном опусу. Она, у ствари, представља грубу симплификацију и парафразу два кључна одломка из најпознатијих Фирентинчевих дела, *Расправа о првој декади Тиџа Ливија* и *Владаоца*. Макијавелијева мисао из које је накнадно скројена озлоглашена максима изворно је гласила: „Ако га дело оптужује, потребно је да га исход оправдава, а када је добар... увек ће га исход оправдати, јер само онај ко је насилан не да поправи већ да поквари заслужује прекор.“ (Макијавели, Н., *Расправе о првој декади Тиџа Ливија*, Изабрано дело, књига прва, Глобус, Загреб, 1985, стр. 170); За ковање „макијавелистичке“ крилатице искоришћен је и сличан одломак из *Владаоца*: „А када се оцењују поступци свих људи, нарочито владалаца... гледа се само на крајњи исход“ (*Владалац*, Рад, Београд, 1999, стр. 61).

10 Доктрина која као приоритет истиче нужност очувања државе, усвојене као норме политичке акције, и као апсолутни критеријум политичког деловања.

11 Франческо Гвичардини је италијански историчар и политичар, Макијавелијев савременик и суграђанин.

12 *Ad maiorem Dei gloriam* (лат. – све за већу славу Господњу).

13 *Mea culpa* (лат. – крив сам) латинска фраза којом католички верници приликом исповести признају своју грешност.

ци и лежи узрок постхумног неслагања Макијавелија и цркве. Лав X и Клемент VII били су папе медичијевци, више хуманисти него представници *Mea culpa* етичности. Пред њима је Макијавели слободно могао заступати тезе о одговорности папства за разједињеност Италије, уједно оптужујући цркву да је вернике удаљила од изворних принципа хришћанске религије. Међутим, реформација ће избрисати ову толерантну црту ренесансних папа. Наследници Клемента VII, суочени са драстичним опадањем папске моћи коју је проузроковао Лутеров бунт, преиспитују дотадашње држање цркве. У новонасталој ситуацији, Макијавелијеве проницљиве опсервације, стављене на располагање медичијевским папама, звуче као протестантска јерес. Идеолози контрареформације обрушавају се на њега попут вукова. За кивног Рециналда Пола, он постаје подстрекач англиканске шизме, чију књигу на узглављу држи омражени Хенри VIII.¹⁴ Осорију, чини се, више смета то што се Макијавели, као какав хирург, дрзнуо да сецира религију, обзнањујући свима њен прави, нимало сакрални карактер.¹⁵ Што се језуита тиче, они су, преузевши на себе улогу теолошке полиције, преузели у аманет и систематско и дугорочно оцрњивање овог јеретика и богохулника.¹⁶ Ипак, част да испише последње слово у првом поглављу рађања макијавелизма, припашће управо једном папи – Павлу IV. Он 1559. године ставља Макијавелијева дела на злогласни *Index librorum prohibitorum* – индекс забрањених књига.¹⁷

ПРОТЕСТАНТИ, УТОПИСТИ И ПРОСВЕТИТЕЉИ

Друго поглавље започеће протестанти. Иако би било сасвим оправдано помислити да ће Макијавели због католичке хајке међу поборницима реформације добити углед свеца или макар мученика, десило се потпуно супротно. Макијавели је од стране протестаната још жешће нападан и оцрњиван, и то у таквој мери да се стиче утисак да су од реформације, па до данас, католици и протестанти били поновно јединствени само у својој мржњи и антипатији према несрећном Фирентинцу. Наиме, протестанти ће *Old Nicka* повезати са крвавом Вартоломејском ноћи,¹⁸ а његовог *Влагаоца* прогласиће приручником којим се Катарина Медичи користила приликом покоља Хугенота. Међутим, једина објективна спона која ову злогасну владарку повезује са поменути делом јесте њена припадност славној фирентинској породици Медичи. Ни у једном сегменту *Влагаоца* не може се наћи подршка, а још мање инспирација, за било шта налик ономе што се одиграло у Паризу током крвавог Вар-

14 Енглески краљ Хенри VIII Тјудор, покретач ангиканске шизме.

15 За Макијавелија је религија првенствено *instrumentum regni* – оруђе власти. Стога је Осоријева критика за профанизацију хришћанства можда и најутемељенија критика изнета на Фирентинчев рачун.

16 Како би ту праксу одржали живом, језуити су 1615. године у Ингдлштату приредили јавно спаљивање Макијавелијевог портрета.

17 Тридентински концил 1562. године изнова потврђује ту пресуду.

18 Масакр протестаната 1572. године, када је у Паризу и другим француским градовима у току једне ноћи убијено око 90.000 Хугенота.

толомејског пира. Чак и уз могућност извлачења из контекста оних делова који оправдавају спорне методе вишим циљем, потребно је добрано наопако интерпретирање да би се дошло до оправдавања оваквог злочина.

Међутим, један други Фирентинац, Макијавелијев савременик и пријатељ, веома отворено говорио о оправданости политичке акције налик оној каква је предузета током Вартоломејске ноћи. Реч је о већ поменутом Гвичардинију. Он у свом *Дијалоју о влади Фиренце* заговара следеће становиште: „Када кажем да би требало поубијати и похапсити све грађане Пизе, ја можда не говорим као хришћанин, него према разлогу и пракси државе.”¹⁹ Такво Гвичардинијево становиште, које је уједно и прво помаљање ружне главе тзв. теорије државног разлога на историјској сцени, биће незаслужено приписано Макијавелију. А разлог за то највише лежи у посвети једном Медичију, која краси почетак *Владаоца*. Било како било, посредна одговорност за покољ Хугенота биће свађена на Макијавелијева плећа, и то ће бити довољно за позив на линч. Калвиниста Иносент Жентиле четири године након Вартоломејског покоља, у својој књизи *Анђи макијавели*, издвојиће педесет наводних Макијавелијевих максима које доказују Фирентинчеву бескрупулозност и поквареност. Жентиле притом уопште не преза од парафраза и престилизовања поменутих максима, „ушминкавајући“ тако Макијавелија до жељене слике лукавца и подстрекача на злочин. Уз то, Макијавели је за њега и учитељ језуита, а они су његови најприврженији ученици! Оваква слика Макијавелија биће прихваћена у целом протестантском свету. У сјајном есеју о Макијавелију Исаија Берлин наводи податак да се само у елизабетанској литератури може наћи више од 400 референци које негативно говоре о њему.²⁰

Уочљиво је да се већина оптужби тичала Макијавелијево наводне аморалности и безбожности. Временом, тежиште критике измешта се на његово виђење политике. Кампанела ће осудити такав концепт, јер у политици претпоставља постојање супротстављених интереса. Овај калуђер и утописта неће штедети речи погрде и назваће Фирентинца грешником и свињом! Кардинал Мазарин, с друге стране, неће бити тако оштар и вулгаран, али ће Макијавелија озбиљно критиковати због упућивања лаика у тајне владања, и обзнањивања техника интрига и подвала.²¹

Негативни став о Макијавелију заузео је потом и многи просветитељи. И њима ће сметати Макијавелијево виђење политике, али више од тога, спорни су његови закључци о човековој природи. Макијавели, који је за Бекона емпиричар *par excellence*, постаје барикада на путу просвећења и оплемењивања човека. Проблем лежи у томе што је за Макијавелија мотивациона основа људског деловања интерес. Проглашавање интереса за основну људску побу-

19 Становчић, В., *ибид.* стр. 641.

20 Berlin, I., “The Question of Machiavelli”, *The New York Review of Books*, Volume 17, Number 7, 1974; Текст је у целини доступан на веб-страници: <http://www.nybooks.com/articles/10391> (приступљено: 22. 10. 2013)

21 Интересанто је да Мазарин не пориче истинитост Макијавелијевих закључака, али сматра да је у њих требало упутити само узак круг посвећених.

ду било је, за многе просветитеље, исувише профано, и није одговарало духу епохе за чије су се веснике издавали. Истина, нису сви просветитељи били јединствени у том ставу. Русо ће за њега наћи само речи хвале, али ће га зато Дидро и Волтер оштро критиковати. Дидро у својој *Енциклопедији* изједначава Макијавелија и макијавелизам, мада његов став према Фирентинчевој заоставштини није у потпуности негативан. Волтер, с друге стране, наставља праксу острашћених напада адресираних Макијавелију. Он је редактор још једног *Анџимакијавелија*, чији је аутор, овога пута, један световни владар – Фридрих Пруски. Ово дело за једини циљ има да подвуче сву ауторову величину. Нудећи противотров Макијавелијевом неваљалству, Фридрих наступа као велики моралиста, настојећи да о себи створи слику просвећеног апсолутисте, коме је на првом месту интерес народа. Озлоглашени Макијавели је у таквом подухвату само средство, негативан пример, поред кога ће се још јаче оцртати Фридрихове владарске врлине.

МАКИЈАВЕЛИЈЕВ ВЛАДАЛАЦ И НИЧЕОВ *ÜBERMENSCH*

Уколико на тренутак застанемо и замислимо се над изнетим чињеницама, анализирајући оно што је до сада речено о генези овога пејоратива, уочићемо постојање једног заједничког именитеља код свих поменутих Макијавелијевих критичара. Сви они су намерно и са предумишљајем, сваки зарад свог интереса, настојали да наруже Макијавелија и његово дело. У остваривању тог наума често су свесно и тенденциозно мењали и кривотворили његово оригинално учење. Из тог разлога, они могу бити сврстани у исту групу, без обзира на то да ли су били гласноговорници католичке цркве, реформације, утопизма, просветитељства итд.

Међутим, нису само жучни противници Макијавелија допринели негативном значењу макијавелизма. У другу групу би се могли сврстати сви они који су Макијавелија искористили да подрже сопствене теорије. Иако су они које убрајамо у ову групу заступали скоро апологетски став према озлоглашеном Фирентинцу, њихове ће теорије, често подједнако компромитоване, посредно допринети даљем наруживању његовог дела. Фихте и Хегел су подржали његову мисао, али су правећи од њега теоретичара националне државе,²² отворили пут новим манипулацијама. Иако Фихте, баш као и Хегел, на њега гледа као на „човека дубоког увида у реалне историјске, тј. супер историјске силе које обликују човека, моделују његов карактер и трансформишу морал“,²³ поздрављајући његово одбацивање хришћанских принципа зарад политичког јединства и централизације, он тиме омогућава вештачку спону која ће касније повезати Макијавелија са ауторитарним режимима 20. века. Управо на Фихтеовој и Хегеловој „апологији“ темељиће се потоње фашистичке интерпретације Макијавелијеве заоставштине. Фашистички идеолози следе контекст не-

²² Такво гледиште код нас заступа Душан С. Николајевић. Видети: Николајевић, Д., *Демон у теорији државе; Данџе и Макијавели*, Издавачка књижница Геце Кона; Београд, 1926.

²³ Berlin, I., *Ибиг*.

мачких идеалиста, експлоатишући Макијавелија како би фашизму дали што дубљи историјски и култоролошки корен. Уз то, његово дезинтерпретирање им пружа сјајно оправдање за политику колонијалне експанзије.²⁴ Ипак, Фихте и Хегел нису једини кривци за ову идеолошку ујдурму. Још један чувени филозоф ће својом похвалом омогућити потоње фашистичке интерпретације. Реч је, наравно, о Фридриху Ничеу. Писац *Антихрист*а је на сва звона хвалио, не толико Макијавелија, колико макијавелизам, и то, чини се, управо његов пејоративни облик! За Ничеа, као и за многе друге пре њега, дистинкција Макијавели – макијавелизам не постоји. Макијавелија види као брилијатног индивидуалисту, увек жедног истине, чије се учење – макијавелизам – може окарактерисати као натчовечанско и трансцендентно. Ниче, као и увек, тера инат хришћанској цивилизацији, са којом је у сталној завади, и интерпретира Макијавелија на онај начин који га највише уклапа у његове провокације.²⁵ Тако Макијавелијев владалац постаје пример Ничеовог *übermensch*-а – натчовека, што га касније приближава и немачким националсоцијалистима.

Макијавелијеву лошу репутацију су, дакле, скривили чак и они који су устали у његову одбрану. Истина, они су лошу слику о њему потпомогли само посредно, а уз то и сасвим нехотично, али резултати њиховог агитовања били су подједнако штетни по имиџ злосрећног Фирентинца колико и намерна кривотворења Макијавелијевих најљућих противника. Интерпретације Фихтеа, Хегела, Ничеа и других, иако су превасходно биле израз датог времена и изазова које је оно упућивало, приписиваће се у даљим тумачењима лично Макијавелију као нешто што је сам изрекао, или пак провукао између редова. Тако је палети неваљалства, познатијој као макијавелизам, придодата још једна нијанса. Та нијанса биће много мрачнија од било чега што су, на пример, Пол или Жентиле могли приписати Фирентинцу, јер у њој, као основни тонови, доминирају главне пошасте 20. века – фашизам и нацизам.

ТЕХНИЧАР ДОКТРИНЕ ВЛАДАЊА

Слику Макијавелија као макијавелисте употпуниће, напослетку, и поједини аутори који су настојали да његовом делу приступе непристрасно и критички. Они творе последњу групу која је допринела да мит о њему, као генију зла, преживи до данас. Иако у Макијавелију види, пре свега, узвишен и племенит ум, републикански освешћен, Ернест Касирер указује на потпуно одступање од овог идеала у *Владаоцу*. Он Макијавелијево најчувеније дело види као техничку књигу, приручник²⁶ кроз коју се њен аутор окушао као хладан техничар, објек-

24 За Бенита Мусолинија би се слободно могло рећи да је био Макијавелијев ватрени обожаваца. Чувени Дуче, тј. Вођа, како су га његови следбеници прозвали, себе је видео управо као отелотворење владоца о коме је Фирентинац писао.

25 Када је у питању критика хришћанства, неке сличности између Макијавелија и Ничеа су неспорне. Међутим, фундаментална разлика је у томе што Макијавели критикује хришћанску, тј. римску цркву и њену праксу, док се Ниче критички обрушава на само хришћанство као религију.

26 Интересантно је да је овако на *Владаоца* гледао и Мусолини, за кога је ово дело представљало *vade mecum*, тј. приручник за државнике.

тивни аналитичар, политички и етички неутралан: „Влагалац није ни морална ни неморална књига; она је једноставно технички приручник. У техничким приручницима ми не тражимо правила етичког понашања, шта је добро, а шта није. Довољно нам је да сазнамо да ли је нешто корисно или није.“²⁷

На тај начин Касирер осликава Макијавелија као технолога власти заокупљеног, пре свега, политичком статистиком. То мишљење дели и Огистан Реноде, који га слика као чистог позитивисту. Други аутори су ипак нешто критичнији према Макијавелију. По Мајникеу, он је неоспорни отац државног разлога, теоретичар који забада нож у тело западне политике.²⁸ Такав дискурс следи и Лео Штраус, који даје најоштрију модерну критику Макијавелија. Штраус приступа Макијавелију са становишта класичне политичке филозофије. Он, за разлику од Касирера и Ренодеа, негира његову научност, и третира га као осведоченог идеолога и зачетника епохе просветитељстава (на коју гледа као на епоху мрачњаштва). Његове критике нису упућене само на рачун Макијавелијеве наводне ненаучности, већ су усмерене и на виђење Макијавелија као патриоте који је зарад *добробити* домовине жртвовао морално *добро*. Штраус примећује следеће: „Чак и ако смо приморани да признамо да је Макијавели у основи био патриота и научник, то нас не приморава да порекнемо како је он био учитељ зла.“²⁹ Као што видимо, Штраус је веома страствен у својој осуди – он реанимира мит о генију зла, усмеравајући га ка слици субверзивног мислиоца који тежи тиранији. Доказ за то је Фирентинчева аверзија према политичкој филозофији. Мањак идеализма постаје тако *de facto* доказ аморалности (!?) Потребно је приметити да Штраус у свом разматрању хода по танкој линији, која дели ауторе који су тенденциозно наруживали Макијавелија и његово дело, од оних који настоје да му приступе непристрасно и критички. И више од тога, стиче се утисак да Штраус свесно прекорачује ту међу, сврставајући себе у редове оних који пошто-пото желе да оцрне, очито никада довољно озлоглашеног, фирентинског секретара.³⁰

ЗАКЉУЧАК

На основу свега наведеног, евидентно је да је феномен макијавелизма феномен еволутивне природе, и да се као такав, проширивањем појмовног значења, развијао и надограђивао, прилагођавајући себе актуелном времену, његовим приликама и изазовима. Овај пејоратив, испрва коришћен да би се означила политика (и људско деловање уопште) која је по свом карактеру аморална, злочиначка и крајње бескруполозна, надограђен је временом до

27 Cassirer, E., *The myth of State*, Oxford University Press, London, 1946. Серменти који се односе на Макијавелија доступни су на веб-адреси: <http://www.idehist.uu.se/distans/ilmh/Ren/flor-mach-cassirer.htm>

28 Berlin, I., *Ибуг*.

29 Strauss, L., *Thoughts on Machiavelli*, University of Chicago Press, 1958, стр. 11.

30 Ипак, Штраусов однос према Макијавелију је комплекснији и амбивалентнији него што се то на први поглед чини, и завређује да буде предмет знатно дубље анализе која превазилази оквире овог рада.

знатно ширег појма. Макијавелизам је тако одавно превазишао оквири постављене максимом *Циљ ојравдава средсџво*, попримивши одлике „државног разлога“, „мита о држави“, идеје *übermenscha*, крајне ауторитарности, бездушне *techne* – доктрине владања која подучава техници одржања на власти по сваку цену итд. И чини се да на томе неће стати. Реално је очекивати да ће, како се човечанство буде суочавало са новим изазовима, његов појмовни садржај и даље бити обогаћиван. Стога је, зарад што исправнијег теоријског дискурса, нужно прављење јасне дистинкције између Макијавелијеве изворне мисли и макијавелизма као њеног „деривата“.

На крају је ипак неизбежно запитати се да ли су за лошу слику Макијавелија, која доминира кроз векове, одговорни искључиво зли језици и остали „интерпретатори“.

Аутори се у овом раду, посвећеном првенствено феномену макијавелизма, нису позабавили многим мислиоцима који су кроз историју устајали у одбрану славног Фирентинца. А њих ипак није било мало. Међу њима се могу пробрати и највећи умови историје. Поменимо само Русоа, Спинозу, Крочеа итд. Сви они су били вешти адвокати, и пружили су уверљиве аргументе који би требало да буду сасвим довољни за Макијавелијево аболирање. Па ипак, то се није догодило. У колективној свести Макијавели и даље остаје геније зла, персонификација свега најлошијег што се у политици може наћи. Биће да је Исаија Берлин у праву када констатује следеће: „Евидентно је да постоји нешто очито узнемиравајуће у вези онога што је Макијавели рекао или имплицирао, нешто што је изазвало темељно и трајно неспокојство.“³¹ Да ли онда треба дати за право и Ардитију када примећује да је Макијавелија задесила судбина на коју је Фројд упозоравао – да они који крше табу ризикују да и сами постану табу.³² Ако је тако, остаје отворено питање који је то табу Макијавели прекршио.

Одговор на то питање највероватније је и кључ за коначно разумевање феномена макијавелизма. Но у сизифовски посао одгонетања ове загонетке, чија је очигледна мана у томе што на крају прегази свакога ко се дрзне да уз стрми пут решења погура њено бреме, аутори овог рада неће се упуштати. Нека врата се могу одшкринути, али не и широм отворити. Таква су и она иза којих почива коначни суд о лику и делу озлоглашеног секретара Фирентинске републике – врата која крију решење *una questione che forse non si chiudera mai: la questione de Machiavelli*.³³

³¹ Berlin, I., *Ибуг*.

³² Метин Ардити, *Ибуг*.

³³ *Una questione che forse non si chiudera mai: la questione de Machiavelli* (итал. – загонетке на коју никада нећемо дати коначни одговор: загонетке Макијавели).

ЛИТЕРАТУРА:

- Ардити, Метин, *Зајонећка Макијавели*, Паидеиа, Београд, 2000.
- Berlin, Isaiah, "The Question of Machiavelli, *The New York Review of Books*; Volume 17, Number 7; 1974. (<http://www.nybooks.com/articles/10391>)
- Енциклопедија Британика*, Политика, Народна књига, Београд, 2005.
- Лукић, Радомир, *Историја правних и политичких теорија*, књига I; Научна књига, Београд, 1973.
- Макијавели, Николо, *Избрано дело*, Књига I и II, Глобус, Загреб, 1985.
- Макијавели, Николо, *Влагалац*, Рад, Београд, 1999.
- Macauley, Thomas, "Essay on Machiavelli"; Harvard classics series, 1909.
- Матић, М. Подунавац, М. (прир.), *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993.
- Николајевић, Душан, *Демон и теорија државе; Данше и Макијавели*, Издавачка књижница Геце Кона, Београд, 1926.
- Тененти, Алберто, *Италија у петнаестом веку; привреда и друштво*, Клио, Београд, 2001.
- Cassirer, Ernest, *The myth of State*, Oxford University Press, London, 1946. (<http://www.idehist.uu.se/distans/ilmh/Ren/flor-mach-cassirer.htm>)
- <http://sr.wikipedia.org/sr-el/Макијавелизам>

Vladimir AJZENHAMER

UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF SECURITY STUDIES

Željko IVANIŠ,

UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF SECURITY STUDIES

MACHIAVELLI AND MACHIAVELLISM – A REFLECTION IN A DISTORTED MIRROR

Abstract: Controversy, which Machiavelli's book "The Prince" is causing for nearly five centuries, distorted the true essence of his work. True, this essence is no less intriguing than its subsequent interpretations, but it is much more noble than what is claimed by numerous Machiavelli's critics. The authors of this paper will not (except perhaps indirectly) deal with so many times *analyzed* Machiavelli's original thought, but they will primarily focus attention on the phenomenon of the „Machiavellianism“. The aim of this paper is to signify distinction between original thought of Machiavelli and Machiavellianism as its pejorative „derivative“, as well as to try to identify some of the true „creators“ of the infamous doctrine. The authors approach the phenomenon of Machiavellianism as a phenomenon of evolving nature which, by extending of its conceptual meaning, evolves, upgrades and adapt itself to the current time, its circumstances and challenges.

Keywords: Machiavellianism, doctrine, state reason, *übermensch*, nation-state, fascism, nazism

Јелена РАКОВИЋ

студент докторских студија на Факултету безбедности Универзитета у Београду

Недељко КАРАБАСИЛ, Мирјана ДИМИТРИЈЕВИЋ, Милан Ж. БАЛТИЋ
Факултет ветеринарске медицине Универзитета у Београду

Наташа ПАВЛИЋЕВИЋ

Ветеринарски специјалистички институт, Суботица

ПРИМЕНА И ПРОВЕРА СИСТЕМА БЕЗБЕДНОСТИ ХРАНЕ

Апстракт: Историјски гледано, потврда хигијенске исправности и безбедности хране сводила се на инспекцију хране и лабораторијско испитивање крајњег производа. Модеран приступ безбедности хране концептиран је тако да се превентивно делује и реши потенцијални проблем пре него што се јави на одређеној тачки у ланцу хране. У раду се разматра примена и провера система управљања безбедношћу храном.

Кључне речи: безбедност, храна, стандарди, примена, процена

УВОД

Потрошачи очекују да храна коју купе буде хигијенски исправна и безбедна.¹ Тровања храном су у најбољем случају једно непријатно искуство, а у најгорем могу имати и фаталан исход. Поред тих, могу настати и последице друге природе које овде нећемо разматрати, али ћемо их споменути, а то су: угрожавање трговине, туризма, економски губитак, незапосленост, судски спорови и друго. Поред дистрибуције хране на домаћем тржишту, чест узрок хигијенске неисправности и могуће контаминације намирница – а самим тим и повећаног броја инцидената обољења потрошача – је интензивна међународна размена производа, која из године у годину бележи пораст.

Начин исхране потрошача се мења, као и технологија производње, дистрибуције и припреме хране, па је ефективна контрола процесне хигијене и безбедности производа од виталне важности да се спречи потенцијални не-

1 Henson, S., Caswell, J., "Food safety regulation: an overview of contemporary issues", *Food Policy* 24, 1999, стр. 589–603.

гативан утицај на јавно здравље.² Савремени начин живота условио је све веће захтеве потрошача за свежеом, минимално обрађеном или полуготовом намирницом. Такав тренд створио је навике код људи да се чешће хране у ресторанима брзе хране и да све мање времена посвећују поступку припреме хране у домаћинству. Као последица тога, уобичајене технике конезрвисања хране, као што су пастеризација, стерилизација или замрзавање, све више се замењују другим методама, као што су паковање у атмосфери заштитних гасова, вакууму, УВ светлом и друго. Због тога, сви у ланцу производње укључујући и пољопривредне произвођаче, узгајиваче и прерађиваче, затим руковаоце храном и потрошаче, сnose одговорност за обезбеђивање безбедног и квалитетног производа.

Потрошачи и произвођачи су континуирано информисани путем медија о скандалима везаним за пропусте у производњи и проблема који се јављају у тим случајевима.³ Као резултат тога, потрошачи су упознати с опасностима као што су BSE, диоксини, салмонела који се могу наћи у храни као последица лошег управљања ризицима или коришћењем контаминираних сировина. Самим тим, постоји захтев за транспарентним информацијама и следљивости дуж читавог ланца хране.

СТАНДАРДИ БЕЗБЕДНОСТИ ХРАНЕ

Развојем првих стандарда система квалитета, настоји се да се развије систем управљања (менаџмент систем) који би обухватио све аспекте пословања. Први стандарди, система квалитета, били су усмерени ка контроли производње и постизању одговарајућег квалитета производа и задовољењу захтева корисника. Остали аспекти пословања, као што су управљање животном средином, безбедности на раду, безбедност хране нису били предмет система квалитета и тај недостатак је узроковао појаву и нових стандарда, превасходно за организације које носе у себи неку врсту ризика.

Међународна организација за стандардизацију развила је неколико менаџмент стандарда, као што су ISO 9001 – Систем управљања квалитетом⁴ и ISO 14001 – Систем управљања заштитом животне средине.⁵ Од специфичних међународних управљачких стандарда који се праве за одређену индустрију по правилу је стандард ISO 9001 основа, а захтеви тог стандарда се разрађују и тако настају индустријски управљачки стандарди, као што је ISO 22000.

2 Adriano G. da Cruz, Sergio A. Cenci and Maria C.A. Maia, "Quality assurance requirements in produce processing", *Trends in Food Science & Technology* 17, 2006, стр. 406–411.

3 Adrie J.M. Beulens, Douwe-Frits Broens, Peter Folstar, Gert Jan Hofstede, "Food Safety and transparency in food chains and networks Relationships and challenges", *Food Control* 16, 2005, стр. 481–486.

4 Anon., 2008, ISO 9001:2008, Quality management systems – Requirements.

5 Anon., 2004, ISO 14001:2004, Environmental management systems - Requirements with guidance for use.

Као последица све веће забринутости потрошача, али и државних органа за безбедност хране уследиле су активности које су водиле ка пооштравању законске регулативе и увођењем стандарда који уз законску регулативу треба да унапреде управљање безбедношћу храном. Сви стандарди полазе од чињенице да субјекти у ланцу хране послују у складу са локалном законском регулативом уз уважавање међународно усвојених правила. Тако се може говорити о неколико нивоа примене различитих правила: а) Глобална – смернице светске здравствене организације (WHO) и *Codex Alimentarius Commission* (CAC); б) Регионална – EC No. 178/2002⁶; в) Национална регулатива – Закон о безбедности хране;⁷ г) ISO стандарди и други стандарди из области безбедности хране – ISO 22000:2006 *Системи менаџмента безбедношћу хране*,⁸ д) Интерни стандарди великих корпорација – нпр. McDonalds Food Safety System итд.

ПРИМЕНА СИСТЕМА

Почев од првог издања, 1969. године, *Codex Alimentarius*⁹ је поставио темеље добре хигијенске праксе. Основни принципи кодекса су да: а) се идентификују основне принципе хигијене хране применљиве кроз читав ланац хране да би се остварио циљ који обезбеђује да храна буде безбедна и погодна за исхрану људи; б) препоручује НАССР приступ као средство за остварење безбедности хране; в) назначавача како применити ове принципе; и г) даје смернице за специфичне кодексе који могу бити потребни за поједине секторе у ланцу хране.

Codex Alimentarius је, такође, дефинисао места на која је потребно посебно обратити пажњу, а која чине основу како добре хигијенске, тако и добре произвођачке праксе. У оквиру тог програма мора се обратити пажња на локацију просторија у којима се ради са храном, као и добар *layout* погона и конструктивна решења. Такав приступ где се хигијени даје приоритет омогућава да се изврши превенција и контрола идентификованих опасности. Опасности могу бити биолошке, хемијске или физичке. Физичке и биолошке опасности чешће се јављају у неразвијеним земљама и земљама у транзицији, где су лошији хигијенско-санитарни услови, неодговарајући услови рада и слично, док су хемијске опасности чешће у развијеним земљама као последица коришћења заштитних средстава, стимуланса, адитива и друго. Предуслови дефинисани у *Codex Alimentarius* су: *layout* погона, контрола операција, одржавање и санитација, лична хигијена, транспорт, информације о производу и обука.

6 Anon., 2002, EC Regulation No 178/2002, laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety, Official Journal of the European Communities.

7 Anon., 2009, Закон о безбедности хране, *Службени гласник РС*, број 41/09.

8 Anon., 2006, SRPS ISO 22000:2006, Системи менаџмента безбедношћу хране, захтеви за сваку организацију у ланцу хране.

9 Anon., 1969, Recommended international code of practice general principles of food hygiene, CAC/RCP 1-1969, Rev. 4-2003.

Основна карактеристика управљачких/менаџмент стандарда јесте да сваки појединачно буде окренут једној димензији пословања (квалитет, заштита животне средине, безбедност хране итд.). Стандард ISO 22000 је донекле премостио недостатак управљачких захтева, којих практично нема садржаних у *Codex Alimentarius*. Када говоримо о управљачким стандардима као што је ISO 22000, очекује се приврженост руководства и њихов ангажман на остварењу постављених циљева. Највише руководство треба да обезбеди такво интерно окружење, да сви запослени могу учествовати у остварењу постављених циљева система.

Примена управљачког стандарда се најбоље реализује кроз процесни модел. То подразумева утврђивање процеса који постоје у организацији, затим критеријуме и методе за њихово праћење и унапређење перформанси процеса. Процес се дефинише као свака активност која користи ресурсе да би трансформисала улазе у излазе. Уколико применимо процесни модел, мора се препознати јасна одговорност и овлашћење за управљање процесом као и међусобна повезаност процеса унутар система. Процеси се најчешће деле на а) основне процесе (на пример, производња меса, производња трајних производа од меса итд.) и б) процесе управљања и подршке (на пример, управљање, набавка, продаја, хигијена, контрола квалитета, развој итд.). Приликом идентификовања процеса морају се дати одговори на неколико питања: да ли су најважније активности идентификоване, да ли се тим бројем процеса може управљати и да ли постоје идентификовани критеријуми за мерење њихове ефективности и како се остварује унапређење.¹⁰

Сваки процес се мора планирати, што се постиже кроз документацију којом се дефинише како ће се неки процес спроводити у систему. Извођење процеса се мора одвијати у контролисаним условима, уз захтев да се обезбеди поновљивост и следљивост. Применом претходно урађене документације, омогућава се свим заспосленима да знају како да обављају своје активности.

ISO 22000 у основним цртама подразумева узајамну комуникацију између свих заинтересованих страна, систем управљања, предусловне програме и HACCP принципе.¹¹ Државни органи препознају HACCP као тренутно најефективнији начин за управљање безбедношћу намирница, који као такав представља обавезу за субјекте у ланцу хране.¹² Примена HACCP система одвија се у следећим корацима: формирање тима за безбедност хране и одређивање вође тима; опис производа и намеравања употреба производа; дијаграм тока производње и потврда дијаграма тока на лицу места; идентификација свих потенцијалних опасности, процена ризика и идентификација контролних мера; одређивање критичних контролних тачака (ССР); одређивање критичних граница за параметре на ССР; одговарајуће праћење на ССР (методе, учесталост

10 Cormier R.J., M.Mallet, S. Chiasson, H. Magnusson, G. Valdimarsson, "Effectiveness and performance of HACCP – based programs", *Food Control* 18, 2007, стр. 665–671.

11 Murat Bas, Mariye Yuksel, Tugba Cavusoglu, Difficulties and barriers for the implementig of HACCP and food safety systems in food bussinesses in Turkey, *Food Control* 18, 2007, стр. 124–130.

12 Anon., 2010, Правилник о условима хигијене хране, *Службени иласник РС*, број 73/10.

и одговорност; корективне мере за сваку ССР; одговарајућа верификација система; и документација. Приликом имплементације било ког стандарда менаџменту најчешће ствара проблем питање обима документације. У оквиру ISO 22000 наведен је минимум документације и записа који усаглашен систем са овим стандардом мора имати. На тај начин, избегава се честа грешка да у систему постоји „систем докумената“, а не „документован систем“. Самим тим, документа представљају проактивну компоненту система управљања и важан сегмент комуникације у организацији. У односу на своју намену, документација се дели у две групе: а) документа и б) записи. Документа описују на који начин је предвиђено да систем управљања безбедношћу храном функционише, док записи представљају објективан доказ да је спроведено оно што је документима дефинисано.

Минимум документације коју усаглашен систем са захтевима ISO 22000 мора имати је следећа: обим система управљања безбедношћу храном; процеси из *outsourcing*; политика и безбедност хране; циљеви безбедности хране; управљање документима; управљање записима; руковање неусаглашеним производом; корективне мере; повлачење производа; интерне провере; реаговање у ванредним ситуацијама; праћење оперативних предусловних тачака; праћење критичних контролних тачака; предусловни програми; методологија анализе опасности; опис сировина, састојака, материјала; опис крајњег производа; намеравања употреба производа; категоризација контролних мера; планови за оперативне предусловне тачке; НАССР планови; утврђивање критичних граница за ССР. Записи који се траже у оквиру поменутог стандарда су: именовање вође тима за безбедност хране; именовање тима за безбедност хране; екстерна комуникација, реаговање у случају опасности; преиспитавање од стране руководства; коришћење екстерних експерата; обуке; верификација и модификација предусловних програма; верификација дијаграма тока; анализа опасности; процена опасности по безбедност хране; оцена контролних мера; записи праћења оперативних предусловних тачака; запис праћења параметара на ССР – НАССР план; резултати верификације; следљивост; корекције; корективне мере; повлачење производа; еталонирање; извештаји са интерних провера; анализа резултата активности верификације; ажурирање система управљања безбедношћу храном.

Овај стандард треба да буде основни стандард за систем управљања безбедношћу хране и да служи као критеријум за проверу безбедности хране у односу на захтеве корисника и захтеве законске регулативе. ISO 22000 даје оквир за управљање аспектима безбедности хране и потенцира стално побољшање управљања безбедношћу храном. То је генерички стандард за све врсте организација: велике и мале, јавне и приватне, производне или услужне. Такође је добровољан и проактиван. Треба напоменути да овај стандард не успоставља вредност учинка ни вредности за критичне контролне тачке и граничне вредности, не прописује никакве методе, тестове, контроле и испитивања и не предлаже најбољу технологију (није BAT – *Best Available Technology Standard*).

ИНТЕРНА ПРОВЕРА СИСТЕМА

Провера се дефинише као систематичан, независан и документован процес евиденције усаглашености са захтевима референтног стандарда.¹³ Постоје три врсте провера. Интерна проверка или проверка преко прве стране је она у којој организација сама себе проверава. Екстерна проверка или проверка преко друге стране је она када организација проверава своје испоручиоце или ангажује екстерне оцењиваче да провере испоручиоце. Независна проверка или проверка преко треће стране је проверка коју реализује независна страна (сертификациона кућа) ради добијања сертификата (наручилац/оцењивана организација).

Услов за спровођење провере система јесте да систем постоји и да је примењен, затим ефективан и ефикасан и да остварује стална унапређења. Провере морају бити формалне, сталне у дефинисаним интервалима, објективне и документоване. Процедура интерне провере треба да садржи следеће сегменте: начин планирања провера, критеријум за избор и компетентност интерних проверивача, начин избора вође и чланова тима за интерне провере, начин спровођења интерних провера, активности након интерних провера и начин извештавања највишем руководству. Провера система се састоји из провере документације и провере примене документације.

Интерне провере спроводе обучени интерни проверивачи и проверавају се сви делови система најмање једном годишње. Интерни проверивачи морају бити независни од области које проверавају. Они имају право да консултују и саветују своје колеге приликом предлагања корективних мера и начина унапређења система. Извештаји са интерних провера се достављају директно највишем руководству. Да би се избегла погрешна тумачења разних посредника, вођа тима за безбедност хране треба да представља спону с највишим руководством. Налази са интерних провера представљају важан део пресипитивања од стране руководства.

Када су у питању провере, добро је имати унапред припремљене чек листе јер оне представљају добар подсетник и водич за оцењиваче. Листе за проверу примене документације садрже затворена питања на која се одговара са *да* или *не*, док листе за проверу примене документације садрже питања отвореног типа (ко, шта, где, када, како).

Током провере оцењивачи морају да користе одговарајућу технику провере или, што је чешће, комбинацију више њих. Постоје три технике провере: хоризонтална проверка, вертикална проверка и случајни узорак. Хоризонтална техника се користити када желимо да проверимо процес од почетка до краја или уназад, кроз тек завршени рад или рад у току. Вертикална проверка подразумева проверу целокупног система, провером хијерархије докумената од највишег до најнижег нивоа документа или обратно. У оквиру технике

13 Anon., 2002, ISO 19011:2002, Guidelines for quality and/or environmental management systems auditing.

узорковања често се узоркује производ који служи за проверу следљивости. У принципу, свака провера је комбинација све три претходно наведене технике:

ЛИТЕРАТУРА:

- Adriano G. da Cruz, sergio A. Cenci and Maria C.A: Maia, 2006, "Quality assurance requirements in produce processing", *Trends in Food Science & Technology* 17.
- Adrie J.M. Beulens, Douwe-Frits Broens, Peter Folstar, Gert Jan Hofstede, 2005, "Food Safety and transparency in food chains and networks Relationships and challenges", *Food Control* 16.
- Anon, 1969, Recommended international code of practice general principles of food hygiene, CAC/RCP 1-1969, Rev. 4-2003.
- Anon., 2002, EC Regulation No 178/2002, laying down the general principles and requirements of food law, establishing the European Food Safety Authority and laying down procedures in matters of food safety, Official Journal of the European Communities.
- Anon., 2002, ISO 9001:2002, Guidelines for quality and/or environmental management systems auditing.
- Anon., 2004, ISO 14001:2004, Environmental management systems - Requirements with guidance for use.
- Anon, 2006, SRPS ISO 22000:2006, Системи менаџмента безбедношћу хране, захтеви за сваку организацију у ланцу хране.
- Anon., 2008, ISO 9001:2008, Quality management systems – Requirements.
- Anon., 2009, Закон о безбедности хране, Службени гласник РС, број 41/09.
- Anon., 2010, Правилник о условима хигијене хране, Службени гласник РС, број 73/10.
- Cormier R.J., M.Mallet, S. Chiasson, H. Magnusson, G. Valdimarsson, 2007, "Effectivness and performance of HACCP – based programs", *Food Control* 18, 665-671.
- Murat Bas, Mariye Yuksel, Tugba Cavusoglu, 2007, Difficulties and barriers for the implementig of HACCP and food safety systems in food bussinesses in Turkey, *Food Control* 18.
- Henson, S., Caswell, J., "Food safety regulation: an overview of contemporary issues", *Food Policy* 24, 1999.

Jelena RAKOVIĆ

СТУДЕНТ ДОКТОРСКИХ СТУДИЈА НА ФАКУЛТЕТУ БЕЗБЕДНОСТИ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Nedeljko KARABASIL, Mirjana DIMITRIJEVIĆ, Milan Ž. BALTIĆ

ФАКУЛТЕТ ВЕТЕРИНАРСКЕ МЕДИЦИНЕ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Nataša PAVLIĆEVIĆ

ВЕТЕРИНАРСКИ СПЕЦИЈАЛИСТИЧКИ ИНСТИТУТ, СУБОТИЦА

IMPLEMENTATION AND AUDIT OF FOOD SAFETY MANAGEMENT SYSTEMS

Abstract: Historically, assuring that food is safe to eat included food inspection and laboratory testing of end product. Modern, nowadays food safety assurance system is designed to address potential food safety problems before they actually appear and at points of the food chain where they are expected to appear. In paper is discussed about the implementation and assessment of the Food Safety Management System.

Keywords: security, food, standards, implementation, assessment

Драгиша ЈУРИШИЋ

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

ЕВОЛУЦИЈА ЦИВИЛНОГ ПЛАНИРАЊА ЗА ВАНРЕДНЕ СИТУАЦИЈЕ НАТО СА ОСВРТОМ НА БИХ

Апстракт: Анализирајући место и улогу оружаних снага у савременим безбедносним условима, видљиво је да задатак помоћи цивилним властима у ванредним ситуацијама постаје један од незаобилазних задатака који се реализују како на територији властите државе, тако и на територији других држава кроз међународне институције као што су UN и NATO, али и на основу билатералних споразума међу државама. Употреба оружаних снага је врло осетљиво питање из аспекта демократског друштва и у први план истиче демократску контролу војске и питање цивилно-војних односа. Кроз овај рад је у првом делу учињен напор на јасном разграничењу појмова: цивилно-војна сарадња, цивилно-војна кооперација, цивилно-војна координација у односу на појам цивилно-војни односи, који чине основу ангажовања војних ефектива било које демократске земље. Заснован на томе, други део рада бави се цивилним планирањем за ванредне ситуације (СЕР) у НАТО и његовом трансформацијом у последњих десет година, истичући еволуцију СЕР у свим фазама управљања ванредним ситуацијама а посебно у фазама ублажавања и реконструкције. А представљене су и оперативне активности на помоћи државама у ванредним ситуацијама уз осврт на помоћ коју је БиХ упутила и примила кроз укључување у СЕР, након пријема у Партнерство за мир.

Кључне речи: цивилно-војни односи, NATO, СЕР, ванредна ситуација, Босна и Херцеговина

УВОД

Хуманитарни принципи налажу да сви расположиви капацитети, па тако и војни, треба да се икористе да би се минимизовале људске жртве и патње у природним или другим врстама ванредних ситуација. Узимајући у обзир да хуманитарна помоћ, у тим ситуацијама, треба да буде и остане у основи ци-

вилна функција, успостављене су одређене међународне норме о условима и ограничењима употребе страних војних ефектива у операцијама помоћи у ванредним ситуацијама, и то: ове ефективе треба да се искористе једино ако задовољавају праве хуманитарне потребе, ангажују се у складу са хуманитарним принципима и у складу су и координиране с другим компонентама у току те помоћи у ванредним ситуацијама.¹

Да ли ће нека држава понудити војну помоћ или неће у случају ванредне ситуације у иностранству, првенствено зависи од:

- величине ванредне ситуације и потреба проистеклих из ње;
- политике државе о употреби војних снага у међународним активностима помоћи у ванредним ситуацијама;
- да ли је погођена држава тражила помоћ војске страних држава;
- постојања потребних војних ефектива и брзине и лакоће њиховог уступања и допремања у простор у којем влада ванредна ситуација;
- националних интереса;
- дипломатских и историјских односа са погођеном земљом;
- медијске покривености ванредне ситуације и притиска јавности.²

Поред наведеног, постоје и одређени услови под којима ће земља у којој се десила ванредна ситуација тражити помоћ страних оружаних снага, а то су:

- величина ванредне ситуације и хуманитарне потребе;
- спремност државе на такву ванредну ситуацију;
- колико хитно су одређена средства потребна.³

Постоје четири начина ангажовања војске на помоћи цивилним властима у ванредним ситуацијама:

- давање војних ефектива и људства да ради са тим средствима;
- давање људства;
- коришћење војних јединица као замена за цивилне раднике;
- употреба војске за послове безбедности и полицијских послова.⁴

Војна помоћ може се на основу степена контакта са погођеном популацијом поделити на три категорије:

- директна помоћ – подела помоћи „лицем у лице“;
- индиректна помоћ – постоји бар један степен активности пре директног контакта са погођеном популацијом, а у домен тих активности убраја се превоз средстава;
- подршка инфраструктуре – обухвата активности ширег значаја које омогућавају пружање хуманитарне помоћи, а нису видљиве за оне који ту помоћ примају (поправка путева за дотурање помоћи, обезбеђење струје агрегатима, ваздушни транспорт и слично).⁵

1 Hassan, A., *et al.*, The Effectiveness of Foreign Military Assets in Natural Disaster Response, SIPRI, Solna, 2008, стр. IX.

2 *Ибид.*, стр. X.

3 *Ибид.*, стр. XI.

4 Kees, H., Military Support to Civilian Authorities; http://www.clingendael.nl/sites/default/files/20081000_cscp_art_homan_armex.pdf, приступљено 27. 10. 2013.

5 Civil-Military Coordination Officer Field Handbook, Version E 1.0, UN, 2008, стр. 18–19.

Ипак, анализом активности које се реализују у овим категоријама помоћи може се закључити да је директна помоћ могућа, пре свега, у време мира, али се најчешће у том периоду користе индиректна и подршка инфраструктуре.⁶ Постоје државе попут Кине, Индије, Северне Кореје које воде политику недозвољавања ангажовања страних војних снага на својој територији.⁷

Кључни концепт ангажовања страних оружаних снага на некој територији у доба мира а ради помоћи у ванредним ситуацијама представљен је кроз Смернице из Осла. У њима је јасно дефинисано да војска представља задњи ресурс који се користи и да било која употреба војних снага мора бити јасно временски дефинисана, са урађеним планом за предају функција цивилним структурама.⁸ У позадини било каквог ангажовања војске леже, пре свега, цивилно-војни односи који морају бити јасно дефинисани како би у ванредним ситуацијама основни принципи као што су хуманост, неутралност и непристрасност били поштовани.

Имајући у виду све наведено, овај рад у првом делу има циљ да истакне цивилно-војну сарадњу као кључни елемент помоћи војске цивилним властима у ванредним ситуацијама те да направи дистинкцију тог појма од сличних који се појављују у нашој али и светској литератури, а по свом садржају и обиму су слични, али имају другачије значење. Након ове анализе други део рада посвећен је НАТО концепту цивилног планирања за ванредне ситуације (*Civil Emergency Planning* – CEP). Истакнута је еволуција CEP у последњих десетак година, али и проблем његовог дефинисања и разумевања. Представљена је оперативна употреба CEP у свету, али и у БиХ.

Цивилно-војни односи као предуслов ангажовања војних снага у ванредним ситуацијама

Војска представља саставни елемент структуре сваке државе на свету. Она је истовремено и инструмент власти. Због тога уређење односа између власти и војске представља најзначајнији фактор за формирање и опстајање државе.⁹ Према појединим ауторима, она је „огледало друштва“.¹⁰ „Војска је бирократизована и хијерархијски устројена друштвена организација у којој појединац који командује у рату има велика, чак апсолутна овлашћења, јер фактички арбитрарно одлучује о животима и телесном интегритету својих потчињених. Сама та чињеница указује на потребу ширег друштвеног увида и утицаја на

6 Guidelines for complex emergencies, UNOCHA, New York, 2008, стр. 40.

7 Hassan, A., et al., Ибид., стр. XI.

8 Guidelines On The Use of Foreign Military and Civil Defence Assets In Disaster Relief – “Oslo Guidelines”, Updated November 2006 (Revision 1.1 November 2007), http://www.auswaertiges-amt.de/cae/servlet/contentblob/648034/publicationFile/181195/Oslo_guidelines2.pdf, приступљено 25. 9. 2013.

9 Ракић, М., „Државна политика и модели безбедносног организовања“, Политичка ревија, Година (XVIII) V, vol. 10, бр. 1-2, 2006, стр. 212.

10 Danopoulos, C., Zirker, D., Civil-Military Relations Theory in the Postcommunist World, DCAF, Working papers series – No. 38, Geneva, 2002, стр. 4.

деловање и употребу те органоизације.”¹¹ Када се говори о цивилно-војним односима, онда се у контексту савремених истраживања о оружаним снагама ови односи дефинишу првенствено кроз демократску контролу и цивилно командовање оружаним снагама. Цивилно-војни односи нису једноставно командни односи, него отворен процес узајамног утицаја између различитих актера у контексту комплексног политичког система.¹² Овај појам се односи на начин на који држава врши контролу над одбрамбеним сектором и на који начин је уређен систем командовања тим сектором и оружаним снагама у држави. Поред тога, цивилно-војни односи укључују и шира питања, као што су: шири ставови војске према цивилном друштву; перцепције цивилног друштва о ставовима војске, војнички етос и схватања каква војска треба да буде; привредна улога или функција војске.¹³ „Цивилно-војни односи је термин који се најбоље разуме ако се схвати као генерални термин који обухвата све аспекте односа између оружаних снага (као политичке, социјалне и економске институције) и друштва (и државе или политичког/социјалног/етничког покрета) чији су оне део.”¹⁴ Цивилно-војни односи заснивају се на равнотежи односа између моћи, утицаја и идеолошких гледишта војних кругова, с једне стране, као и моћи, утицаја и идеолошких гледишта цивилних група, с друге.¹⁵ Цивилно-војне односе Хантингтон види као један вид политике националне безбедности, њену главну институционалну компоненту. Он истиче да државе које развијају у правој мери уравнотежене обрасце цивилно-војних односа имају велику предност у успостављању безбедности, тј. „државе које не успеју да развију уравнотежене обрасце цивилно-војних односа расипају своја средства и улазе у непрорачунате ризике.”¹⁶ Основна начела на којима се заснивају односи државе и војске су, пре свега:

- врховни надзор државе у односу на војску (потчињеност председнику као цивилном лицу које командује војском);
- одговорност војске пред законодавном и извршном влашћу;
- изграђивање толерантног односа немешања војске у политику, као и не политике у стручну војну сферу.¹⁷

Постоји одређени број појмова који су доста слични и чија употреба није увек у складу са активностима које реализују цивилне и војне институције. То се првенствено односи на појмове: цивилно-војна сарадња, цивилно-војна

11 Тодорић, С., *Цивилно-војни односи*, ВИЗ, Београд, 2004, стр.73.

12 Born, H., et al., *Civil-Military Relations in Europe: Learning from crisis and institutional change*, Routledge, London, 2006, стр. 252.

13 Дулић, Д., *Мировне и хуманитарне опарације*, Факултет безбедности, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 20.

14 Cottey, A., Edmunds, T., Forster, A., *Democratic Control of the Military in Postcommunist Europe: Guardian the Guards*, Palgrave, London, 2002, стр. 6.

15 Тодорић, С., *Ибид.*, стр. 9.

16 Хантингтон, П. С., *Војник и држава: теорија и политика цивилно-војних односа*, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука, Дипломатска академија, Београд, 2004, стр. 3–4.

17 Жугић, Т. Р., *Цивилна контрола војске, контрола буџета*, ВИЗ, Београд, 2007, стр. 23.

кооперација и цивилно-војна координација. Иако су на први поглед ови појмови врло слични, постоје суштинске разлике између њих. Ове појмове треба третирали и схватити као различите од појма цивилно-војних односа.

Премда појмови сарадња и кооперација на одређени начин имају слично значење, постоји јасно дефинисана разлика. Под *кооперацијом* се подразумева облик заједничког рада, у истим или повезаним процесима производње и по плану.¹⁸ Кооперација подразумева виши облик сарадње кроз удруживање снага на постизању јединственог циља. Сарадња је заједнички рад без присиле.

Када се говори о цивилно-војној сарадњи, првенствено се мисли на сарадњу између војске и цивилних органа власти и агенција на територији властите државе. То је сарадња на решавању цивилних проблема и није увек усмерена ка одређеном циљу, него је више генерална и у смислу превентивног деловања. Посебно је важно истаћи да цивилни органи имају водећу улогу. Они све припремају, организују и покрећу ангажовање и сарадњу са војском. У смислу савремене демократске контроле оружаних снага, без одобрења цивилних структура, нема ни ангажовања војске на својој територији ни сарадње с војском.

Када се ради о цивилно-војној координацији и цивилно-војној кооперацији, онда се првенствено мисли на активности војних снага ван државе у разним врстама мировних операција. Цивилно-војна координација је концепт УН док је цивилно-војна кооперација концепт развијен унутар НАТО. Између ова два концепта постоје јасне разлике. Цивилно-војна координација, према дефиницији UN DPKO (*UN Department of Peacekeeping Operations*), представља систем интеракције, укључујући размену информација, преговарање, спречавање конфликта, узајамну подршку и планирање на свим нивоима између војних елемената (за потребе UN DPKO, то укључује и цивилну полицију) и хуманитарних организација, организација за развој и локалне цивилне популације како би се постигли одређени циљеви.¹⁹ Координација је подељена одговорност реализована кроз везу и заједнички тренинг.²⁰ Војска нема водећу улогу, него је само објекат координације. Тачније улога војске је да пружа подршку, а цивилне структуре реализују координацију и имају руководећу улогу. У складу с тим су и неки основни принципи УН на пољу употребе војних ефектива у хуманитарним операцијама где се јасно истиче да одлука о прихватању војне помоћи мора бити у рукама хуманитарне организације и хуманитарне операције у којима се ангажују војне ефективе морају задржати, пре свега, цивилну природу и карактер.²¹

18 Вујаклија, М. (2004), Лексикон страних речи и израза, Просвета, Београд, 1980, стр. 451.

19 Department of Peacekeeping Operations (DPKO) civil-military coordination policy, 9 September 2002; <https://ochanet.unocha.org/p/Documents/DPKO%20CivilMilitary%20Coordination%20Policy.pdf>, приступљено 18. 5. 2013.

20 Guidelines for the interaction and coordination of humanitarian actors and military actors in Afghanistan, Version 1.0, 20 May 2008; <https://ochanet.unocha.org/p/Documents/Guidelines%20Afghanistan%2020v.201.0%202008.pdf>, приступљено 18. 5. 2013.

21 Guidelines for complex emergencies, UNOCHA, New York, 2008, стр. XI.

Цивилно-војна кооперација (CIMIC) дефинише се као интеракцијски однос, кооперација и координација, међусобна подршка, заједничко планирање и константна размена информација на свим нивоима између оружаних снага, цивилних организација, агенција у зони војних операција како би се постигао циљ војне операције.²² Цивилно-војна кооперација представља координацију и сарадњу између НАТО команданта и цивилних учесника, укључујући популацију државе у којој се врше операције и локалне власти, као и међународне, националне и невладине организације и агенције ради постизања циља НАТО команданта, у сврху подршке његове мисије.²³ Једноставно речено, то је сарадња војске са цивилним структурама у циљу остварења војног задатка. CIMIC је командна одговорност.²⁴ У овом случају се недвосмислено ради о активности које спроводе, контролишу и реализују војне снаге како би кроз те активности омогућиле реализацију свог војног задатка.

ИЗВАН ДРЖАВЕ	УНУТАР ДРЖАВЕ	
ЦИВИЛНО-ВОЈНА КООРДИНАЦИЈА	ЦИВИЛНО-ВОЈНА САРАДЊА	ЦИВИЛНА КОНТРОЛА
ЦИВИЛНО-ВОЈНА КООПЕРАЦИЈА	МИЛИТАРИЗАЦИЈА	ВОЈНА КОНТРОЛА

Слика 1. Графички приказ односа појмова

Извор: аутор

Поред наведених појмова, у литератури се могу наћи и појмови попут цивилно-војне операције (Civil-military operations – СМО) и цивилни послови (Civil Affairs). Појам СМО се првенствено користи у војној литератури САД и Канаде. По дефиницији, идентичан је појму CIMIC, али користи се искључиво у документима наведене две државе.²⁵ Што се тиче појма цивилних послова, и он је карактеристичан за употребу у САД и Канади. У суштини, он представља

22 Guidelines for the interaction and coordination of humanitarian actors and military actors in Afghanistan, Version 1.0, 20 May 2008; <https://ochanet.unocha.org/p/Documents/Guidelines%20Afghanistan%20%20ov.%201.0%202008.pdf>, приступљено 18. 5. 2013.

23 MC 411/1: NATO Military Policy on Civil-Military Co/Operation.

24 НАТО доктрина CIMIC, Европска ревија, 2009, година IV, број 10, стр. 45.

25 JP 3-57, Civil-Military Operations, July 2008, GL-6; FM 1-02 (FM 101-5-1), MCRP 5-12A, Operational terms and graphics, Hedaquoters Department of Army, September 2008, стр. 1-30.

активне и резервне снаге и јединице које су организоване, обучене и опремљене за спровођење операција цивилних послова и подршку СМО.²⁶

Колико год појмови цивилно-војна сарадња, цивилно-војна координација и цивилно-војна кооперација били посебни у односу на појам цивилно-војних односа, они почивају на њима. База било ког облика сарадње и односа између војске и цивилних структура су цивилно-војни односи у ширем смислу.

Еволуција НАТО програма цивилног планирања за ванредне ситуације

НАТО концепт СЕР у последње време добија посебно значење. Иако је осмишљен за случај рата, савремени безбедносни изазови су показали да његовим редефинисањем може да се постигне одличан ефекат на заштити земаља чланица НАТО, али и свих других партнерских земаља. Кроз СЕР, последњих двадесет година НАТО је развио своју трећу социјалну димензију, као додатак програмима научних активности и програму животне средине.²⁷ СЕР се последњих двадесетак година унапређивао и добијао све значајнију и комплекснију улогу. Управљање ванредним ситуацијама обухвата начелно четири корака (ублажавање, спремност, одговор и опоравак), од којих се СЕР у почетку бавио само са два, и то спремношћу и одговором. Кроз развој политике СЕР, увођење обуке, стандардних оперативних процедура и структуре НАТО за пружање помоћи цивилним властима у ванредним ситуацијама, СЕР је отишао корак даље и поред фаза спремности и одговора почео да се бави и фазом ублажавања. Поред тога, након интервенције у Авганистану и успостављања мисије Међународних безбедносних снага за помоћ (*International Security Assistance Forces – ISAF*) на ред долази нови концепт НАТО, а то је формирање Провинцијских тимова за реконструкцију (*Provincial Reconstruction Team – PRT*). Ти тимови имају задатак да помогну авганистанским властима у успостављању власти како би се омогућио развој стабилног и сигурног окружења и омогућила реформа безбедносног сектора и напори усмерени на реконструкцију државе.²⁸ PRT на терену поред успостављања сигурног окружења реализују велики број пројеката из области изградње локалне инфраструктуре. Појам реконструкцијски тимови код свих чланица није подједнако схваћен. Мађарски PRT првенствено обавља задатке из области инфраструктурне реконструкције док шведски или фински PRT реконструкцију схватају првенствено као реконструкцију мира. Успоставом PRT, СЕР је ушао и у фазу реконструкције,²⁹ обухватајући тако комплетан процес управљања ванредним ситуацијама. НАТО се не задржава само на томе, него СЕР постаје врло зна-

²⁶ Ибиг.

²⁷ Malešić, M., NATO's Civil Emergency Planning Mechanism and Crisis Management Theory; http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=oc54e3b3-1e9c-be1e-2c24a6a8c7060233&ln_g=en&id=127445, приступљено 26. 9. 2013.

²⁸ Provincial Reconstruction Team, Handbook, ISAF, 2nd edition, 2006, стр. 2.

²⁹ Howard, M., CEP's Role in Stabilization and Reconstruction; http://www.nato.int/issues/cep/cep_newsletter_05e.pdf, приступљено 27. 10. 2013.

чајан елемент у борби против тероризма. У Акционом плану НАТО за борбу против тероризма (*Partnership Action Plan against Terrorism* – PAP-T) СЕР се наводи као елемент који се може користити у борби против тероризма. Јасно се истиче да СЕР има значајно место у фази поделе информација и консултација како би државе процениле ризик и умањиле рањивост од тероризма и наоружања за масовно уништење (*Weapon of Mass Destruction* – WMD), те има активну улогу у процесу кризног менаџмента. У Акционом плану дају се и предлози за побољшања сарадње у СЕР с посебним освртом на: сарадњу војних и цивилних ауторитета; брзину одговора; успостављање минимума стандарда у планирању, обуци, процедурама и опреми; попису средстава; упозорењу и детекцији; увезаности лабораторија; медицинским протоколима; унапређењу улоге EADRCC; преласку граница.³⁰ Поред наведеног, заштита критичних инфраструктура НАТО представља још један задатак СЕР.³¹ Све то се јасно наводи у опису СЕР у НАТО приручнику из 2006. године, где се истиче да се СЕР фокусира на пет области које, у суштини, обухватају све претходно наведено, и то:

- цивилну подршку чланицама НАТО у операцијама у складу са чланом 5 северноатлантског уговора – колективну одбрану;
- подршку одговору на кризе ван члана 5;
- подршку цивилним властима држава у ванредним ситуацијама;
- подршку цивилним властима држава у заштити становништва од WMD;
- кооперацију са партнерима.³²

Тиме је СЕР отишао много даље и постао незаобилазан у савременом безбедносном окружењу. С обзиром на спектар активности којим се бави СЕР, најчешћи појмовни оквир у који се сврстава СЕР чине појмови из области заштите и спасавања, и то најчешће цивилна заштита и цивилна одбрана. У НАТО приручнику истиче се да је главна активност СЕР да се обезбеди цивилна подршка за војне операције и подршка цивилним властима у ванредним ситуацијама, посебно у заштити становништва.³³ Циљ СЕР и НАТО је да се прикупе, анализирају и поделе информације о планирању за ванредне ситуације на нивоу држава како би се обезбедила што ефикаснија употреба цивилних ресурса у ванредним ситуацијама, и у складу са задацима НАТО. То омогућава чланицама НАТО и партнерским државама да помогну једни другима у припремама за одговор и одговору на ванредне ситуације.³⁴

Према појединцима, СЕР је обична НАТО фраза повезана с активностима из области одговора на ванредне ситуације и спремности за одговор,³⁵ док за Швед-

30 Partnership Action Plan against Terrorism – PAP-T; http://www.nato.int/cps/en/SID-3307FC3D-C4933857/natolive/official_texts_19549.htm?selectedLocale=en, приступљено 3. 10. 2013.

31 NATO Handbook, Public Diplomacy Division NATO, Brussels, 2006, стр. 173.

32 NATO's Role in Civil Emergency Planning, NATO Public Diplomacy Division, Brussels, 2006, стр. 2.

33 NATO Handbook, Public Diplomacy Division NATO, Brussels, 2006, стр. 297.

34 NATO's Role in Civil Emergency Planning, NATO Public Diplomacy Division, Brussels, 2006, стр. 1.

35 Jopling, J., NATO and Civil Protection; <http://www.nato-pa.int/Default.asp?SHORTCUT=903>, приступљено 12. 9. 2013.

ску агенцију за ванредне ситуације³⁶ и према појединим стручњацима,³⁷ СЕР је синоним за цивилну заштиту. Тај приступ је све чешћи и све се више говори о СЕР као о општеприхваћеном појму који обухвата све националне активности, изузимајући војну активност, и покрива чак много шири распон активности од цивилне заштите.³⁸ НАТО СЕР представља концепт међусобне војне и цивилне међународне помоћи цивилним властима земаља НАТО и партнерских земаља у ванредним ситуацијама у рату и миру, и не треба га мешати са новим схватањем СЕР као националног система заштите и спасавања, или као наднационалног система заштите и спасавања. Садржај појмова цивилна одбрана и цивилна заштита представља питање државног начина дефинисања тих појмова и не могу се поистоветити са НАТО СЕР, који у зависности од ситуације и захтева реализује задатке и из области цивилне заштите и цивилне одбране, али и много шире, обухватајући све фазе управљања ванредним ситуацијама.

Од формирања НАТО 1949. године, умногоме је посвећивана пажња заштити становништва. У првом маху то је била последица Хладног рата и претње нуклеарним наоружањем. Основна улога СЕР била је да се пружи цивилна подршка војним операцијама и подршка цивилним властима у ванредним ситуацијама, посебно у заштити цивила.³⁹ С тим циљем је 1951. године формиран Комитет за цивилну одбрану (*Civil Defence Committee*) који је 1995. године променио назив у Комитет за цивилну заштиту (*Civil Protection Committee*).⁴⁰ Већ 1951. године НАТО је први пут употребљен за отклањање последица велике поплаве у Северној Европи, а 1958. успоставио је процедуре координације међу чланицама за помоћ у случају ванредних ситуација, које су тек 1995. замењене новим.⁴¹ Посебан значај у улози НАТО у помоћи у ванредним ситуацијама остварио се након усвајања Резолуције УН 45/221 од 21. децембра 1990. године, којом је УН одељење за хуманитарне послове (*UN Department of Humanitarian Affairs* – *UNDHA*) покренуо пројекат о употреби средстава војске и цивилне одбране у одговору на ванредне ситуације и захтевао од НАТО да се укључи у његову реализацију.⁴² Већ у децембру 1992. године министри спољних послова држава чланица НАТО припремили су Министарске смернице за цивилно планирање у ванредним ситуацијама у којима се истиче да НАТО треба да буде спреман да примени своје координацијске процедуре у случају катастрофа и ван оквира НАТО савеза, ако се то захтева од релевантних међународ-

36 International CEP Handbook 2009, Swedish Civil Contingency Agency, <https://www.msb.se/Rib-Data/Filer/pdf/24677.pdf>, приступљено 22. 9. 2013.

37 Хусеинбашић, С., *Цивилна-заштита у евро-атлантским системима сигурности*, Јордан студио, Сарајево, 2008, стр. 77.

38 Гачић, Ј., *Цивилно планирање за ванредне ситуације*, Службени гласник, Факултет безбедности, Београд, 2008, стр. 38–39.

39 NATO Handbook, стр. 297.

40 Хусеинбашић, Ђ., *Управљање системом заштите и спасавања*, Јордан студио, Сарајево, 2009, стр. 123.

41 NATO Handbook, стр. 46.

42 A/RES/45/221 <http://www.un.org/documents/ga/res/45/a45r221.htm>, приступљено 12. 9. 2013.

них организација попут УН или Црвеног крста/полумесеца.⁴³ Након три године Северноатлантско веће усваја Политику за помоћ у катастрофама у време мира утемељену на Смерницама из Осла⁴⁴ и Резолуцији Генералне скупштине УН 46/182 из 1991. године,⁴⁵ а 1998, на предлог Руске Федерације, Евроатлантско партнерско веће (*Euro-Atlantic Partnership Council* – ЕАРС) усвојило је ЕАРС политику унапређења практичне кооперације на пољу међународне помоћи у катастрофама (*EAPC Policy on Enhanced Practical Cooperation in International Disaster Relief*).⁴⁶ Ова политика је основа за формирање структуре НАТО за пружање помоћи у ванредним ситуацијама. Основ те структуре чине: Евроатлантског координацијског центра за одговор на катастрофе (*Euro-Atlantic Disaster Response Coordination Centre* – ЕАДРСС) и Евроатлантска јединица за одговоре на ванредне ситуације (*Euro-Atlantic Disaster Response Unit* – ЕАДРУ), а 2006. године по одлуци Врховног комитета за цивилно планирање у ванредним ситуацијама НАТО (*NATO's Senior Civil Emergency Planning Committee* – СЕПС) формиран је и СЕР тим за брзу реакцију (*Rapid Reaction Team*).

Поред наведених, НАТО за потребе СЕР користи и оперативне јединице као што су: НАТО ваздушни систем за упозорење и контролу (*NATO's Airborne Warning and Control System* – АВАКС), НАТО снаге за одговор (*NATO Response Force* – НРФ) и мултинационални хемијско, биолошко, радиолошко, нуклеарни (*Multinational Chemical, Biological, Radiological and Nuclear* – СБРН) батаљон.⁴⁷

За СЕР најодговорнија је цивилна структура НАТО, а на располагању за реализацију својих задатака СЕПС стоје и цивилни и војни капацитети НАТО. Координацијска улога ЕАРС је кључна приликом пружања помоћи у ванредним ситуацијама, а одлуке заснива на информацијама добијеним од ЕАДРСС, земаља чланица и земаља партнера о томе да ли треба пружити помоћ, а ако треба, који ниво помоћи треба да се обезбеди.⁴⁸

У циљу заштите суверенитета и територијалног интегритета земље којој се пружа помоћ постоје јасно дефинисана правила ангажовања и употребе војних капацитета при пружању помоћи у катастрофама што је дефинисано Смерницама из Осла. Ове препоруке садрже генералне принципе за употребу војних и цивилних ресурса при пружању помоћи у ванредним ситуацијама. Према овим принципима, национални елементи ЕАДРУ, када се ангажују у мисијама пружања помоћи у ванредним ситуацијама, у принципу су нена-

43 NATO's Role in Disaster Assistance, EADRCC, Brussels, 2001, стр. 13.

44 International conference on the use of military and civil defense assets in disasters relief; http://www.auswaertiges-amt.de/cae/servlet/contentblob/648034/publicationFile/181195/Oslo_guide-lines2.pdf, приступљено 16. 9. 2013.

45 Резолуција Генералне скупштине УН 46/182, <http://www.un.org/documents/ga/res/46/a46r182.htm>, приступљено 16. 9. 2013.

46 NATO's Role in Disaster Assistance, EADRCC, Brussels, 2001, стр. 5.

47 Jopling, J., NATO and Civil Protection, <http://www.nato-pa.int/Default.asp?SHORTCUT=903>, приступљено 12. 9. 2013.

48 Malešić, M., *Ибуг*.

оружани и носе националне униформе.⁴⁹ Међутим, у посебним околностима, унутрашња ситуација може захтевати да особље носи лично наоружање у сврху личне заштите. У случају да унутрашње стање у земљи налаже додатне мере заштите, о овом питању међусобне договоре и споразуме постижу земља којој се упућује помоћ и земља која шаље помоћ, и то пре него се снаге ангажују на терену.

Из свега је видљиво да је НАТО у одговору на ванредне ситуације ангажован кроз три врсте акција, и то:

- помоћ чланицама и земљама партнерима у унапређењу њихових националних могућности;
- обезбеђује оквир за координацију напора држава чланица и земаља партнера;
- развој заједничких могућности.⁵⁰

НАТО политика „унапређења практичне кооперације на пољу међународне помоћи у катастрофама“ заснива се на неколико основних принципа, а то су:

- земља погођена ванредном ситуацијом остаје одговорна за управљање одговором на дату ситуацију;
- УН задржава примарну улогу координатора међународне помоћи у ванредној ситуацији, премда се улога EADRCC неће дуплирати са улогом УН унутар ЕАПС, него ће је допуњавати и пружити додатну помоћ УН;
- улога EADRCC унутар зоне ЕАПС више је координирајућа него управљачка. У случајевима када се захтева међународна помоћ земљама у којима влада ванредна ситуација, одлука о пружању помоћи остаје на нивоу државе, и ако ће се пружити помоћ, држава може да одлучи да ли ће то урадити кроз EADRU или директно кроз контакт са погођеном земљом.⁵¹

Из Политике је видљиво да се НАТО бави пружањем помоћи својим чланицама у случају ванредних ситуација, али и координише своје активности на том плану са чланицама Партнерства за мир, Русијом, Украјином, земљама Медитеранског дијалога и земљама Иницијативе истанбулске сарадње,⁵² али и земљама Иницијативе за Југоисточну Европу кроз Управљачку групу за безбедносну координацију земаља Југоисточне Европе (*South East Europe Security Cooperation Steering Group* – SEEGROUP).⁵³ УН задржава примарну улогу у координацији међународне помоћи при отклањању последица ванредних ситуација и активности EADRU, а све у складу с политиком сарадње са УН, и предложеним процедурама за EADRU кроз Смернице из Осла, које је припремила УН канцеларија за координацију хуманитарних активности

49 Standing Operating Procedures for the Euro-Atlantic Disaster Response Unit (EADRU); <http://www.nato.int/eadrcc/sop/sop.htm#top>, приступљено 9. 9. 2013.

50 Jopling, J., *Ибиг*.

51 EAPC Policy on Enhanced Practical Cooperation in the Field of International Disaster Relief, http://www.nato.int/eadrcc/sop/sop_eadrcc/eadrcc_sop_annex01.pdf, приступљено 10. 9. 2013.

52 NATO Handbook, стр. 297.

53 *Ибиг*., стр. 238.

(United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs – UNOCHA).⁵⁴ Са НАТО на питању СЕР сарађују још Европска унија, Међународна агенција за атомску енергију (International Atomic Energy Agency – IAEA), Црвени крст/полумесец, Организација за забрану хемијског оружја, OSCE.⁵⁵ У складу са неаведеним, СЕР подразумева активну сарадњу са цивилним структурама и експертима који чине кичму ових активности. НАТО има на располагању 380 цивилних експерата⁵⁶ из области индустрије, бизниса, администрације који служе као саветници за ефикасну употребу цивилних ресурса у ванредним ситуацијама.⁵⁷ То подразумева висок степен цивилно-војних односа.

Примена СЕР са освртом на БиХ

Прве активности НАТО на плану СЕР на северу Европе реализоване су средином педесетих година прошлог века. Приликом поплаве у Италији 1966. године поново је дошло до ангажовања НАТО, иако је то било више на билатералној бази. Седамдесетих година 20. века НАТО наставља са развојем СЕР и Италија постаје „копилот држава“ за развој програма помоћи у ванредним ситуацијама који је 1969. године покренуо НАТО Комитет за изазове модерног друштва (*Committee on Challenges of Modern Society* – CCMS). Тај програм је предвиђао четири области деловања, и то: размену информација о природним катастрофама, обезбеђење саветника који би радили заједно са особљем државе погођене катастрофом, избор снага НАТО за ове потребе и координација активности од стране НАТО држава. Нешто касније у овај пројекат је укључена и Турска као друга „копилот држава“.⁵⁸ Ипак, након земљотреса у Југоисточној Турској 1975. године одлучено је да уместо НАТО реагује Црвени полумесец, а НАТО се 1976. године поново ангажује у Италији након разорног земљотреса. Након несреће и експлозије нуклеарног реактора у Чернобиљу 1986. године, те великог земљотреса у Јерменији, две године касније НАТО није реаговао, али јесу поједине чланице на основу билатералних споразума. Исто се десило и 1992. године након земљотреса у Киргизији иако је УН тражила помоћ од НАТО.⁵⁹

У периоду од 1994. и успоставе Партнерства за мир, до 2012. године, НАТО је реализовао 75 акција пружања помоћи у случајевима ванредних ситуација.⁶⁰ Након формирања EADRCC, 1998. године, НАТО се активније укључује у актив-

54 Standing Operating Procedures for the Euro-Atlantic Disaster Response Unit (EADRU); <http://www.nato.int/eadrcc/sop/sop.htm#top>, приступљено 9. 9. 2013.

55 NATO Handbook, стр. 298.

56 Ахметовић, С., „Војници, када треба, пушке замијене чак и лопатама, НАТО у БиХ“, Магazin Старт БиХ, 2012, стр. 15.

57 NATO's Role in Civil Emergency Planning (2006), NATO Public Diplomacy Division, Brussels, стр. 2.

58 Gange, J., NATO's Approach to Natural Disasters Relief, Mass Emergencies 1, Amsterdam, 1975, стр. 11–13.

59 NATO's Role in Disaster Assistance, EADRCC, Brussels, 2001, стр. 7–11.

60 Ахметовић, С., „Војници, када треба, пушке замијене чак и лопатама, НАТО у БиХ“, Магazin Старт БиХ, 2012, стр. 15.

ности помоћи цивилним властима у ванредним ситуацијама. Током 1998. године први задатак је био одговор на захтев Украјине коју је погодила велика поплава. Пошто је UNOCHA била ангажована на отклањању последица велике олује Мич у Централној Америци, EADRCC је у првој таквој операцији преузео главну улогу. Потом су уследиле активности које је EADRCC 1998. и 1999. године реализовао на Косову и у Албанији. Ангажовање НАТО је тражио Високи комесаријат UN за избеглице (*United Nations High Commissioner for Refugees – UNHCR*) због наводне „избегличке кризе“.

Током 1999, 2000. и 2001. године EADRCC је био позван у помоћ од Турске, Мађарске, Румуније, Македоније, Молдавије. Активности које је EADRCC подузео биле су различите, од борбе против поплаве, хладноће, пожара, па до последица земљотреса. У том периоду ангажован је велики број људства и технике којим располаже НАТО и земље партнери. У зависности од врсте ванредне ситуације, та помоћ је обухватала од шатора, врећа за спавање, кревета, хране, медицинске опреме, генератора, пољских болница и кухиња, одеће, пећи на дрва, флаширане воде, врећа за песак, па до ватрогасне опреме, хеликоптера за гашење пожара. У Македонији су били ангажовани чак и тренери за обучавање за рад са уступљеном опремом и за обуку ватрогасаца. Приликом земљотреса у Турској 1999. године ангажоване су све НАТО чланице, као и 17 партнерских земаља, али свега пет земаља пружило је помоћ Румунији приликом поплаве 2000. године.⁶¹

У периоду од 2000. до 2005. године EADRCC примио је захтев и упутио помоћ у Чешку (2002), Албанију (2002), Турску (2003), Азербејџан (2003) и Португал (2003). Првенствено се радило о помоћи услед поплаве и пожара. Током 2005. године Бугарску, Румунију и Киргизију погодила је велика поплава и тим државама је пружена помоћ. Исте године, ураган Катрина похарао је Алабаму, Флориду, Луизијану и Мисисипи у САД. EADRCC је примио захтев САД за помоћ, а 49 чланица ЕАРС одговорило је на захтев.⁶² Одмах након окончања помоћи САД, почетком октобра 2005. године, стигао је захтев за помоћ од Пакистана који је погодио разорни земљотрес. Тада је и Босна и Херцеговина упутила своју помоћ која се састојала од седам шатора и 1.500 ћебади. А за слање те помоћи БиХ је користила „ваздушни мост“ који је успоставио НАТО.⁶³ Ово је био први ангажман БиХ у овом смислу уз коришћење капацитета НАТО. Тада су први пут за потребе СЕР ангажоване НАТО снаге за реакцију и уједно је то било њихово прво ангажовање уопште.⁶⁴ У овај одговор су биле укључене и многе друге хуманитарне организације (UNHCR, UNOCHA, *World Food Program – WFP*).

61 NATO's Role in Disaster Assistance (2001), EADRCC, Brussels, стр. 34–46.

62 NATO's Role in Civil Emergency Planning (2006), NATO Public Diplomacy Division, Brussels, стр. 6.

63 Jochems, M., NATO's growing humanitarian role; <http://www.nato.int/docu/review/2006/issue1/english/art4.html>, приступљено 20. 9. 2013.

64 Kees, H., Military Support to Civilian Authorities; http://www.clingendael.nl/sites/default/files/20081000_cscsp_art_homan_armex.pdf, приступљено 27. 10. 2013.

У периоду 2006–2013. године EADRCC је одговорио на захтев за помоћ 18 земаља са простора Европе, Азије и Африке. Албанија је ту помоћ затражила чак шест, а Бугарска четири пута, док су остале државе ту помоћ затражиле једном или два пута за тих седам година. Радило се око 40 разних захтева од којих на захтеве за помоћ од пожара и поплаве отпада више од 60% свих захтева, док је захтева за помоћ услед снежних падавина и земљотреса било око 20%. Остали захтеви су се односили на разне друге врсте помоћи, попут отклањања последица велике експлозије складишта муниције у Албанији (2008), покретања великих клизишта у Таџикистану (2010), спречавања пандемије птичјег грипа у Бугарској и Украјини (2009) и слично. Треба приметити и то да ниједна западноевропска земља није тражила помоћ у овом периоду од EADRCC.⁶⁵

БиХ у SCEPC има свог представника од 2007. године, који је из састава Министарства безбедности БиХ. БиХ нема средства или јединице који улазе у снаге на које НАТО може рачунати за потребе СЕР. У периоду 2006–2013. године БиХ је два пута тражила помоћ од EADRCC. С обзиром на то да је БиХ 2006. постала чланица организације Партнерство за мир, већ следеће године је упутила захтев за помоћ због великих шумских пожара у јулу 2007. године. Кроз захтев БиХ је исказала потребу за 30 комплета преносивих апарата за дисање. Ту помоћ је пружила Данска доделивши тражени број комплета, и даљих захтева од стране БиХ није било.⁶⁶ Други пут је БиХ тражила помоћ 2013. године, такође, због великих пожара који су били ван контроле у централном и јужном делу државе. Дана 22. августа је упућен захтев за помоћ у EADRCC. На овај захтев су одговорили Турска, Хрватска, Словенија и Украјина, заједно са снагама EUFOR и KFOR. Због развоја ситуације на терену, тј. стављања под контролу ватре услед јаке кише, помоћ је прихваћена само од Хрватске (два канадера) и EUFOR (хеликоптер из аустријског контингента). Већ 27. августа БиХ је доставила информацију да њене службе држе поново све под контролом и да међународна помоћ више није потребна.⁶⁷

Из свега наведеног видљиво је да НАТО кроз свој СЕР остварује значајну улогу у одговору на ванредне ситуације на територији својих чланица, али и земаља партнера, па тако и БиХ. Ипак, то је област у којој постоји још много простора за унапређење. Истраживања су показала да се употребом војних ефективних контролираних кроз НАТО губи брзина упућивања снага, флексибилност, јака организација и вођство у односу на билатералну сарадњу и помоћ.⁶⁸ На примеру БиХ показало се да је једино помоћ добијена 2013. године од Хрватске била довољно брза и правовремена. Билатерални уговори потписани са свим суседним државама о помоћи у случају ванредних ситуација дају одређену сигурност када су у питању одговори на ванредне ситуације у БиХ.

65 Operations, <http://www.nato.int/eadrcc/operations-e.htm>; приступљено 20. 9. 2013.

66 EADRCC Situation report № 1, Forest Fire in Bosnaia and Herzegovina, Final Report; http://www.nato.int/eadrcc/2007/bosnia_and_herzegovina/070801-1.pdf, <http://www.nato.int/eadrcc/2007/pdf/070731ex.pdf>; приступљено 20. 9. 2013.

67 EADRCC Situation report № 2, (Final) Forest Fire in Bosnaia and Herzegovina; <http://www.nato.int/eadrcc/2013/08-bih-fires/docs/ops-eadrcc-2013-0105.pdf>, приступљено 20. 9. 2013.

68 Hassan, A., et al., *Ибуг.*, стр. 29.

Закучак

Употреба војске у помоћи цивилним властима у ванредним ситуацијама све више постаје једна од подразумевајућих активности савремених војски у свету. Легислативно и правно регулисање употребе војске у тим ситуацијама на територији своје државе или друге државе представља један од основних задатака који се морају реализовати од нивоа самих држава до нивоа међународних организација, а, пре свега, НАТО и УН. Ово се у првом реду односи на јасно дефинисање цивилно-војних односа и њихову дистинкцију од сличних појмова који се користе на различитим нивоима и у различитим државама и организацијама. Тако се основна разлика између појмова цивилно-војна кооперација, цивилно-војна координација и цивилно-војна сарадња огледа у томе да ли су војне снаге ангажоване на територији своје или неке друге државе и ко има контролу над војском при реализацији тих активности. Цивилно-војна координација и цивилно-војна кооперација реализују се искључиво на територијама других држава и основна разлика огледа се у томе да код цивилно-војне координације главну улогу имају цивилне структуре док се код цивилно-војне кооперације активности реализују под командом војске. Када се говори о цивилно-војној сарадњи, она се реализује на територији своје државе и под цивилном контролом. Колико год појмови цивилно-војна сарадња, цивилно-војна координација и цивилно-војна кооперација били посебни и различити између себе и посебни у односу на појам цивилно-војних односа, они почињају на њима.

Успостава СЕР још педесетих година прошлог века дала је наслутити могућност развоја још једне компоненте НАТО, али у последњих 25 година трансформација СЕР је била драстична. Од почетног учешћа у припреми и одговору на ванредне ситуације, СЕР данас обухвата и фазу ублажавања, али и реконструкције, чиме је обухватио све фазе управљања ванредним ситуацијама. Поред тога, он данас представља трећу повезницу између НАТО и УН, поред политике и безбедности, и чини трећу, социјалну димензију НАТО, као додатак програмима научних активности и програму животне средине. СЕР данас у реализацији својих задатака првенствено тежи да задовољи два кључна принципа: ангажовање цивилних ресурса у подршци стратегије НАТО и заштити цивилног становништва.⁶⁹

СЕР представља, пре свега, концепт међусобне војне и цивилне међународне помоћи цивилним властима земаља НАТО и партнерских земаља у ванредним ситуацијама у рату и миру, и не треба га мешати са новим схватањем СЕР као националног система заштите и спасавања, или као наднационални систем заштите и спасавања.

Од 1998. године, до данас, НАТО је оправдао постојање EADRCC кроз више од 75 различитих активности из области помоћи државама ЕАПС па тако и у БиХ у два наврата. Ипак, постоји још увек велики број отворених питања која се у наредном периоду морају разјаснити. Међу основним питањима је и упо-

69 Malešić, M., *Ibug*.

треба војске као последњег ресурса при чему се тај појам у многим државама различито тумачи.

ЛИТЕРАТУРА:

- Ахметовић, С., „Војници, када треба, пушке замијене чак и лопатама, НАТО у БиХ“, Магазин Старт БиХ, 2012.
- Born, H., et al., *Civil-Military Relations in Europe: Learning from crisis and institutional change*, Routledge, London, 2006.
- Вујаклија, М., (2004), Лексикон страних речи и израза, Просвета, Београд, 1980.
- Гачић, Ј., Цивилно планирање за ванредне ситуације, Службени гласник, Факултет безбедности, Београд, 2008.
- Gange, J., *NATO's Approach to Natural Disasters Relief, Mass Emergencies 1*, Amsterdam, 1975.
- Guidelines for complex emergencies*, UNOCHA, New York, 2008.
- Danopoulos, C., Zirker, D., *Civil-Military Relations Theory in the Postcommunist World*, DCAF, Working papers series – No. 38, Geneva, 2002
- Дулић, Д., Мировне и хуманитарне опарације, Факултет безбедности, Службени гласник, Београд, 2008.
- Жугић, Т. Р., Цивилна контрола војске, контрола буџета, ВИЗ, Београд, 2007.
- JP 3-57, *Civil-Military Operations*, July 2008.
- MC 411/1: *NATO Military Policy on Civil-Military Co/Operation*
- NATO Handbook, Public Diplomacy Division NATO, Brussels, 2006.
- NATO's Role in Civil Emergency Planning, NATO Public Diplomacy Division, Brussels, 2006.
- NATO's Role in Disaster Assistance, EADRCC, Brussels, 2001.
- НАТО доктрина CIMIC, Европска ревија, 2009, година IV, број 10
- Ракић, М., Државна политика и модели безбедносног организовања, Политичка ревија, година (XVIII) V, vol 10, бр. 1-2, 2006.
- Provincial Reconstruction Team (2006), Handbook, ISAF, 2nd edition
- Тодорић, С., Цивилно-војни односи, ВИЗ, Београд, 2004.
- FM 1-02 (FM 101-5-1), MCRP 5-12A, *Operational terms and graphics*, Hedaquoters Department of Army, September 2008.
- Хантингтон, П. С., Војник и држава: теорија и политика цивилно-војних односа, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука, Дипломатска академија, Београд, 2004.

Хусеинбашић, С., Цивилна-заштита у еуро-атлантским системима сигурности, Јордан студио, Сарајево, 2008.

Хусеинбашић, Ђ., Управљање системом заштите и спашавања, Јордан студио, Сарајево, 2009.

Hassan, A., *et al.*, *The Effectiveness of Foreign Military Assets in Natural Disaster Response*, SIPRI, Solna, 2008.

Civil-Military Coordination Officer Field Handbook (2008), Version E 1.0, UN

Cottey, A., Edmunds, T., Forster A., *Democratic Control of the Military in Postcommunist Europe: Guardian the Guards*, Palgrave, London, 2002.

Интернет сајтови:

<http://www.clingendael.nl>

<http://www.auswaertiges-amt.de>

<https://ochanet.unocha.org>

<http://www.isn.ethz.ch>

<http://www.nato.int>

<http://www.nato-pa.int>

<https://www.msb.se>

<http://mod.gov.ba>

<http://www.un.org>

Dragiša JURIŠIĆ

???

THE EVOLUTION OF NATO'S CIVIL EMERGENCY PLANNING WITH AN OVERVIEW OF THE CASE OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract: The analysis of the place and role of the armed forces in contemporary security reveals that the task of assisting civilian authorities in emergencies is becoming one of their inevitable tasks, realized in the territory of one's own state, in the territories of other states through international institutions such as the UN and NATO, as well as by way of bilateral agreements between states. The deployment of the armed forces is a sensitive issue from the viewpoint of a democratic society which brings into focus the democratic control over the armed forces and the matter of civil-military relations. This paper attempts to make a clear distinction between 'civil-military collaboration', 'civil-military cooperation', and 'civil-military coordination' as they relate to 'civil-military relations', which constitute the basis for the deployment of the military effectives of any democratic country. The second part of the paper examines Civil Emergency Planning (CEP) in NATO and its transformation over the course of the last ten years, highlighting the evolution of CEP in all the stages of civil emergency planning, but placing special emphasis on the stages of mitigation and reconstruction. It also presents the operational activities for providing assistance to states in emergencies with a brief overview of the assistance received by Bosnia and Herzegovina through CEP after joining the Partnership for Peace.

Key words: civil-military relations, NATO, CEP, emergency, Bosnia and Herzegovina

Горан МАКСИМОВИЋ

Европски дефендолоџија центар, Бања Лука

БЕЗБЈЕДНОСНЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ ПСИХОЛОШКИХ ДЈЕЛОВАЊА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

Апстракт: Безбједност друштва може бити угрожена различитим изворима или облицима угрожавања како спољним, тако и унутрашњим. Употреба манипулација и покушаји да се њима постигну сасвим конкретни циљеви није нова и датира далеко у прошлост. Циљ је увијек био да се овлада другим људима, да се они потчине и над њима преузме контрола а древна филозофија каже да је противник побијеђен кад је убијеђен. Таква улога данас је намијењена носиоцима психолошких операција. Својом особеношћу и мултидимензионираношћу, психолошке операције имају подједнак ефекат било да се користе као самосталан облик угрожавања безбједности или као суплемент другог облика угрожавања било са спољног, било унутрашњег аспекта угрожавања. У намјери да се провјери повезаност стања безбједности и психолошког аспекта његовог угрожавања, проведено је истраживање чији су резултати показали да постоји повезаност и утицај психолошког дјеловања на стање безбједности и његове угрожености у Републици.

Кључне ријечи: *безбједност, психолошко дјеловање, манипулација*

Увод

Појам безбједности у 20. вијеку тумачен је искључиво као појам којем је главни субјект и објект била држава. Националне државе су, полазећи од оваквог схватања безбједности, само увећањем првенствено властите војне моћи или приступањем одговарајућим савезима настојале да искључе или смање могућност пораза у потенцијалним оружаним сукобима. На почетку 21. вијека, у условима измјењених међународних односа и глобализације, објект безбедности није више само држава већ прије појединац, друштвене групе, друштва у цјелини, али и глобално друштво у цјелини. Психолошке операције, као један од посебних облика дјеловања на безбједност или као суплемент неког об-

лика угрожавања безбједности, добијају на значењу у последњих неколико година и постају константна експресија међународних конфликта. Безбједност у савременим условима обухвата економску, еколошку, политичку, културну али и информативну безбједност, на локалном и глобалном нивоу. У таквом глобалном окружењу и у условима када још није завршена етичка, психолошка, економска и политичка стабилизација новонасталих држава и друштава, након ратова на тлу бивше Југославије, Република Српска је свакако безбједносно рањива. У таквим околностима и одсуству јасне стратегије националне безбједности у Републици, примјена психолошких операција од стране непријатеља Републике у смислу угрожавања безбједности представља реалност. Умјесто појма психолошких операција, у употреби су често други појмови, као што је, на примјер, пропаганда, што указује на чињеницу да је заиста тешко прецизно утврдити гдје престаје једна а гдје почиње друга дјелатност.

Безбједност Републике Српске није лишена негативног утицаја психолошког дјеловања, што потврђују различити облици сукоба, укључујући и грађански рат вођен на тим просторима. Употреба психолошких операција и манипулација у циљу постизања конкретних циљева није нова на нашим просторима. Психолошке операције се користе за одржавање континуитета конфликта у БиХ, а њихов интензитет је обрнуто пропорционалан нивоу безбједности друштва. Манипулације у функцији психолошких операција су веома озбиљне са становишта угрожавања безбједности и испољавају се преко емотивне и инструменталне димензије. Психолошка дјеловања се широко користе у свим друштвеним односима, а поузданог лијека против њих нема. Као такав специфичан феномен, психолошко дјеловање и пропаганда свакако могу имати импликације на безбједност, тј. могу представљати опасност по безбједност Републике Српске.

Намјера аутора је да у овом излагању јасно скицира импликације психолошких дјеловања на безбједности Републике Српске. Психолошке операције плене пажњу својим присуством, својом мултидимензионалношћу, свеобухватношћу и својим континуитетом. Њихово изучавање подразумијева један холистички приступ јер су оне саставни и неодвојиви дио угрожавања безбједности.

ВАЖНА ОБИЉЕЖЈА БЕЗБЈЕДНОСТИ И ЊЕНОГ УГРОЖАВАЊА

Терминолошко одређење безбједности и даље представља подручје на којем не постоји сагласност. Под тим појмом подразумијева се стање у којем држави или појединцу не пријети опасност, тј. стање у којем је неко обезбијеђен од опасности. Безбједност представља функцију, организацију и стање које подразумијева заштиту виталних друштвених вриједности једне друштвене заједнице. Она се може посматрати и као резултатна баланса између стварне и потенцијалне угрожености референтних штићених вриједности и интереса. Иако, наизглед, дефинисање појма безбједности не представља проблем, ипак се јављају тешкоће приликом покушаја дефинисања тог појма. Дефинисање

појма као одсуство угрожавања вриједности појединца, друштвених група, нација, народа, друштва и државе представља негацијски приступ дефинисању.¹ Мада се овај приступ често среће у литератури, он ипак не даје коначну дефиницију проблема јер следећи корак у дефинисању проблема подразумева израду листе облика и носиоца угрожавања. То представља проблем јер облици и носиоци угрожавања разликују се за различите друштвене групе и форме друштвених заједница у којима људи живе. Други приступ дефинисању безбједности сматра се афирмативним, тј. полази се од премисе да је безбједност, у ствари, вриједност, и то као вредност која се објашњава као метод постизања циља, а не само као појава и стање за себе. Посматрано на тај начин, безбједност није само одсуство угрожавања већ је и присуство морала и културе. Бити безбједан не подразумјева само да се егзистира у друштву које није угрожено а недостаје му и правде и морала и културе већ се мора задовољити и ова друга страна потреба. На тај начин, безбједност се посматра као услов опстанка и развоја, предуслов свеукупног напретка те иако, у суштини, не производи ништа и у принципу је пасивна она омогућава развој и свеопшти раст. Ипак, најкомплетнију дефиницију безбједности даје Стајић који је дефинише као својство неког реалног друштвеног, природног или техничког субјекта (бића, творевине или ствари) испољено као успостављено, одржано или унапређено стање и (или) вриједност, а која се изражава кроз испуњеност минимума одређених (безбједносних) стандарда својствених том субјекту, а који му омогућавају реалну основу за опстанак, раст и развој без обзира на носиоца, облик, вријеме и мјесто могућег угрожавања.² Без обзира на специфичност државноправног организовања БиХ, са Републиком Српском као њеним конститутивним елементом – ентитетом, вриједности које се штите у њима нису изразито специфичне у односу на заштићене вриједности у другим земљама. Стога и систем безбједности БиХ, без обзира на то с којим циљем и на који начин је организован, представља облик организовања друштва у заштити његових виталних вриједности.

У нераскидивој вези са безбједношћу стоји опасност или пријетња која подразумјева мању или већу могућност угрожавања неког добра или вриједности, конкретног или апстрактног. Појаве угрожавања друштва и његових вриједности јављају се још од његовог настанка. Не постоји сагласност о дефиницији појма *уgroжавања* јер се овај појам различито употребљава. Угрожавање безбједности обухвата дејство и посљедице свих угрожавајућих појава које су усмјерене против виталних друштвених и националних вриједности и интереса. Са појмом угрожавања је уско повезан појам пријетњи по безбједност. Пријетња се одређује као свјесна намјера узроковања штете или ставања у изглед штете или нежељене посљедице по објекат безбједности, при чему та пријетња мора бити реална. Под појмом угрожавања можемо под-

1 Стајић, Љ., Мијалковић С., Станаревић С. (2005), *Безбедносна култура*, Драганић, Београд, стр. 25.

2 Стајић, Љ. (2008), „Приватна безбједност у свјетлу савременог схватања појма безбједности – стање и перспективе“, Зборник радова, Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука, стр. 173.

разумијевати све друштвене појаве или понашање настало дјеловањем човјека (појединачно или групно), природе или техничко-технолошких система у дужем временском периоду и значајнијег обима, при чему настају или могу настати, штетне последице по интегритет човјека, његову слободу и имовину, као и по интегритет, субјективитет друштва и његових институција. Дакле, угрожавање је свака врста друштвене, природне, техничко-технолошке и друге опасности којом се угрожава интегритет човјека, његова људска права, слобода, имовина, као и територијални интегритет и суверенитет те уставни поредак и право државе, народа, нације или друштвених група и појединаца.³ Са становишта угрожавања безбједности, постоје спољашњи и унутрашњи облици угрожавања безбједности, у чијем контексту ће се посматрати психолошке операције.

Спољашњи облици угрожавања безбједности. Република Српска и БиХ постале су мјесто укрштања политичких и других интереса разних европских и ваневропских земаља. У таквом окружењу, психолошке операције, као производ спољног фактора, могу се посматрати као потенцијални генератор угрожавања безбједности из менија сукоба ниског интензитета, као што су унутрашњи немири, субверзије и обухватање простора Републике Српске тероризмом. У том смислу, субверзија као облик прикривеног и перфидног вида стране интервенције у унутрашње послове Републике Српске, те изазивање унутрашњих немира,⁴ представљају ефикасно подручје гдје психолошке операције и манипулисање долазе до пуног изражаја, неизбјежно са садржајем националних и вјерских сукоба и у вези са различитим политичким циљевима, вјешто експлоатишући разлике и тачке колизије у политичко-етничком миљеу БиХ.

Унутрашњи облици угрожавања безбједности. Психолошке операције могу експлоатисањем слабости система креирати мотив и постати генератор многих забрањених радњи које по својој суштини представљају угрожавање вриједности заштићене безбједносном функцијом и системом. Криминалитет, рушилачке демонстрације, нарушавање јавног реда и мира у већем обиму, пропагандна дјелатност и тероризам могу се одредити као појавни облици угрожавања безбједности на којима се ефекти психолошких операција у Републици Српској могу највише испољавати. На тај начин изазивају се осјећања несигурности и страха код припадника одређене групе, упућивање пријетњи одређеном лицу или групи те подстицању и изазивању насиља према одређеним лицима или групама. Психолошке операције се увијек изводе у семантичком контексту и осликавају постојеће стање у друштву, као и анимозитет између припадника различитих националних група, који је у нераскидивој вези с последицама протеклог рата на простору БиХ.

Друштвене протвријечности и неусклађености на територији БиХ, култура, идеологија, међународна политика и међународни статус, неусклађеност

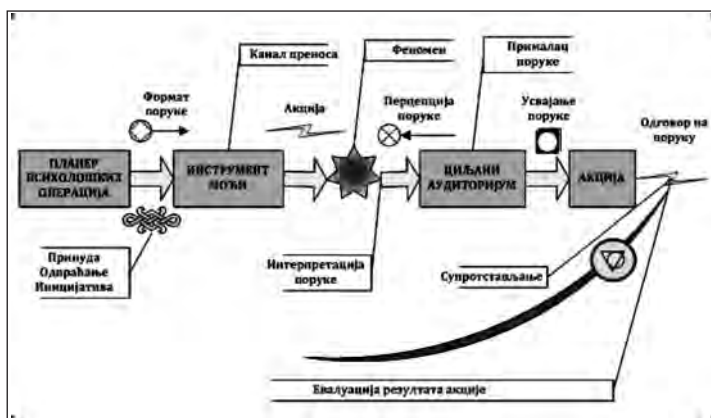
3 Вејновић, Душко (2002). *Дефендологија*, Бања Лука, стр. 86.

4 Разни облици „грађанских иницијатива“ те разне „обојене“ револуције и „прољећа“ – Прим. аут.

циљева и средстава за остваривање циљева појединих друштвених група, политика, те историјско наслијеђе и колективно сјећање обиљежени ратним збивањима, доводе до друштвених сукоба и постају садржајем психолошких операција. Импликације психолошких операција на безбједност могу се манифестовати кроз: стварање презира према одређеној етничкој или политичкој групи, стварање негативног стереотипа према одређеној групи, подстицање дискриминације и непријатељства, осуду околине према одређеној групи или појединцима, изазивање осјећања несигурности и страха код припадника одређене групе, наношење физичких и психичких болова припаднику одређене групе, упућивање пријетњи одређеној групи или појединцу, подстицање и изазивање насиља према одређеној групи, стварање осјећаја код великог дијела грађана да је такво понашање према одређеној групи друштвено пожељно и оправдано и изазивање осјећаја код широког круга грађана да ће такво понашање бити толерисано и неће бити предмет одговорности. Све ове посљедице могу се негативно рефлектовати и на стање безбједности у Републици Српској и БиХ у цјелини.

ПСИХОЛОШКИ АСПЕКТИ УГРОЖАВАЊА БЕЗБЈЕДНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Употреба психолошких манипулација и покушаји да се њима постигну сасвим конкретни циљеви, није нова и датира далеко у прошлост. У погледу времена њиховог трајања, присутно је начело континуитета и коришћење тзв. правила “6П” (Претходно Правилно Планирање Производи Повећану Продуктивност). Психолошке операције су, прије свега, намјерна и планска активност, стално усмјеравана и контролисана (Слика 1). Посматрајући последње двије деценије, запажа се трансформација примјене термина од *пропагандни рад*, *психолошке операције*, *медијски рад*, *неокоордирано радовање*, *информацијске операције*, до *управљање перцепцијом појединца* (*Perception Management*). Ријеч је о синонимима за суштински исту појаву.

Слика 1. Планирање психолошких операција

У теоретским разматрањима на нашем простору, која иначе од 2000. оскудијевају са значајнијим стручним и научним радовима из ове области, присутан је термин *психолошко-пропагандно дјеловање* (ППД), који је коришћен деведесетих година прошлог вијека. Психолошки аспект дјелатности подразумева координисано и смишљено кориштење пропаганде и других облика активности, који имају за циљ да утичу и обликују у жељеном правцу свијест, мишљење, емоције и морал грађана, док пропагандни аспект представља организовану и смишљену активност и технику ширења мишљења, идеја, расположења, с намјером да их људи усвоје и надаље поступају у складу с њима. Данас се већином користи термин *психолошке операције*. Сврха психолошких операција је утицање на понашање циљних група (ТА–*Target Audiences*) у складу са циљевима креатора операција.⁵ Циљеви психолошких операција, условно, могу да се подијеле на опште, посебне и појединачне. Психолошке операције које се воде на дуже вријеме и са општим циљем, углавном, изводе се ради утицаја на системе вриједности великих друштвених група као што су нације, државе, вјерске заједнице, политички покрети или мултинационалне компаније (сопствене или конкурентске). Посебни циљеви се односе на области човјекових дјелатности као што су култура, традиција и морал. Појединачни циљ се односи на један конкретан процес на ужем простору и за краће вријеме. Ефекти су краткотрајни и брзо се уочавају. У односу на објекте дјеловања (циљне групе), циљеви психолошких операција могу бити усмјерени према највишем руководству одређене групе, субјектима безбједности и становништву. Заједнички циљ дјеловања према наведеним циљним групама јесте промјена ставова, убјеђења и начина понашања. Када се постигну наведене промјене, може се оцијенити да је психолошка операција постигла успјех. Противник је побијеђен када је убјеђен. Примјену психолошких операција у постизању пројектованих циљева и снагу утицаја на јавно мњење, политику и односе, пратио је изразито брз и веома широк развој и примјена средстава јавног комуницирања. Створена је могућност да се најшира јавност или одређена циљна група брзо и усмјерено „информише“ о догађајима у свијету, земљи или региону, у складу са интересима оних који тим информацијама располажу. Примјена савремених техничких средстава у пропагандне сврхе условила је промјене у начину обликовања психолошких операција, брзини преношења информација и у њиховој класификацији. У психолошким операцијама користе се три основне групе средстава: аудитивна, визуелна и аудиовизуелна. Најчешћи садржај психолошких операција чине пропагандне информације и поруке, које се, прије свега, усмјеравају на оне психолошке факторе (перцепција, мотивација, сумња, страх, стрес – до психолошког шока и слично) који у различитим ситуацијама опредјељујуће утичу на понашање људи. Наведени фактори су опредјељујуће дјеловали на развој методе и технике психолошког дјеловања. У односу на ефекте, који се према одређеној циљној групи желе постићи, најчешће се примјењују слиједеће методе:

5 Department of the Army (2005), FM 3-05.30, MCRP 3-40.6, *Psychological Operations*, Washington, стр. 1–2.

- изазивање одређених емоционалних стања (до шокирања);
- утицај на знање, ставове и увјерења (до нивоа опредјељивања у пракси);
- изазивање конфузије у систему вриједности (дезоријентација);
- наметање властитих модела вриједности (идеологизација);
- агресивно наметање модела понашања (индоктринација);
- нехумано мијењање личности „жртве“ (испирање мозга).

У контексту садржинских обиљежја пропагандних порука, које се креирају и дистрибуирају путем психолошких операција, могуће је разврстати методе на слиједеће категорије:

- Очигледни методи: позиви на ауторитет (изјаве разних „високих“ званичника или „представника“), званичне потврде (оних који заправо то и нису), морално етикетирање, прозивање и замјена (кроз тзв. метод идентификације криваца), изношење тврдњи и констатација (унапријед, без претходне верификације и било какве провјере), давање „свјетлуцавих“ саопштења употребом ријечи са јаким емотивним набојем (геноцид, злочинац), поједностављење, једнострано и стереотипно уопштавање (кроз истицање парола и истрошених фраза), правдање дјеловања концептом „неужног или минималног зла“, истицање свједочења „обичних људи“ (посебно омиљен код западних медија), нејасноће и недоречености, намјерно истицање става „непожељних категорија“ из друштва итд.
- Неубједљиви методи: невјероватних истина, инсинуације, изношење гледишта друге стране и велика лаж.
- Методи одложене перцепције: промјена темпа, наизмјенично давање контрадикторних ставова или информација, као што су слијед пријетњи и уцјена са добронамјерним указивањима (ЕУ и безбједносне интеграције Бих), избјегавање, корупција у управљању информацијама или одуговлачење са информацијама док њихова актуелност не прође (недавна објављивања „тајних“ података), промјена сцене, скретање пажње.
- Репетитивни методи: системска и исцрпљујућа понављања једног те истог, без обзира на његову истинитост или актуелност тзв. „држање у вјечитом шаху“ („Република Српска је геноцидна творевина“, „Срби су геноцидан народ“, „Срби су криви за све“ и слично).
- Методи свјесне инференције: антиципаторни или припремни, поруке које раздвајају и врше поларизацију циљне групе, принудне поруке типа тешких пријетњи и дисквалификација, теме и поруке страха.

Едукацијом свих, а посебно припадника субјеката безбједности, омогућава се упознавање са циљем, снагама, средствима, методама и облицима примјене психолошких операција, могућим штетним посљедицама и ефикасним мјерама супротстављања и заштитом. У супротстављању гласинама и очувању психолошког здравља становника, најважније је благовремено, реално и потпуно информисање, које даје неопходне елементе за разумијевање конкретне ситуације (нпр. реалне информације о важним појединцима или догађајима на које се гласина односи). Друга важна претпоставка у супротстављању психолошким дјеловањима јесте развијање критичког мишљења

према свему ономе што може да личи на гласине. Трећи елеменат је развој кохезије и оптимизма код становништва у циљу спречавања раслојавања друштва и изазивања осјећаја беспомоћности. Овдје је значајна улога медија, а предузимањем мјера супростављања повећава се психолошка отпорност на дјеловање овог облика угрожавања безбједности.

Република Српска се на психолошко-пропагандном плану носи са креаторима психолошких операција у складу са могућностима. Ангажовање професионалних компанија, одвајање великих финансијских средстава која се донирају из различитих извора те наклоност тзв. „међународне заједнице“ допринијели су обликовању перцепције, а може се рећи и карактера рата у БиХ. Учињене су и још се чине одређене грешке у односу на супростављање и заштиту од психолошких дејстава. Једна од њих се може означити као мит о томе да је добро познато на чијој је страни правда и да то не треба посебно доказивати, дакле, свјесна апатија и опасно наиван став пасивности, недовољне инвентивности и креативности. Друга је мит о „једном већ реченом“. Тотално је запостављена чињеница о томе да је неке, чак и сасвим очигледне, истине потребно понављати у континуитету, превентивно, прије дејства пропаганде. Добро је познато да је снага демантија дискутабилна и није увијек могуће њима неутралисати негативне ефекте намјерно пласираних психолошких манипулација. То је посебно важно у случајевима у којима је аргументовано доказана корупција информацијама и примјена репетативног метода је важна. Трећа грешка се може окарактерисати као одсуство јасне визије о интересима од националног значаја и непостојање конкретних циљева. Овдје се намеће потреба артикулисања јасне стратегије националне безбједности. Као четврта се могу означити искази о неравномјерној расподјели моћи и очекивања да подстицај за промјене потекне од „најјачих“, чије је право на избор прије права других. И поред наведених грешака у приступу овом облику угрожавања безбједности, озбиљност пријетње и дугорочне посљедице по безбједност ипак су идентификоване. Као резултат озбиљнијег приступа супростављању психолошким операцијама, може се навести неколико веома успјешних дјеловања.⁶

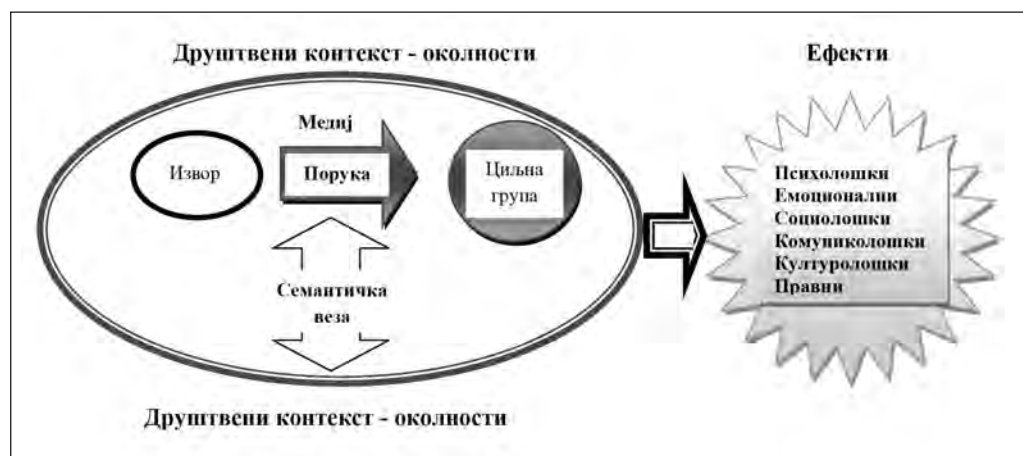
Покушаји испуњења једног политичког контекста довели су до пораста анимозитета између страна у БиХ, што је ескалирало оружаним сукобом. По прекиду оружаног сукоба, анимозитет и даље егзистира, а оружана дјеловања и покушаји остварења зацртаних циљева пренијели су се и наставили кроз форме психолошког дјеловања и манипулацијама усмјереним против Републике Српске. Те активности се понекад ублажавају кроз „медијска препуцавања“, мада су она у својој суштини психолошка дејства за која се користе првенствено аудиовизуелна средства.⁷

6 Ефикасно се супроставило дјеловању израженом кроз емисију Федералне ТВ *60 минућа*, дјеловању *Transparency International* у БиХ, као и неким НВО, које се финансирају из иностранства.

7 Употреба садржаја психолошких операција, усмјерених против Републике Српске, обилно су коришћена у средствима јавног информисања ФБиХ (часописи БХ Дани, Слободна Босна или својевремена емисија Федералне ТВ *60 минућа*)

У контексту садржинских обиљежја пропагандних порука, које се креирају и дистрибуирају путем психолошких операција, могуће је издиференцирати све методе као и све врсте циљева. Општи циљ је усмјерен на српско становништво у Републици док се посебни реализују кроз културу, првенствено језик, прекрајање историје, дјелујући и омаловажавајући традицију. У односу на објекте дјеловања, усмјерени су како на руководство, тако и на становништво Републике. Психолошко-пропагандна дјелатност или психолошке операције користе различите алате и садржаје. Садржај психолошко-пропагандне дјелатности огледа се, између осталог, и у испољавању манипулација. Средства јавног информисања представљају најпогодније инструменте за ширење манипулација и порука психолошких операција. Деструктивна психолошко-пропагандна дјелатност манифестује се у форми медијског рата који подразумева скуп техника психолошког притиска, који користе политичке групе с циљем постизања сопствених циљева користећи средства масовног информисања против циљне групе у одређеном временском периоду.

Да би јасније разумјели улогу манипулација у психолошким операцијама, осврнућемо се на теорију манипулације. Манипулација се дефинише као смишљен, систематски и контролисан поступак или скуп поступака помоћу којих манипулатор, користећи симболичка средства, у за њега погодним психосоцијалним условима, одашиље у масу, преко средства комуникације, одређене поруке, с намјером да утиче на увјерења, ставове и понашање великог броја људи, тако да би се они, у стварима о којима не постоји општа сагласност, а за које су животно заинтересовани, усмјерили према убјеђењу, ставовима и вриједностима манипулатора, а да тога нису ни свјесни.

Слика 2. Концепт манипулације

Манипулација није могућа без манипулатора, тачније извора или одашиљаоца порука (у овом случају, порука мржње) које се одашиљу у масу у одређеном садржају, облику и времену. Порука није упућена појединцу, већ одређеној друштвеној групи, коју карактеришу одређена обиљежја идентитета. Порука се саопштава у одређеним социопсихолошким условима, попут стања поремећених друштвених односа и друштвених напетости (слика 2). Други елемент појма манипулације су техничка средства преко којих се порука преноси, тј. медији. Што је мас-медиј преко којег се преноси порука утицајнији, то је њен ефекат већи. Слиједећи важан елемент је постојање проблема о којем не постоји општа сагласност. Пошто о проблему не постоји сагласност, постоји заинтересованост страна поводом спорних питања. Пажљиво креиране поруке изазивају значајне посљедице на међугрупне односе, по жељи манипулатора, а да маса тога није ни свјесна. Теорију манипулације чине законити односи између елемената, које садржи наведена дефиниција. Из контекста психолошких операција, то би значило да постоји законита веза између ауторитета манипулатора и ефекта порука, тачније између ефекта поруке и социопсихолошких услова у којима се она саопштава (избори, друштвени скупови одређене друштвене групе, значајни датуми у колективном памћењу одређене групе, спортске манифестације и слично). Логичка веза између психолошких операција и манипулација може се визуелно идентификовати и поређењем слика 1 и 2.

Психолошке операције и манипулације често се користе за остварење скривених, најчешће незаконитих интереса и неправедних циљева. Ради се о свјесној намјери да се манипулише емоцијама оних којима је порука упућена. Психолошке операције имају највећи ефекат на необразованим, неуким и неупућеним лицима. Оне понекад почињу и са изношењем појединих истинитих података, „дјелимичном“ истином или искривљавањем истине.⁸ Наиме, ако је сврха пропаганде завођење и манипулација свијешћу маса, једна од основних техника те манипулације јесте управо произвођење, обликовање и пласирање посебне врсте информација намијењених циљној групи – гласина. Манипулативна функција психолошких операција заузима посебан значај и има пуну функцију у етнички хетерогеним и подијељеним друштвима као што је БиХ.

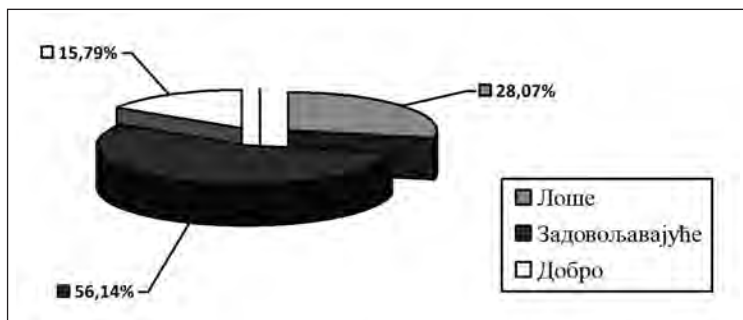
РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Циљ истраживања био је да се укаже на постојање повезаности између угрожавања безбједности и манипулација у функцији психолошког дјеловања у Републици Српској. У раду су представљени резултати емпиријског истраживања које је реализовано индивидуално током јула и августа 2013. године на структурисаном узорку који је чинило 114 испитаника са простора Републике Српске. Статистички скуп испитаника је хомоген, обухвата јединке које имају

8 Бијеле, сиве и црне информацијске операције.

заједничка својства, а посједују и нумеричка и атрибутивна обиљежја, што је значајно из аспекта обраде података.

Са становишта дистрибуције испитаника по полу, њих 70, тачније 61,4% били су мушког пола, док је 44 или 38,6% испитаника женског пола. Дистрибуција испитаника по годинама старости показује да је 12,28% старости од 20 до 30 година, 63,16% испитаника имало је од 31 до 40 година, док је 24,56% испитаника било старије од 40 година. Према школској спреми, 45,61% имало је средњу стручну спрему, 50,88% високу стручну спрему, 1,75% њих са титулом магистра или доктора наука. Према дужини радног стажа, дистрибуција испитаника показује да је 19,30% имало 10 година радног стажа, 49,12% испитаника стаж од 10 до 20 година, док је код 31,58% испитаника радни стаж био већи од 30 година. Запослених у сектору безбједности било је 49,12%, а оних који нису запослени у сектору безбједности 50,88%. Дескриптивна статистичка анализа показује да је узорак истраживања представљен испитаником мушког пола, високе стручне спреме, старости 36,67 година, са дужином радног стажа од 16,23 година.

Слика 3. Како бисте оцијенили стање безбједности у Републици Српској

На Слици 3 приказана је дистрибуција одговора испитаника о оцјени стања безбједности у Републици Српској. Од укупног боја, 32 или 28,07% испитаних оцијенило је стање безбједности у Републици Српској као лоше, док је 18 или 15,79% испитаника оцијенило оцјеном добро. Највише испитаника, њих 64 односно 56,14% оцијенило је стање безбједности оцјеном задовољавајуће. Нико од испитаника није се определијелио за одговор да стање безбједности у Републици није ни изразито добро ни изразито лоше. Запослени у сектору безбједности сматрају да је стање безбједности задовољавајуће, тј. 35,09% испитаника, док испитаници који нису запослени у сектору безбједности имају подијељено мишљење о стању безбједности, 21,05% сматра да је стање или задовољавајуће или лоше. У циљу утврђивања истинитости одговора путем расподеле фреквенција, примјењен је χ^2 тест. С обзиром на категорије, оправдано је било очекивати да је стање изразито добро или лоше 5%, лоше и добро 25% а задовољавајуће 40%. Израчунавањем се добија $\chi^2 = 23,12$, ($df = 4$) те пошто су гранични χ^2 (5%)=9,48 и χ^2 (1%)=13,27, добијени резултат је већи од граничних и указује на то да се резултати статистички знатно разликују од одговора које би добили случајно те нулту хипотезу треба одбацити. То значи да је оцјена „задовољавајуће“

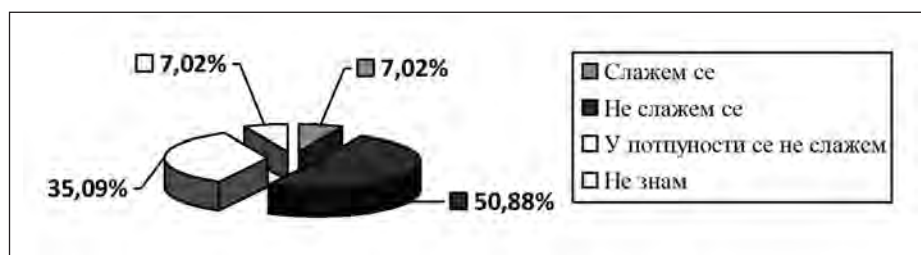
истинита. Усаглашеност испитаника потврђује се преко варијансе која износи $\sigma^2 = 0,01$, стандардна девијација $\sigma = 0,12$ а коефицијент варијације је $\sigma = 11,95\%$. Из наведених величина које описују хомогеност појаве, може се закључити да је мишљење испитаника хомогено. Са становишта облика угрожавања, испитаницима је омогућен вишеструки одговор. У одговорима испитаника, доминантан облик угрожавања безбједности је организовани криминалитет и корупција који се налази у 80,70% одговора испитаника, а слиједе га унутрашња политичка нестабилност са 49,12% испитаника и етнички конфликти са 31,58% испитаника. Тероризам и дужничко ропство слиједе са 24,56% одговора док су екстремизам и социјални немири последњи са 21,05% одговора. Дистрибуција одговора испитаника о оцјени кључних друштвених проблема у Републици Српској и БиХ, указује на то да 42,11% испитаника види социјалне проблеме као кључни друштвени проблем у Републици, док 22,81% испитаника сматра да су то међунационални односи и нетолеранција. Укупно 21,05% испитаника као кључни проблем истиче политичку кризу и политичке односе, док 61,91% испитаника сматра да је неповољна економска ситуација кључни друштвени проблем у Републици Српској. Највише испитаника, 75,44%, сматра да су криминал и корупција кључни друштвени проблем у Републици Српској, док сви претходно наведени проблеми као друштвени проблем види 17,54% испитаника.

На питање о улози представника међународне заједнице у БиХ у одржавању раздора и континуитета конфликта националних група у БиХ манипулацијом, 58 испитаника или 50,88% укупног броја у потпуности се слаже док се дјелимично слаже 48 испитаника или 42,11%. Дјелимично се не слаже ниједан испитаник, у потпуности се не слаже њих четворо или 3,51% док исти број испитаника не зна. Таква перцепција испитаника указује на значајну улогу преставника међународне заједнице у одржавању континуитета конфликта на овим просторима и примјене добро познате стратегије манипулације „завади па владај“, толико често кориштену на овим просторима. У Табели 1 приказана је дистрибуција одговора на питање које су најчешћи садржаји манипулација. Једнак број испитаника, тј. 16 или 14,04% укупног броја сматра да се као садржај манипулација, а тиме и психолошког дјеловања разним методама, највише користи број жртава грађанског рата, потом патриотизам и издаја националних интереса те неиспуњавање политичких обећања. Двадесет испитаника или 17,54% сматра да је то карактер рата на простору БиХ, док највећи број испитаника 46 или 40,35% сматра да су то ратни злочин и злочин геноцида.

Одговор	Н	Ф	Проценат (%)
Манипулација бројем жртва грађанског рата	114	16	14,04
Манипулација корумпираношћу и криминалом	114	0	0
Манипулација у вези с патриризмом и издајом националних интереса	114	16	14,04
Манипулација политичким обећањима	114	16	14,04
Манипулација карактером рата на простору БиХ	114	20	17,54
Манипулација ратним злочинима и злочином геноцида	114	46	40,35

Табела 1. Најчешћи садржаји манипулација

На Слици 4 приказана је дистрибуција одговора испитаника на питање поводом којег не постоји сагласност те се стога широко експлоатише у сврху психолошких операција, а то је питање да ли је доказано у суду у Хагу да је у Сребреници почињен злочин геноцида. Ниједан испитаник се не слаже у потпуности док се осам испитаника или 7,02% укупног броја слаже. Не слаже се 58 испитаника или 50,88%, док се у потпуности не слаже 40 испитаника или 35,09%. Осам испитаника или 7,02% не зна или не може оцијенити. Резултати показују да већина испитаника сматра да Хашки суд није доказао злочин геноцида у Сребреници и да се ради о само једној у низу манипулација које имају далекосежне посљедице, а примјена се врши репетативним и очигледним методама.

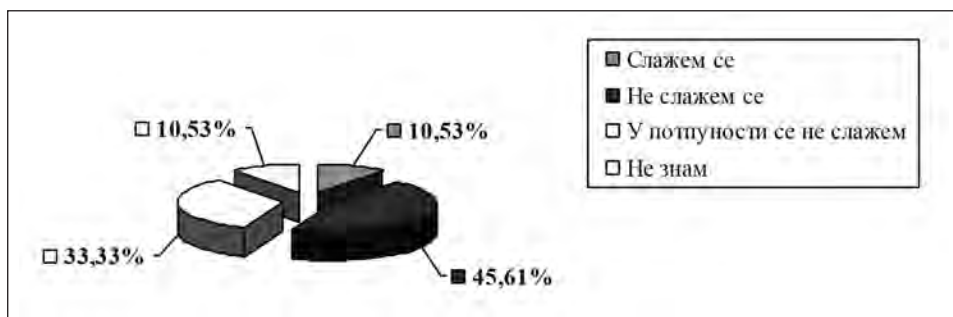

Слика 4. Суд у Хагу доказао је да је у Сребреници почињен злочин геноцида

У циљу утврђивања истинитости одговора, на то питање путем расподјеле фреквенција примјењен је χ^2 тест. С обзиром на категорије, оправдано би било очекивати да се у потпуности слаже/не слаже 15%, слаже/не слаже 30%, а да не зна 10%. Израчунавањем се добија $\chi^2 = 85,42$ ($df = 4$) те пошто су гранични χ^2 (5%)=9,48 и χ^2 (1%)=13,27, добијени резултат је већи од граничних вриједности и указује на то да се резултати статистички знатно разликују од одговора које би добили случајно те нулту хипотезу треба одбацити. Ово указује на то да је оцјена „не слажем се“ истинита. Усаглашеност испитаника потврђује се преко варијансе која износи $\sigma^2 = 0,01$, стандардна девијација $\sigma = 0,11$, а коефицијент варијације $\sigma = 10,57\%$. Из наведених величина које описују хомогеност појаве, може се закључити да је мишљење испитаника хомогено. Исти такав случај је и са често коришћеном изјавом која је доживјела највише варијација

„НАТО напад није био усмјерен против српског народа у Републици Српској, већ против вашег руководства“ (Ирак, Либија). Ова замјена теза је саставни дио психолошких операција. Са овим изразом се не слаже 42,11% испитаника, а у потпуности се не слаже 40,35%, што значи већина испитаника.

Питање националног идентитета сврстава се у витална безбједносна питања данас. То питање се третира кроз концепт социјеталне безбједности која је везана за безбједност идентитета јер, када народ изгуби државни суверенитет, држава престаје да постоји као држава док народ опстаје, али кад народ изгуби идентитет, престаје да постоји као народ и нестаје. Због тога је у данашњим условима глобализације питање националног идентитета оправдано витално безбједносно питање.⁹ И поред свега, Република Српска нема ни јасно дефинисан идентитет нити независан систем одлучивања а тиме и практичне могућности да спроведе политику независно од глобалних геополитичких актера. Ефективна политика ослања се на заједничко осјећање националног идентитета, перцепцију вриједности, положај у свијету као и јасно дефинисаних интереса и тежњи. Ово се мијења у складу са тумачењем политичких лидера и дјеловањем екстерних и интерних фактора.¹⁰ Процеси интеграције и фрагментације по економским, регионалним, етно-националним и религиозним основама упућују на потребу фокусирања на концепт безбједности идентитета, посебно на националном плану.¹¹ На основу наведеног, питање националног идентитета, које се најчешће рефлектује кроз језик и националност, налази се у фокусу манипулација у функцији психолошких операција (дерогирање српског језика кроз настанак „нових“ језика хибридних народа и фалсификовање историје и омаловажавање и исмијавање традиције).

Слика 5. Интеграцијом у ЕУ престаше да буде важно које сће националности и који језик говорише

На Слици 5 приказана је дистрибуција одговора испитаника на питање да ли ће евентуалном интеграцијом у ЕУ престати да буде важна националност и језик којим говоре испитаници. Дванаест испитаника или 10,53% од укупног

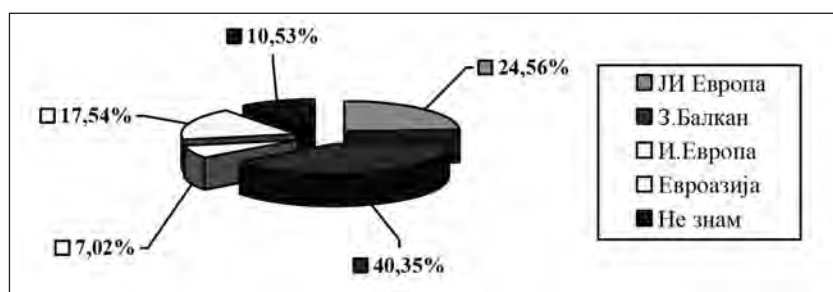
9 Максимовић, Горан (2012), „Корелација политичке културе и безбједности у Републици Српској“, Зборник радова 107–117, Европски дефендологија центар, Маркос, Бања Лука, стр. 112.

10 Ибид., стр. 111.

11 Ибид., стр. 112.

броја слаже се са том констатацијом, док се идентичан број испитаника није изјаснио. С друге стране, већина испитаника се не слаже, тј. 52 испитаника или 45,61%, а у потпуности се не слаже 38 испитаника или 33,33%. Ово указује на то да су испитаници свјесни значаја националног идентитета и различитости и да овај облик манипулације у Републици Српској засад нема ефекта. У проблеме безбједности идентитета убраја се и пренаглашавање питања национализма који ствара раздор између етничких, вјерских и културних група. То је уједно и сфера у којој манипулација у функцији психолошких операција може остварити највеће ефекте и постићи највеће резултате. Уколико резултује насиљем, долази до појаве тзв. „социјеталне безбједносне дилеме“ у оквиру које се безбједност једне националне групе претвара у угрожавање безбједности друге групе,¹² тачније манипулације постају „појачивач“ угрожавања безбједности.

Слична ситуација је са манипулацијом у режији ЕУ и Брисела. Да би се на одређен начин дистанцирали од овог дијела географског простора Европе и да би показали да проблеми који су присутни у регији нису „европски“ проблеми, извршена је замјена термина „Југоисточна Европа“ за „западни Балкан“. У основи, географски посматрано, нема разлике, међутим, у политичком смислу, разлика је огромна. У ту сврху је и постављено питање испитаницима.

Слика 6. *Како бисте означили географски простор на којем живите*

На Сlici 6 приказана је дистрибуција одговора испитаника на питање како би преваходно означили географски простор на којем живе. Од укупног броја, 28 испитаника или 24,56% укупног броја га означава као Југоисточна Европа, 8 испитаника или 7,02% као Источна Европа, 20 испитаника или 17,54% као Евроазија, док њих 12 или 10,53% не зна. Највише одговора има опција Западни Балкан, тј. 46 испитаника или 40,35%.

Резултати истраживања показују да су у БиХ присутни различити методи психолошког дјеловања или манипулације. Истовремено, стање безбједности у Републици је преваходно оцијењено као задовољавајуће. Верификација полазне премисе, постојања повезаности између угрожавања безбједности и манипулација у функцији психолошког дјеловања у Републици Српској из-

¹² Максимовић, Горан (2012), „Корелација политичке културе и безбједности у Републици Српској“, Зборник радова 107–117, Европски дефендологија центар, Маркос, Бања Лука, стр. 113.

вршена је статистички путем Спирмановог коефицијент корелације. Добијени резултат је $r_s=0,50$, што значи да се ради о умјереној корелацији и важној повезаности између перцепције присутности манипулација у функцији психолошког дјеловања и стања и степена угрожавања безбједности друштва у Републици Српској.

ЗАКЉУЧАК

Колико год психолошке акције могу одређено вријеме бити ефикасне и застрашујуће, потребно је напоменути да пропаганда и психолошко дјеловање нису свемоћни и да садрже низ ограничења. Притом се, прије свега, мисли да ако нема стварних успјеха у датим пољима дјеловања, ни пропаганда нема успјеха. Истраживања показују да су пропагандне технике и методе дјелотворне, уколико су усклађене са социјалним тенденцијама, а у супротном, успјех и ефекат изостаје. Психолошке операције су у непосредној и директној вези с угрожавањем безбједности. Оне могу самостално генерисати настанак разних облика друштвених сукоба и деструктивних дјеловања или их појачати, тако да ни безбједност Републике Српске није лишена њиховог негативног утицаја. Интензитет психолошких операција је обрнуто пропорционалан нивоу безбједности друштва, мада је континуитет кључна карактеристика психолошких операција. Деструктивност и ефекти психолошких операција користе се обилато, а методе и облици њихове употребе су широког спектра.

Познавање основних циљева, средстава и техника психолошког дјеловања може помоћи да се не подлегне таквим дјеловањима, да се лакше и брже ослободимо неких учинака и ефеката, те да сами не постанемо активни учесници психолошких операција. Психолошке операције нису а приори негативне јер се користе обострано, у функцији остварења зацртаних циљева. У основи, сама сврха психолошких операција је да се противникова пропаганда и психолошка дјеловања деевалуирају. Најјачи аргумент психолошког дјеловања нису јачина и количина, већ квалитет идеје и истине које се преносе и пласирају. Психолошке операције у Републици Српској многи обилато користе, а посебно непријатељи Републике, и унутрашњи и спољашњи, тако да је постојање повезаности између угрожавања безбједности и манипулације у функцији психолошког дјеловања у Републици Српској верификовано. Супростављању том облику угрожавања безбједности у Републици Српској није придавано много важности, међутим, ситуација се знатно мијења јер је ефекат психолошких операција дугорочно деструктиван и изискује много напора како би се ефекти отклонили.

ЛИТЕРАТУРА:

- Adams, Thomas K. *Psychological Operations in Bosnia*, доступно на: <http://www.iwar.org.uk/psyops/resources/military-review/bosnia-psyops.htm>.
- Вејновић, Душко (2002), *Дефендолоџија*, Маркос, Бања Лука
- Department of the Army (2005). FM 3-05.30, MCRP 3-40.6, *Psychological Operations*, Washington
- Максимовић, Горан (2012), „Корелација политичке културе и безбједности у Републици Српској“, Зборник радова 107–117, Европски дефендологија центар, Маркос, Бања Лука
- Стајић, Љ., Мијалковић С., Станаревић С. (2005), *Безбедносна култура*, Драганић, Београд,
- Стајић, Љ., (2008), „Приватна безбједност у свјетлу савременог схватања појма безбједности – стање и перспективе“, Зборник радова, Безбједност и заштита у Републици Српској и БиХ – стање и перспективе, Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука.
- Collins, Steven (1999), *Army PSYOP in Bosnia: Capabilities and Constraints*, Parameters.

Goran MAKSIMOVIĆ

EUROPEAN DEFENDOLOGY CENTRE, BANJA LUKA

SECURITY IMPLICATIONS OF PSYCHOLOGICAL ACTIVITIES IN REPUBLIC OF SRPSKA

Abstract: Security of the society may be endangered from a variety of sources or forms of threat, both the external or internal. Use of manipulation and attempts to reach very concrete goals using them, is not new and dates back far into the past. The purpose has always been to rule the other people, to submit them and to control them and the ancient philosophy says that the opponent is defeated when is convinced. That role lays today on psychological operations. With its specificity and multidimensionality, psychological operations have the same effect on security whether they are applied solely or as a supplement to other forms of threat, both from the outside or the inside. With purpose to examine the link between the current security situation and psychological aspect of the endangering the security, the survey was conducted and the findings in the survey showed the existence of the connection and the influence of psychological activities on security situation in Republic.

Keywords: *security, psychological activities, manipulation*

Слађан МИЛОСАВЉЕВИЋ

Универзитет у Београду, Факултет безбедности - докторант

УЛОГА И ЗНАЧАЈ ВОЈНОГ ФАКТОРА У ОСТВАРИВАЊУ ЕНЕРГЕТСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ

Апстракт: У условима ограничености и недостатка основних енергетских ресурса остваривање енергетске безбедности представља круцијални интерес. Контрола над енергетским ресурсима у блиској перспективи постаће један од најважнијих показатеља моћи држава. На почетку XXI века веома је актуелизована проблематика енергетске безбедности, као једног од најважнијих елемената система глобалне безбедности. Поседовање енергетских ресурса и контрола над њиховом производњом и транспортом омогућава Русији низ компаративних предности у савременој међународној политици и обезбеђује јој место међу водећим центрима моћи на глобалном нивоу, али истовремено узрокује и суочељавање њених енергетских и политичко-безбедоносних интереса са интересима великог броја држава чиме се ствара значајан конфликтни потенцијал. Русија све више постаје „мета“ оних који схватају да је борба за природна богатства (у различитим облицима и формама) у блиској будућности неизбежна, па чак и „оправдана“. Војни чинилац, тачније војна политика јавља се као само један механизам који држава користи у остваривању опште и енергетске безбедности. Савремена истраживања и анализе недвосмислено указују на могућност избијања ограничених војних сукоба због енергената. У Руској Федерацији, поред војне политике као средства за остваривање енергетске безбедности, присутан је и обрнут процес: енергетска политика се користи као средство за остваривање војне безбедности и представља значајан фактор очувања и модернизације конвенционалних оружаних снага.

Кључне речи: енергетика, безбедност, оружане снаге, енергетска политика

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

У циљу разумевања војне политике као чиниоца детерминације енергетске безбедности, неопходно је најпре дати неколико основних напомена о самој енергетској безбедности Руске Федерације, основним облицима њеног угрожавања, као и о најзначајнијим проблемима с којима се руска држава суочава у њеном остваривању, с обзиром на чињеницу да се ове појаве и процеси налазе у односу корелације са војним фактором, тј. да поједини њихови елементи у великој мери детерминишу његову улогу и значај у савременим енергетским релацијама.

Русија је енергетска суперсила и, сходно томе, вешто вођење енергетске политике представља кључни механизам обнове моћи Русије и потврђивања њене пројектоване улоге глобалног значаја. У условима ограничености и недостатка основних енергетских ресурса остваривање енергетске безбедности представља круцијални интерес. Контрола над енергетским ресурсима у блиској перспективи постаће један од најважнијих показатеља моћи држава, па и Руске Федерације. Сходно томе, на почетку XXI века веома је актуелизована проблематика енергетске безбедности, као једног од најважнијих елемената система глобалне безбедности. Руски енергетски потенцијал је огроман. Русија је највећи светски произвођач и извозник природног гаса и међу водећим државама у свету по производњи и извозу нафте. Притом, Русија поседује скоро трећину светских резерви гаса и значајне резерве нафте. Поседовање огромних резерви енергената омогућава Русији низ компаративних предности у савременој међународној политици, што јој обезбеђује неспорно место међу водећим центрима моћи на глобалном нивоу. Анализирајући место, значај и улогу природних ресурса, као једног од елемената тзв. тврде моћи у укупној, комплексној моћи државе, многи аутори сматрају да је из тог аспекта Русија планетарни лидер и у том смислу је називају „светским магацином“. На територији Руске Федерације, по различитим проценама, концентрисано је од четвртине до чак трећине залиха рудног богатства Земље. С те стране, Русија је у значајној предности над другим државама јер поседује огромне природне ресурсе који јој обезбеђују добру перспективу за будући развој. Истовремено, она све више постаје главна „мета“ оних који схватају да је борба за природна богатства (у различитим облицима и формама) у блиској будућности неизбежна, па и оправдана.¹ Ове чињенице енергетској безбедности Руске Федерације дају посебну димензију и значај, јер њени енергетски ресурси представљају кључну полуку којом руска држава пројектује своју моћ и утицај у међународном поретку. Корелација између енергетских ресурса и јачања моћи руске државе је неспорна. Притом, свој привредни и друштвени развој Русија у највећој мери заснива на високим приходима од извоза енергената и та објективна закономерност тренутно представља константу руске државне политике.

¹ Више о томе у: Пономарева, Е. Г., *Россия как центр силы: Энергетическая составляющая центросиловой мощи*, МГИМО (У) МИД РФ, Москва, 2011.

ОСНОВНИ ИЗАЗОВИ, РИЗИЦИ И ПРЕТЊЕ ЕНЕРГЕТСКОЈ БЕЗБЕДНОСТИ

На основу презентованих дефиниција и ставова еминентних аутора и стручњака из ове области о самом појму енергетске безбедности, а у циљу што прецизнијег дефинисања, класификовања и разумевања основних облика њеног угрожавања, неопходно је поћи од сагледавања и анализе међусобно повезаних и условљених основних елемената енергетске безбедности, као што су недискриминисан приступ потребним количинама енергије, поузданост испорука, прихватљивост и разумност цена, неометаност функционисања енергетско-транспортне инфраструктуре и сл. На основу наведених елемената, могуће је дефинисати и неке опште критеријуме за оцену степена угрожености енергетске безбедности, као што су поузданост испорука енергената, обим увоза енергената, обим развијености енергетске инфраструктуре, прихватљивост цена, стање унутрашњих резерви, могућност благовременог реаговања на опасности и претње у енергетској области, итд. Последњих година, управо пракса је показала да је било великих проблема у свим овим сегментима глобалног енергетског система, почевши од смањења поузданости испорука (изазваног великим бројем различитих политичких, економских, технолошких и војних опасности и претњи), преко проблема у обезбеђивању прихватљивих и разумних цена (услед процеса њиховог континуираног и вишеструког повећања), па до великог броја опасности и штете (на нафтоводима, гасоводима, атомским централама, хидроелектранама и другим компонентама енергетске инфраструктуре), проузрокованих деловањем великог броја фактора, између осталог, и тзв. недржавних актера међународних односа, пре свега, терористичких организација.

На основу изнетих ставова, могуће је условно класификовати основне облике угрожавања, тачније главне изазове, ризике и претње енергетској безбедности. Најопштија класификација представља би поделу на А) спољашње; и Б) унутрашње претње енергетској безбедности.

А) У спољашње претње енергетској безбедности могу се убројити: а) *економске* (несигурност испорука, постојање положаја зависности у односу на неког крупног произвођача или потрошача, ограниченост ресурса нафте и гаса, високе цене енергената, слаба развијеност енерготранспортне инфраструктуре, итд.); б) *геополитичке* (политичка нестабилност у најзначајнијим регионима из енергетског аспекта (нпр. Блиски и Средњи исток, Каспијски регион, Централна Азија, итд.), недиверзификованост, тј. нефлексибилност и безалтернативност енерготранспортне инфраструктуре, оружани конфликти за право на експлоатацију енергената, тачније за „освајање“ нових налазишта и извора енергије која се налазе у међународним водама, као и за контролу над територијама преко које пролазе најзначајнији енергетско-транспортни коридори, и др.; в) *еколошке* (у вези са нарушавањем еколошке равнотеже и угрожавањем природне средине, изазване су, пре свега, негативним утицајем објеката за експлоатацију енергената, као и енерготранспортне инфраструктуре).

Б) Као најзначајније унутрашње ризике и претње енергетској безбедности (које се односе на стање и функционисање енергетског сектора државе), наведе се:

- а) неразвијеност енергетске инфраструктуре;
- б) застарелост и истрошеност сегмената енергетског система;
- в) недостатак инвестиција у развој енергетског сектора;
- г) заостајање за достигнутим научнотехничким нивоом у свету, и сл.

Руски аутор професор Бушуев, као главне претње и изазове глобалној енергетској безбедности идентификује: а) јачање глобалне конкуренције у енергетској сфери и улоге Русије у обезбеђивању и очувању глобалне енергетске безбедности; б) нестабилност и спекулативност светског тржишта енергента из аспекта цикличних промена цена, заштите енергетских ресурса и безбедности транзита; и в) еколошке проблеме у овој области.² Када су у питању најзначајније и најзаступљеније претње енергетској безбедности, највећи број аутора и експерата из области енергетике заступа тезу да су то геополитичке и економске опасности и ризици и истовремено предвиђају да се у средњорочној перспективи ова тенденција неће у већој мери променити. Они, такође, стоје на становишту да је једна од најзначајнијих и најзаступљенијих претњи енергетској безбедности, у ствари, сигурност испорука, заједно са опасностима везаним за политичку нестабилност у појединим регионима. По њиховом мишљењу, ова врста претњи истовремено представља и фактор који пресудно утиче на одређивање приоритета држава у процесу остваривања националне енергетске безбедности. На основу презентованих ставова, може се закључити да ће у првим деценијама овог века, најактуелније бити геополитичке, тј. геоекономске опасности и претње, од којих ће свакако најзначајнији бити проблеми у вези са контролом територија богатих енергентима, тачније територија преко којих пролазе најзначајније енерготранспортне марш-руте.

У Русији последњих година дошло је до велике промене у перцепцији, оцени и вредновању стања енергетске безбедности. Ова промена састоји се у томе да је данас доминантно схватање да се главне опасности и претње енергетској безбедности и енергетским интересима руске државе и друштва, превасходно налазе унутар самог руског енергетског система, тј. да су примарно резултат деловања унутрашњих (интерних) чинилаца, као и да оне представљају већу опасност од спољашњих (екстерних) фактора угрожавања. Такво опредељење артикулисано је у одредбама најважнијег стратегијско-доктринарног документа у области енергетике, у новој Енергетској стратегији РФ до 2030, усвојеној 2009. године. Сагласно одредбама овог документа, за Руску Федерацију (поред навођења и спољашњих чинилаца – геополитичких и макроекономских), примарни значај имају унутрашњи чиниоци (опасности) у енергетској сфери, као што су: слаба развијеност енергетске инфраструктуре, затим висок степен

2 Више о томе у: Бушуев, В. В., *Подходы, приоритеты и ориентиры проекта Энергетической стратегии России на период до 2030 года*, Институт Энергетической Стратегии, Москва, 21. июля 2009; http://www.energystrategy.ru/ab_ins/source/b_es-2030-21.07.09.ppt, приступљено 17. 7. 2011.

амортизације основних сегмената енергетског система, низак ниво инвестиција у развој енергетског сектора, несклад између производног потенцијала енергетског система и достигнутог светског научнотехничког нивоа, итд.³

ВОЈНИ ФАКТОР У РЕАЛИЗАЦИЈИ РУСКЕ ЕНЕРГЕТСКЕ ПОЛИТИКЕ

Економско-финансијска криза с краја прве деценије овог века додатно је опоменула свет на лимитираност природних ресурса и у најозбиљнијој форми поставила проблем борбе за очување, тачније освајање простора богатих сировинама. У борби за освајање нових извора сировина поред досадашњих појављују се не само нови субјекти и нове методе деловања већ и нова подручја око којих ће се у наредном периоду све отвореније сукобљавати интереси водећих светских сила. Анализа општих енергетских трендова, као и хроничан недостатак енергоресурса имплицира закључак да ће потражња за енергентима у краткорочној и средњорочној перспективи непрестано расти. Темпо тог раста зависиће од већег броја чинилаца, као што су цена енергената и/или политика водећих држава како извозница, тако и увозница енергената. У таквој ситуацији конкуренција, супарништво и сучељавање главних геополитичких играча на међународној енергетској позорници ће се наставити и у блиској будућности. Такође, експанзија енергетских компанија на глобално енергетско тржиште оствариваће се уз активну подршку својих држава, које поседују различите политичко-дипломатске, економске, али и војне механизме за остваривање енергетских интереса у појединим регионима.

Војни чинилац, тј. војна политика (поред политичких, економских, дипломатских и других средстава) јавља се као механизам који државе користе у остваривању опште и енергетске безбедности. Међутим, војни чинилац не представља једини, а још мање главни механизам при решавању проблема енергетског карактера (предност имају политичка, економска, дипломатска средства), али се, с друге стране, таква могућност не може у потпуности искључити. Стога, статус овог механизма понајпре се може окарактерисати термином *јомоћни*, с обзиром на околност да у савременим условима најчешће служи као потпора политичким, економским, дипломатским и другим средствима која имају приоритет у остваривању циљева енергетске и безбедносне политике. Савремена истраживања и анализе недвосмислено показују да у савременим условима могућност избијања војних сукоба због енергената представљају све већу реалност.⁴ Могућност отпочињања сукоба и војних операција у циљу освајања или заштите територија богатих енергетским сировинама и самих енергетских инфраструктура постаће важан чинилац очувања

3 *Энергетическая стратегия России на период до 2030 года.*

4 Више о томе у: Moran, D., Russell, J., *Energy Security and Global Politics: The Militarization of Resource Management*, Routledge, 2009; Сличан став о могућој дисфункцији глобалне енергетике видети у: Боровский, Ю., Политизация мировой энергетики", *Международные процессы*, Т. 6. № 1 (16), январь - апрель 2008;

конвенционалних оружаних снага. У вези с том чињеницом, хипотетички милитаризација енергетске сфере временом може достићи такав ниво да у великој мери може проузроковати немогућност нормалног функционисања енергетског тржишта.

После завршетка Хладног рата војна политика дотадашњих суперсила (Русије и САД) доживела је крупне промене. Нестанак биполарног модела међународних односа условио је нагло смањење дотадашњег нивоа глобалних противречности и супротстављености. Истовремено, отпочео је процес смањивања армија које су у прошлости биле колосалних размера у квантитативном смислу, а смањила се и неопходност сталног повећавања нуклеарних потенцијала. Притом, вероватноћа избијања великог међународног сукоба (рата) на глобалном нивоу сведена је на минимум, што је условило да у први план избије велики број регионалних и локалних сукоба. У вези с тим, вероватноћа избијања локалних и регионалних сукоба (ратова) између различитих актера међународних односа за овладавање и успостављање контроле над енергетским ресурсима у савременим условима неспорно постоји.⁵ Таква ситуација умногоме је утицала на процес трансформације и реформе оружаних снага Русије (али и САД), услед потребе да се оне адаптирају новонасталим условима постхладноратовског „глобализирајућег“ света, у којем је једна од најозбиљнијих претњи (опасности) постао проблем приступа енергетским изворима и њиховој транспортној инфраструктури. Та чињеница у директном или имплицитном облику била је институционализована у читавом низу стратегијско-доктринарних докумената Руске Федерације. Безмало идентична ситуација је и са САД, које су у својим главним концепцијским документима⁶ отворено најавиле функционалну преоријентацију својих оружаних снага на обезбеђивање ресурсне безбедности.⁷ Притом, суштински значај нема територија у традиционалном смислу, већ њене квалитативне карактеристике, тачније њен економски и енергетски потенцијал са припадајућом инфраструктуром. У том смислу, војна политика, тј. војна сила у перспективи може постепено да заузме централно место и постане главни механизам у систему реаговања на новонастале претње енергетској безбедности, првенствено геополитичког карактера, у ситуацијама када сви остали механизми (политички, економски, дипломатски) постану неефикасни и/или исцрпљени.

5 Више о томе у: Лукшин, Б. С., *Военно-политические аспекты обеспечения энергетической безопасности государства* (Диссертации на соискание ученой степени кандидата политических наук), Москва, 2011.

6 *National Security Strategy*, 2010; *Quadrennial Defense Review Report*, February 2010; *The National Intelligence Strategy of the United States of America*, August 2009; *Global Trends 2025: A Transformed World*, November 2008;

7 Опширније о месту и улози америчке војне политике у остваривању глобалне енергетске (ресурсне) безбедности у делима западних аутора: Russell, J., "Charting U.S. Security Strategy in the Persian Gulf", у: *Great Powers and Regional Orders: The United States and the Persian Gulf* (ed. by Markus Kaim), Burlington (VT), Ashgate, 2008; Bronson, R., *Thicker Than Oil: America's Uneasy Partnership with Saudi Arabia*, Oxford, Oxford University Press, 2008; Kay, S., "Global Security", *Introducing Global, Issues*, 4th edition (ed. by Michael T. Snarr & D. Neil Snarr, Lynne Reinner), 2008.

Сумирајући узроке и врсте сукоба може се закључити да постоји велики број различитих могућности, тј. модалитета примене војне силе ради освајања и/или остваривања контроле над енергетским ресурсима: а) директно освајање извора енергије применом војне силе; б) уништење енергетских извора како би се избегла могућност да падну у руке противничке стране; в) војно сучељавање, на основу конфликта интереса различитих држава везаних за освајање извора енергетских ресурса (налазишта енергената), као и контроле енерготранспортне инфраструктуре у међународним водама светских океана, на подручјима архипелага, каквих је, на пример, у Југоисточној Азији или на Арктику; г) индиректна контрола над енергетским изворима путем стварања марионетских политичких режима; д) војне акције широких размера у односу на инфраструктуру за експлоатацију и транспорт енергената, укључујући нафтна поља, нафтоводе и гасоводе, луке и енергетске терминале, итд.; ђ) активна војна контрола међународних морских путева и пролаза који се користе за транспорт енергената; е) развој специјалних трговинско-енергетских блокова; ж) давање војне технике државама – извозницама енергената, у замену за олакшице на енергетском тржишту; итд. Сви набројани сценарији чине се у перспективи мање-више могућим. Штавише, савремена светска заједница је сведок неких сценарија: пиратских напада на танкере са нафтом, конкуренције САД и Кине по питању контроле Малајског мореуза, „обојених револуција“ на постсовјетском простору и покушаја стварања марионетских режима и друго.

Занимљив је став руског аутора др Јелене Пономареве, професора на катедри за политикологију МГИМО (У) МИД РФ, која заступа тезу да је мешање великих сила у сукобе на територији бивше Југославије током деведесетих година прошлог века било у најдиректнијој вези са „борбом за енергетске ресурсе и остваривањем контроле над енергетским транспортним артеријама, које пролазе преко територија држава – протектората које су створиле Америка и ЕУ на Балкану, почевши од 1991. године“.⁸ Притом, није довољно остварити само политичку контролу над енерготранспортним коридорима већ политички и енергетски чиниоци морају бити најтешње повезани с војним. Другим речима, политичку контролу неизоставно мора пратити стварање моћне и респектабилне војне инфраструктуре у енергетски значајним регионима.⁹ Сличан став заступа и канадски аутор Мајкл Чосудовски, експерт за балканске просторе, који сматра да су међунационални ратови на постјугословенском простору (у Хрватској, Босни и Херцеговини, на Косову) у великој мери садржали енергетску димензију, тј. да су одређивали судбину бугарско-албанског

8 Више о томе у: Пономарева, Е. Г., Энергетическая составляющая Балканского кризиса“, *Международная жизнь* (Специальный выпуск: Нефть России в XXI веке“); <http://interaffairs.ru/lukoil.php>, приступљено 12. 12. 2011.

9 Као илустрација оваквог става могу послужити чињенице о стварању америчких и НАТО војних база у Бугарској и Румунији, затим стварање војне базе *Бондсџил* (*Bondsteel*) на Косову, као и војних база у Албанији. Више о томе у: М. К. Bhadrakumar, “US flexes muscle in the Black Sea“, *Азия Тајмс*, Гонконг, 18. мая 2011; http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/ME18Ag01.html, приступљено 30. 3. 2012.

стратешког енергетског (нафтног) коридора, који повезује Црно са Јадранским морем. Он стоји на становишту да је стратешки циљ Америке заштита поменог енергетског коридора и стварање низа марионетских режима дуж читавог коридора. Поједини аутори, такође, уопште не доводе у сумњу чињеницу да Америка ствара своје војне базе на правцу транспортно-енергетских коридора који повезују Русију са Европом. Они наводе да таква ситуација директно задире у интересе Русије, у смислу стварања могућности да САД успоставе контролу над обликовањем и спровођењем политике производње и транспорта енергената у региону. Притом, укључивање војног фактора у „енергетску утакмицу“, као механизам остваривања енергетске безбедности, само по себи доводи до јачања конфликтног потенцијала.¹⁰

Анализа тенденција развоја ситуације у регионима богатим енергетским ресурсима показује да постоји вероватноћа избијања пограничних, унутардржавних и међудржавних оружаних сукоба. У том смислу, у свету постоји читав низ проблематичних региона у којима две или више држава деле међу собом налазишта енергетских ресурса и где је могућност избијања оружаног сукоба вероватана. Неуралгичне тачке, које носе велики погранични конфликтни потенцијал су нарочито изражене у енергетски најзначајнијем региону на планети, на Блиском истоку, као на пример, у Северном/Јужном Парсу – на граници између Ирана и Катара, затим на острвима Абу Муса, Великим и Малим острвима Тунб у источном делу Персијског залива, која могу постати предмет сукоба између Ирана и Уједињених Арапских Емирата. У источноазијском региону, такође, постоје овакве неуралгичне тачке као што су, на пример, архипелаг у Јужнокинеском мору (острва Спратли и Перасел), која су предмет спора између Кине, Филипина, Тајвана, Вијетнама, Малезије и Индонезије. Затим, острва Сенкаку и Ђао-Јудао, која су предмет спорења Кине и Јапана, итд. Међутим, иако могућност избијања отворених међудржавних сукоба представља најмање вероватан исход развоја појединих конфликтних ситуација у савременом свету, не може се у потпуности искључити могућност њиховог избијања из аспекта остваривања контроле над енергетским изворима и транспортном инфраструктуром.

Када је реч о позицији и улози војне политике у остваривању енергетске безбедности на конкретном простору, тј. о примени војне силе за остваривање наведеног циља у одређеним географским регионима богатим енергентима, велики број аутора заступа тезу да је хипотетичка могућност таквог развоја ситуације управо највећа у регионима који се одликују великом политичком нестабилношћу и израженом безбедоносном проблематиком, као што су регион Блиског истока (Персијског залива), Каспијски и Централноазијски регион, као и неки афрички и латиноамерички простори, али и све извесније регион Арктика.

¹⁰ Тако, на пример, професор Балаж, са Централноевропског универзитета у Букурешту заступа став да и „учешће војне политике у остваривању енергетске безбедности само по себи представља квалитативно нову опасност, што доводи до појаве нових безбедоносних изазова, ризика и претњи“. Наведено према: Dempsey, J., „U.S. Lawmaker urges of NATO clause for mutual energy security“, *International Herald Tribune*, November 28. 2006.

У региону Блиског истока, тачније Персијског залива концентрисано је близу две трећине светских резерви нафте.¹¹ Огроман утицај који овај регион има на глобални енергетски баланс сврстава га међу најприоритетније циљеве и интересе енергетских политика водећих светских држава, а нарочито САД које су овај регион прогласиле зоном својих стратешких националних интереса и у том контексту Блискоисточни регион представља главну мету америчке енергетске политике.¹² САД у региону имају изражено политичко, економско и војно присуство и представљају најзначајнији ванрегионални фактор, упркос чињеници да су и друге велике силе (Кина и Русија) последњих година интензивирале своје спољнополитичке и спољноекономске активности на блискоисточном правцу. С обзиром на наведене околности о израженом присуству и енергетским интересима ванрегионалних чинилаца, уз неспорно постојећу политичко-безбедоносну нестабилност држава региона, може се закључити да у блиској и средњорочној перспективи постоји вероватноћа да погоршање политичко-безбедносне ситуације у региону може узроковати да војна сила буде примењена у остваривању енергетских интереса. Уосталом, догађаји из блиске прошлости само потврђују такав став (међудржавни сукоби у региону између Ирака и Ирана (1980–88), Ирака и Кувајта (1990), као и војне интервенције великих сила или мултинационалних коалиционих снага („Пустинска олуја“ почетком 1991. у Кувајту, војна интервенција у Ираку 2003. године).¹³ Последњих година политичко-безбедносна ситуација у региону усложњена је и проблематиком у вези са иранским нуклеарним програмом, као и израженим деловањем међународних терористичких организација.

Каспијски регион у наведеном енергетском контексту, такође, потенцијално представља простор на коме може доћи до употребе војне силе у циљу остваривања енергетских интереса и циљева. Истраживања и анализе показали су да су се, почевши од средине деведесетих година прошлог века па до данас, војни расходи и обим трговине оружјем држава региона непрекидно

11 Од првих шест држава са највећим потврђеним резервама нафте, пет су из региона Блиског истока, односно Персијског залива (1. Саудијска Арабија; (...) 3. Иран, 4. Ирак; 5. Кувајт; 6. Уједињени Арапски Емирати.) Више о томе у: *U.S. Energy Information Administration. Independent Statistics and Analysis*; <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Russia/Oil.html>, приступљено 12. 2. 2012; Од укупно процењених светских резерви нафте, на дан 1. 1. 2011, од 1.468 милијарди барела, ових пет наведених држава поседује половину (716,4 милијарди барела или 48,8%). Опширније о томе у: *Central Intelligence Agency*; <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>, 16.02.2012, приступљено 18. 10. 2012.

12 Klare, M., *Blood and Oil: The Dangers and Consequences of America's Growing Dependency on Imported Petroleum*, Metropolitan Books, New York, 2005.

13 Велики број аутора стоји на становишту да је основни циљ војне интервенције коалиционих снага, предвођених Америком, против Ирака 2003. године, у ствари, политички и стратешки надзор над глобалним енергетским токовима и успостављање контроле над регионима који су из тог аспекта пресудни. У том контексту многи аутори наводе став америчког аутора Мајкла Клера (Klare Michael), по коме је контрола Ирака, много више контрола нафте ради моћи, него контрола нафте због нафте као горива. (...) Контрола Персијског залива представља продужену руку контроле над Европом, Јапаном и Кином. (...) Америчка рука контролише славину“. Наведено према: Бимс, Н., „Пат Сједињених Држава против Ирака – Историјска питања“, <http://www.wsws.org/sh/2003/mar2003/nb-m24shtml>, приступљено 16. 10. 2010.

повећавали, уз активно спровођење војних реформи и раст производње војно-индустријских комплекса. Оваква војнополитичка и војноекономска активност – како држава региона, тако и ванрегионалних чинилаца – условљена је геостратешким значајем Каспијског региона, који поред чињенице да се у њему налазе велике резерве енергената (нафте и гаса),¹⁴ има изузетно важан геостратешки положај. Са тог становишта, Каспијски регион представља „врата Азије“, а такође има статус трансконтиненталног енерготранспортног коридора који повезује, с једне стране, Средњу Азију и Блиски исток, преко Мале Азије са Европом, а с друге, Европу са Југозападном Азијом и Кином.

Поред традиционалних региона у којима постоји сучељавање интереса великих сила у борби за енергетске ресурсе, постоје и нови. Један од тих је и поларни регион Арктика, који последњих година привлачи велику пажњу главних геополитичких играча (САД, Русије), али и других субјеката који имају статус држава тог региона, као што су Канада, Норвешка и Данска.¹⁵ Чак је и Кина испојила интерес за природна богатства Арктика, уз аргументацију да наведени регион треба да има статус општег глобалног „добра“. Последњих година, Арктик се јавља као ново потенцијално место примене војне силе у циљу овладавања енергетским ресурсима региона. Нерешеност проблема граница подводног шелфа повећава конфликтни потенцијал овог региона, као и настојања неких ванрегионалних („неарктичких“) субјеката да се регион Арктика прогласи општим светским добром. У том смислу, последњих година нарочито је Кина интензивирала свој „арктички спољнополитички вектор“ у циљу покушаја да постане активни чинилац у геополитичко-енергетској утакмици у овом региону.¹⁶ Таква ситуација условљена је чињеницом да се према процени водећих енергетских субјеката, у региону Арктика налазе огромне резерве енергената (према различитим проценама између 10% и 15% укупних светских резерви нафте и скоро 20-30% природног гаса). Сви наведени „арктички играчи“ имају своје планове о освајању тог региона, тј. своју „поларну стратегију“.¹⁷ Поред економско-енергетског, регион Арктика има огроман саобраћајно-комуникацијски и војностратешки значај, што може условити повећану војну

14 Према речима аутора Дејла Фајфера, „ко год да контролише производњу нафте на Блиском истоку и у Каспијском региону, контролишаће и свет“. Наведено према: Ивековић, И., „САД, Ирак и геополитика нафте“, <http://www.republika.co.yu/308-309/15.html>, приступљено 18. 11. 2010.

15 Пет држава има статус „приарктичких земаља“ (САД, Русија, Канада, Норвешка и Данска). У складу са међународноправним одредбама, све појединачно поседују економску зону у дужини од 200 наутичких миља. Међутим, прецизне границе континенталног шелфа нису јасне и та чињеница може представљати узрок потенцијалних спорења наведених држава. Опширније о томе у: Морозов, Ю. В., *Военно-политические аспекты национальных интересов США в Арктике и вызовы региональной стабильности*, *Россия и Америка в XXI веке* (Електронный журнал), № 3, 2010.

16 Више о томе у: L. Jakobson, „China Prepares for an Ice-free Arctic“, March 2010; <http://books.sipri.org/files/insight/SIPRIInsight/1002.pdf>, приступљено 28. 11. 2011.

17 Европска унија је развила своју „поларну политику“ још 2008. године. Русија је 2009. усвојила документ „Основи државне политике Руске Федерације на Арктику до 2020. године и у даљој перспективи“, док је Канада исте године, такође, усвојила своју северну стратегију“. Више о томе у: Морозов, Ю. В., *Военно-политические аспекты национальных интересов США в Арктике и вызовы региональной стабильности*“.

активност и убрзану милитаризацију овог дела планете. Преко ове територије пролазе важни поморски и ваздушни коридори, спајајући најкраћим путем Северну Америку и Евроазију. Поред тога, због изузетног геостратешког положаја, регион представља потенцијалну локацију за инсталирање система противракетне одбране и других стратешких елемената, затим за изградњу војних база и слично. На основу изнетих чињеница и презентованих ставова, може се закључити да сучељеност енергетских и војнополитичких интереса великог броја држава условљава велики конфликтни потенцијал овог региона, чак и могућност избијања ограничених војних сукоба. Међутим, поред оваквих, постоје и мишљења да би управо овај регион могао бити поље заједничке сарадње главних геополитичких „играча“.

На основу изнетих чињеница и ставова о војнополитичким аспектима остваривања енергетске безбедности држава, тачније о улози и значају војне силе у процесу остваривања енергетске безбедности, остаје неодређен став о могућностима да Русија примени војну силу у циљу остваривања њених енергетских интереса који су институционализовани у њеним највишим стратегијско-доктринарним документима. Такође, поред заштите природних и енергетских ресурса на сопственој територији, Русија има своје енергетске интересе и у иностранству, ради чијег остваривања хипотетички може доћи у ситуацију да употреби војну силу. У сваком случају, остваривање енергетских интереса (па и у крајњој истанци употреба војне силе, као једног модалитета) мора се строго заснивати на законско-правној и стратегијско-доктринарној основи.

У Стратегији националне безбедности РФ до 2020. године, енергетски, ресурсни аспект, присутан је у врло ограниченом обиму, што изискује потребу промене такве ситуације. Један начин био би ревидирање постојеће безбедносне стратегије, тј. уношења корекција којима би остваривање енергетске безбедности постало приоритет остваривања националне безбедности у целини. Други начин би представљао доношење новог стратегијско-доктринарног документа (на пример, „Доктрине енергетске безбедности“), којом би се генерализовали и систематизовали званични ставови руског државног руководства у вези са проблемом остваривања националне енергетске безбедности, као једним од највиших безбедносних приоритета руске државе. Аутори овог рада стоје на становишту да било да је реч о ревидирању постојећих и/или доношењу нових стратегијско-доктринарних докумената, у њима се морају прецизно артикулисати и формулисати концептуалне основе руске енергетске безбедности. Те основе треба да представљају резултат систематизованих званичних ставова политичког и војног руководства земље у вези са проблемима остваривања енергетске безбедности. Поред тога, ова документа требало би да садрже и одредбе у којима би се навели конкретни географски региони у свету који су значајни из аспекта остваривања руске енергетске политике, тј. безбедности уз прецизно дефинисање енергетских интереса руске државе. Поред тога, руска држава може предузети и низ других мера и активности у циљу рационализације војне политике из аспекта остваривања енергетске безбедности, као што су стварање посебних државних органа или тела којима

би проблематика и питања енергетске безбедности руске државе била примаран задатак. Такође, као мера наводи се додатно интензивирање деловања постојећих органа и институција државе да у оквиру својих надлежности појачају активности у контексту остваривања руских енергетских интереса, што се нарочито односи на област међународне политике на плану заједничке заштите глобалне енергетске безбедности. Истовремено, мора се напоменути и веома значајна чињеница (из аспекта предмета истраживања овог рада) да је у савременој Русији поред коришћења војне политике као једног механизма за остваривање енергетске безбедности, присутан и обрнут процес: енергетска политика се користи као средство за остваривање војне безбедности. Употреба енергената као средства у остваривању државне и војне политике реализује се кроз процесе стварања стабилних политичких односа са другим субјектима, тј. кроз призму енергетске сарадње и извоза енергената. Такође, високи приходи од извоза енергената омогућавају стабилност доходне стране руског буџета и, самим тим, већа издвајања за потребе модернизације војно-безбедносног система.¹⁸

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

С обзиром на напред изнете ставове о тенденцијама развоја ситуације у енергетској сфери, могуће је генерализовати закључак да војни чинилац заузима значајно место у систему реаговања на постојеће опасности и претње енергетској безбедности, услед немогућности остваривања циљева применом искључиво политичких, економских или дипломатских средстава. Такође, треба напоменути да војна сила иако не мора бити експлицитно употребљена, има веома значајну улогу као фактор „одвраћања“. Другим речима, њена улога и значај нису само у „освајању“ нових енергетских налазишта и успостављању контроле над територијама преко којих пролазе главни енерготранспортни коридори, већ и у заштити и очувању постојећих, већ стечених енергетских позиција (налазишта и транспортне инфраструктуре).

Сходно наведеном, а с обзиром на неспорну чињеницу да се данас, на почетку друге деценије XXI века, још увек нису стекла довољно продубљена научнотеоријска сазнања која би у већој мери увећала моћ друштвених наука да поуздано предвиђају будућност савременог међународног безбедоносно-енергетског поретка, тј. будуће расплете безбедоносних и енергетских појава и процеса на националном и глобалном нивоу, улога и значај војног фактора у остваривању и „заштити“ енергетске безбедности (као сегмента економске и опште безбедности) нуди неизвесност у погледу његовог функционисања и његове интеракције са политичким, економским, дипломатским и другим средствима које имају приоритет у остваривању циљева енергетске и безбедо-

¹⁸ Више о томе у: Клименко, А. Ф., Энергетические факторы в военной политике государств Евразии“, стр. 196–225; Клименко, А. Ф., Влияние энергетического фактора на эволюцию системы безопасности в Евразии и развитие Шанхайской организации сотрудничества“, *Вестник Академии военных наук*, № 1 (22), 2008.

носне политике, у систему реаговања на регионалне и глобалне енергетско-безбедоносне процесе, тј. на све већи број изазова, ризика и претњи у енергетској сфери. Иако ниједан прогностички модел нема капацитет да у потпуности разради све сценарије у вези с даљим развојем међународних односа и глобалног енергетског система, вероватно је да ће Русија у будућности свакако бити важан и незаобилазан чинилац у свим аспектима међународних енергетских односа. У том контексту, значај руског војног фактора ће неминовно расти у годинама које долазе. У међувремену, поред постојећих, јављаће се и нови проблеми и безбедоносне дилеме, „отвориће“ се и нека нова енергетска питања од чијих решења ће, као и од самог начина долажења до њих, у великој мери зависити и тенденције у вези са статусом и улогом Русије у савременом међународном енергетском систему. Одговори на сва та питања у већој мери ће детерминисати улогу и значај руске војне политике у остваривању енергетске безбедности.

ЛИТЕРАТУРА

- A. Jaffe & R. Soligo, "Energy Security: The Russian Connection", *Energy Security and Global Politics: The Militarization of Resource Management* (ed. Moran D., Russell, J. A.), UK: Routledge, 2009.
- Бараш, К. (прир.), *Цевоводи, ђолиџика и моћ. Будућношћ енерђеџских односа ЕУ – Русија* (зборник), Европски покрет у Србији, Београд, 2009. <http://www.google.com/#hl=sh&source=hp&biw=1272&bih=589&q=cevovodi%2C+politika+i+moc&btnG=Google+pretraga&fp=c88f1821of250b68>, приступљено 11. 2. 2011.
- Боровский, Ю., *Мировая система энерђоснабжения*, Навона, Москва, 2008.
- Боровский, Ю., „Политизация мировой энергетики“, *Международные ђроцессы*, Т. 6. № 1 (16), январь - апрель 2008.
- Боровский, Ю., „Политизация мировой энергетики“, *Современная мировая ђолиџика*. Прикладной анализ, отв. ред. А. Д. Богатурова, Аспект-Пресс, Москва, 2009.
- Бушуев, В. В., *Подходы, ђриоритетџы и ориентђиры ђроекџа Энерђеџической сџтраџеђии России на ђериод до 2030 ђода*, Институт энергетической стратегии, Москва, 21 июля 2009. http://www.energystrategy.ru/ab_ins/source/b_es-2030-21.07.09.ppt, приступљено 17. 7. 2011.
- B. Shaffer, "The Geopolitics of the Caucasus", *Brown Journal of World Affairs*, Vol. 15, No. 2, May 2009, стр. 131-142.
- Вђпросы энерђеџической безђопасносџи*. Доклад. Группа Всемирного банка, ВАШ, Москва, 2005.
- Гриняев, С., „Газовая эра России“, *Центр Сџтрађеђических Оценок и Прођнозов*. http://www.csef.ru/studies/politics/projects/russia_future/articles/2346/, приступљено 16. 11. 2011.
- G. Marshall, *Petrostate: Putin, Power and the New Russia*, Oxford University Press, Oxford, 2008.
- Добрынкин, М., „ЕС и Россия: в интересах энергетической безђопасности“, *Человек и џруд*, № 1, 2008.
- Moran, D., Russell, J., *Energy Security and Global Politics: The Militarization of Resource Management*, Routledge, 2009.
- Moran, D., "War in the Middle East", у: *Handbook of US Middle East Relations* (ed. Looney, R. E.), Routledge, 2009.
- Ивековић, И., „САД, Ирак и геополитика нафте“; <http://www.republika.co.yu/308-309/15.html>, приступљено 18. 11. 2010.

- Искандеров, П. А., „Балканский регион в системе европейской энергобезопасности“, Сайт „Перспективы“ (Фонд исторической перспективы); http://perspectivy.info/oikumena/europe/balkanskij_region_v_sisteme_jevropejskoj_energobezopasnosti_2011-03-09.htm, приступлено 18. 10. 2011.
- Ишкин, В., „Энергетическая безопасность - одна из основ безопасности страны“, *Connect! Мир Связи*, Январь, 2007.
- Russell, J., „Environmental Security and Regional Stability in the Persian Gulf“, *Middle East Policy*, Vol. XVI, No. 4, 2009, стр. 90–101.
- Russell, J., „Charting U.S. Security Strategy in the Persian Gulf“, *Great Powers and Regional Orders: The United States and the Persian Gulf* (ed. Burlington, K., M.) (VT), Ashgate, 2008.
- Клер, М., *Крв и нафта; Ојасносћи и последице распуће свейске овисносћи о нафти*, Знање, Загреб, 2005.
- Клименко, А. Ф., „Восточный пасьянс“, *Спрашејия России*, № 8, 2006.
- Клименко, А. Ф., „О некоторых организационных мерах в военной области по подготовке ШОС к нейтрализации вызовов и угроз в Центральной Азии“, *Россия и Кийай в Шанхайской оріанизации сойрудничества*, (Сборник научных статей), Институт Дальнего Востока РАН, Москва, 2006.
- Клименко, А. Ф., „Энергетические факторы в военной политике государств Евразии“, *Энеріейицкые измерения международных оіношений и безоіасносћи в Восійочной Азии*, под ред. А. В. Торкунова и др., МГИМО (У) МИД России, Издательство „Навона“, Москва, 2007, стр. 196–225.
- Колчин, С. В., „Россия и международная энергетическая безопасность“, *Власіь*, № 7, 2005.
- Концейішуальный йодход к новой йравовой базе международной сойрудничества в сфере енеріейиики (цели и йринциійи), званичан сајт председника Русије; <http://archive.kremlin.ru/text/docs/2009/04/215303.shtml>, приступлено 21. 11. 2011.
- К. Borisocheva, „*Analysis of the Oil and Gas-Pipeline-Links between EU and Russia*“, CERE - Centre for Russia and Eurasia, Athens, Greece, 2007; www.energiasportal.com/download/203/, приступлено 7. 1. 2011.
- Лахтовский, Н. М., *Энеріейицкая безоіасносћь как факійор обеспечения национальных инітересов России в XXI сійолеіи*, Диссертация на соискание ученой степени канд. политич. наук, Москва, 2010.
- Лукшин, Б. С., „Борьба за доступ к энергетическим ресурсам как фактор активизации военной политики государства“, *Россия и Америка в XXI веке* (Электронный научный журнал), № 2, 2009.
- Лукшин, Б. С. „Военная политика и энергетическая безопасность в условиях

- многополярности“, *Военная политика ведущих государств мира в начале XXI века как инструмент формирования многополярного мира* (Проект РГНФ № 09-03-00812а.), Центр военно-стратегических исследований ИСКРАН, Москва, 2010.
- Лукшин, Б. С., *Военно-политические аспекты обеспечения энергетической безопасности государства* (Диссертации на соискание ученой степени кандидата политических наук), Москва, 2011.
- Лукшин, Б. С. „Концептуальные основы и угрозы энергетической безопасности государства в современных условиях: критерии их оценки“, *Россия и Америка в XXI веке*, Электронный научный журнал, № 2, 2011.
- Jakobson, L., „China Prepares for an Ice-free Arctic“, March 2010; <http://books.sipri.org/files/insight/SIPRIInsight/1002.pdf>, приступлено 28. 11. 2011.
- Михајловић-Милановић, З., „Енергетска безбедност земаља Југоисточне Европе у светлу руске енергетске политике“, у: *Односи Русије и Србије на иочейку XXI века* (зборник), Жарко Петровић (прир.), ISAC фонд, Београд, 2010, стр.158–166.
- Морозов, Ю. В., „Влияние военной политики США на обеспечение стабильности в Центральной Азии и на национальные интересы США в регионе“, *Россия и Америка в XXI веке* (Электронный научный журнал), № 2, 2010.;
- Морозов, Ю. В., „Военно-политические аспекты национальных интересов США в Арктике и вызовы региональной стабильности“, *Россия и Америка в XXI веке* (Электронный журнал), № 3, 2010.;
- Москвин, А. Г., Павлинская, Н. В., «Экспорт российской нефти в Европу по южному варианту: новые реалии», *Средиземноморье – Черноморье – Каспий: между Большой Европой и Большим Ближним Востоком*, под ред. Н. П. Шмелева, В. А. Гусейнова, А. А. Языковой, Изд. Дом «Граница», Москва, 2006.;
- M. Klare, *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict*, Owl Books (reprint edition), New York, 2002.;
- Klare, M., *Rising Powers, Shrinking Planet: The New Geopolitics of Energy*, Henry Holt & Company, Incorporated, New York, 2009.;
- Crandall, M., „Energy, Economics and Politics in the Caspian region“, Westport (Conn): Praeger Security International, 2006.;
- Нураков, Н., „Милитаризация внешней политики США и их интересы в Центральной Азии“, (Интернет: <http://www.easttime.ru/reganalitic/1/199.html>, 19.10.2011.);
- Пономарева, Е. Г., *Россия как центр силы: Энергетическая составляющая центросиловой мощи*, МГИМО (У) МИД РФ, Москва, 2011.;

- Пономарева, Е. Г., «Энергетическая составляющая Балканского кризиса», *Международная жизнь* (Специальный выпуск: Нефть России в XXI веке), (Интернет: <http://interaffairs.ru/lukoil.php>, 22.11.2011.);
- Bronson, R., *Thicker Than Oil: America's Uneasy Partnership with Saudi Arabia*, Oxford: Oxford University Press, 2008.;
- Сергеев, П. А., «Проблемы мировой энергетической безопасности», *Мировая экономика и международные отношения*, № 12, 2007.;
- Симурдић, М., „Гасна криза и енергетска безбедност“, *Међународна политика*, година LX, бр. 1133, јануар-март 2009, стр. 48-58.;
- Kay, S., „Global Security in the Twenty-first Century“, *The Quest for Power and the Search for Peace*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2006.;
- Kay, S., „Global Security“, *Introducing Global Issues*, 4th edition, Ed. by Michael T. Snarr & D. Neil Snarr, Lynne Rienner, 2008.;
- Томберг, И. Р., «Трубопроводы в обход России: реальность и перспективы», *Труды Института проблем естественных монополий*, Выпуск 2. – *Естественные монополии в топливно-энергетическом комплексе России*, Москва, 2007, с. 153–64.;
- Топливо-энергетический комплекс России. 2000–08 г.* (справочно-аналитический обзор); <http://www.energystrategy.ru/editions/TEK-08.htm>, доступно 12. 1. 2011.
- Тренин, Д., „Южный вектор“, *Международная Жизнь*, №. 5, Москва, 2005, стр. 96–108.
- Филимоновић, М., *Скопна политика Руске Федерације*, Инфинитас, Београд, 2010.
- Central Intelligence Agency*; <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>, 16.02.2012, доступно 18. 10. 2012.
- Штавланин, Д., *Хладни мир*, Радио Слободна Европа, Београд, 2009.
- Энергетическая безопасность. Термины и определения*, отв. редактор член-корр. РАН Н. И. Воропай, ИАЦ Энергия, Москва, 2005, стр. 60.
- Энергетическая стратегия России на период до 2030 года*, от 13 ноября 2009 г., №1715-р; <http://www.energystrategy.ru/projects/es-2030.htm>., доступно 21. 2. 2011.
- Энергетическая стратегия России на период до 2020 года*, от 28 августа 2003 г., № 1234-р, *Известия*, Москва, 2003.
- Энергетические измерения международных отношений и безопасности в Восточной Азии*, под ред. А. В. Торкунова и др., МГИМО (У) МИД России, Издательство „Навона“, Москва, 2007.

Sladān MILOSAVLJEVIĆ

UNIVERSITY OF BELGRADE – FACULTY OF SECURITY STUDIES

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE MILITARY FACTOR IN ACHIEVING ENERGY SECURITY IN THE RUSSIAN FEDERATION

Abstract: In circumstances where basic energy resources are scarce and limited, ensuring energy security is a vital interest. Control over energy resources will soon become one of the key indicators of the power of states. At the beginning of the 21st century, the issue of energy security, which is one of the most important elements of the global security system, has been brought into focus. The possession of energy resources and control over their production and transport has given Russia a number of comparative advantages in contemporary international politics and secured it a place among leading global powers. At the same time, its energy, political, and security interests have come into conflict with the interests of numerous states, thus creating significant conflict potential. Russia is increasingly becoming a “target” of those who understand that the competition for natural resources (in various shapes and forms) in the near future is inevitable, and even “justified”. The military factor, that is military policy, emerges as one of the many mechanisms that states use to achieve overall security and energy security. Contemporary research and analyses unequivocally point to the possibility that limited armed conflict could break out over energy resources. In the Russian Federation, military policy is used as a means of achieving energy security, but a reversed process is also taking place: energy policy is used as a means of achieving military security and it represents a significant factor for the preservation and modernization of conventional armed forces.

Key words: energy industry, security, armed forces, energy policy

